

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO TELEVİZYON SİNEMA ANABİLİM DALI**

**TOPLUMSAL MUHALEFET VE MİZAH
DERGİLERİ: LEMAN DERGİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Ülkü DOĞANAY**

**Hazırlayan
Özgür Umut HOŞAFÇI
01913108**

Ankara – 2006

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO TELEVİZYON SİNEMA ANABİLİM DALI

Toplumsal Muhalefet ve Mizah Dergileri: Leman Dergisi

Yüksek Lisans Tezi

Özgür Umut Hoşafçı

01913108

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Bülent Gökçe

Doç. Dr. Nefiye Uluway

Yrd. Doç. Dr. Ulku Doganay

İmzası

Tez Sınavı Tarihi 27.01.2007

İçindekiler

Kısaltmalar.....VI

Giriş.....VII

Bölüm 1: Muhalefet ve Mizah

1.1 Muhalefet Kavramı Üzerine14

1.1.1 Muhalefet Türleri.....17

1.1.2 Toplumsal Muhalefet ve Odakları.....19

1.2 Hegemonya, İdeoloji ve Alt-kültür.....26

1.3 Gündelik Hayatta Mizahın İşlevi.....39

1.4 Karikatür ve Mizah46

Bölüm 2: Türkiye’de Muhalefet Anlayışı ve Mizah Geleneği

2.1 Türkiye’de Siyasi Kültür ve Muhalefet49

2.1.1 Bir Muhalefet Biçimi Olarak Mizah.....55

2.1.2 Türkiye’de Mizaha Tarihsel Bir Bakış

2.1.2.1. Cumhuriyet Öncesi Mizah.....	58
2.1.2.2 Cumhuriyet Döneminde Mizah	64
2.1.2.3 Çok Partili Dönem ve Sonrası	71
2.1.2.4 12 Eylül ve Yansımaları	83
2.1.2.5 90'lı Yıllar: Medyanın Artan Etkinliği	92
2.1.2.6 Mizah Dergilerinin Çeşitlenişi	96

Bölüm 3: Leman Dergisi ve Muhalefet

3.1. Leman Dergisi'nin İlk Modeli: Limon	99
3.2 İncelenen Dönemde Leman'ın Muhalif Tavrına Temel Oluşturan Toplumsal ve Siyasal Koşullar	105
3.3 Leman Dergisi'nde Toplumsal Muhalefet Öğeleri.....	114
3.3.1 Karikatürlerdeki Muhalif Öğeler	118
3.3.1.1 Belli başlı tipler	121
3.3.1.2 İrkçilik Karşıtlığı.....	123
3.3.1.3 İnsan Hakları Savunuculuğu.....	128

3.3.2 Sivil Eylemler	
3.3.2.1 Gençlik ve Öğrenci Eylemleri	132
3.3.2.2 İşçi-Memur Eylemleri	134
3.3.2.3 Emperyalizm Karşıtlığı	138
3.4 Anti-medya Duruşu.....	139
Sonuç	150
Kaynakça	155
Özet	163

KISALTMALAR

AP : Adalet Partisi

CDTA : Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

MSP : Milli Selamet Partisi

TDK: Türk Dil Kurumu

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

Mizah dergileri Türkiye'nin kültürel ve siyasal hayatında yüz yılı aşkın bir tarihe sahiptir. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren, siyasetçilerin karikatürleri ve mizahi çizimleri günlük gazetelerde ve belli başlı dergilerde artan sayıda yer almış, popülerlik kazanmış ve bunlar toplumsal olarak kabul görmüşlerdir. Pek çok kez yönetimdekiler tarafından sansüre tabi tutulan bu dergiler ülkenin siyasal yaşamında simgesel bir önem kazanmış, entelektüel çevrelerde toplumsal muhalefeti dile getirme, halkın sıkıntılarını anlatma ve halkla yakınlık kurmanın bir aracı sayılmıştır.

“Toplumsal Muhalefet ve Mizah Dergileri: Lemn Dergisi” başlıklı tez çalışması, toplumsal muhalefet ve onun dile getirilme araçlarından birini oluşturan mizah dergileriyle ilgilidir. Çalışmada, Lemn dergisinin mizah anlayışı içinde toplumsal muhalefetin yer alış biçimi ele alınacaktır. Çalışma, dergide varolan “muhalif” tavrın niteliğini incelemeyi ve bu muhalifliği oluşturan unsurları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, dergideki politik içerikli karikatürler incelenecektir. Dergide varolan genel ve tutarlı bir tavırdan söz etmek mümkün olmamakla birlikte, yazar ve çizimcilerin genel itibarıyla bir tür “muhalifliği” benimsediği söylenebilir. Bu muhaliflikten, “ana akım” olarak adlandırılabilir, hegemonik sisteme karşı geliştirilen bir tavır kastedilmektedir. Genel olarak mizah dergilerini, özelde ise Lemn dergisini, sadece bir meta ve pazar ürünü olmaktan çıkarıp “kültürel alan” haline getiren de, bu dergilerin kendilerini “alternatif” ve “muhalif” olanın parçası olarak görmeleridir.¹ Çalışmada, Lemn dergisinin,

¹ Ayşe Öncü, “1990’larda Küresel Tüketim, Cinselliğin Sergilenmesi ve İstanbul’un Kültürel Haritasının Yeniden Biçimlendirilmesi”, Kültür Fragmanları: Türkiye’de Gündelik Hayat içinde, Temmuz 2005, Metis Yay., s. 185-186

toplumsal muhalefetinin büyük oranda gençlik alt-kültürlerinden beslendiği, bu alt-kültürlerin ise politik bir kimliği temsil etmekten çok yetişkin dünyasının temsil ettiği düşünen “ana akım” a bir tavır olarak geliştirildiği üzerinde durulacaktır.

Dünyada ve özellikle Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan sosyal ve politik gelişmeler, görsel-işitsel kültürün küresel erişimin kapsamının artmasıyla gündelik hayatta meydana gelen dönüşümün izlerini mizah dergilerinde de görmek mümkündür. Bu çalışma aynı zamanda, *Leman*’da gözlemlenen muhalefet örneğinin 1980 sonrası Türkiye’sinin toplumsal ve kültürel ortamı tarafından belirlendiğini de ileri sürmektedir. Bu amaçla, 18 Nisan 1999 genel seçiminden sonra işbaşına gelerek 18 Kasım 2002’ye kadar iktidarda kalan Demokratik Sol Parti (DSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Anavatan Partisi’nin (ANAP) oluşturduğu, ANASOL-M adı verilen 57. Hükümet dönemindeki politika ve anlayışlara yönelik muhalefetin dergide yer alış biçimi incelenecektir. Bu dönemin seçilmesinin nedeni politik olarak karmaşık, hükümetin aldığı kararların toplumun pek çok kesimi tarafından eleştirildiği ve bu kararlara muhalefet edildiği hareketli bir dönem oluşudur. Bunun yanı sıra, bu dönemde derginin sert ve alaycı muhalefetinin belirgin örneklerini de görmek mümkündür.

“Mizahın daima adı konmamış ve eyleme geçmemiş bir muhalefetin güçlü bir dip akıntısı niteliğinde olduğu”² Türkiye’de alt-kültürlerin siyasal sisteme dönük muhalif yaklaşımına ortam yarattığı düşünülen *Leman* dergisi, ülkemizde uzun bir süre en çok satan dergi konumunda olmuştur. Bu nedenle, çalışmamız aynı zamanda

popüler bir metnin “muhalifliği”ni de incelemektedir. Ülke gündemini meşgul eden konular hakkındaki yorumlarının merak edilir oluşu ile Leman bir bakıma popüler mizahın varolan toplumsal durumlara bakışını temsil etmektedir.

Kavram olarak muhalefet, “bir görüşe, bir tutum ve davranışa karşı olma, uymama”, “başka türlü olma”, “karşıtlık” gibi temelde aynı anlamı içeren değişik nitelime ya da sözcüklerle ifade edilmektedir. Bu “karşıtlık” belirli bir “negatif” anlam taşımakla birlikte, edilgin değil, etkin bir negatiftir ve toplumsal yaşamın her düzeyinde, her döneminde görülür.³ Toplumsal muhalefeti de bu bağlamda, politik sisteme ya da iktidara karşı görüş ve davranışları olan, bunları açık veya gizli olarak ifade eden az veya çok örgütlenmiş kuvvetler olarak tanımlayabiliriz. Bir başka deyişle, toplumsal muhalefet toplumsal sorunların, bunların gündelik ve özel yaşamdaki yansımalarının, sorunlara yönelik talep ve çözüm önerilerinin, “başkalarıyla paylaşılan ortak ve açık işler ve alanları”na yani kamusal alana taşınmasıdır.

Muhalefet yapmak için mutlaka siyasal iktidar veya sistemi doğrudan hedef alan belli bir hareketin gerçekleştirilmesi zorunlu değildir. Muhalefet farklı bir yaşam biçimi, bir karşı kültür şeklinde de gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda sanatta, edebiyatta, modada, müzikte, tiyatrodaki tüm bu araçlarla yapılan bir muhalefetten söz edilebilir.⁴ Muhalefet bu suretle yeni değerler, yeni yaşam tarzı yaratmak yoluyla geleneksel yapıyı değiştirecek barışçıl ve yasal bir kültürel devrim şeklinde kanalize

² Tanıl Bora, Birikim, Ekim 1997, sayı 102, s. 9

³ Nükhet Turgut, Siyasal Muhalefet, Birey ve Toplum Yay., 1984, Ankara, s. 3

⁴ A.g.e, s. 137-8

olmaktadır. Gençlerin sokak modası, geniş yığınları bir araya toplayan konserler, eleştirilen konuları ve savunulan değerleri yansıtan (sosyal adalete, kardeşliğe, insanlığa çağrı) şarkı sözleriyle büyük yankılar uyandırmıştır. Aynı türden eleştirilerin sanatın diğer dallarında da görülebilmesi olasıdır. Özellikle de mizah sanatı muhalefetin en can alıcı alanlarından birini oluşturur.

Aslı itibarıyla Arapça olan mizah kelimesinin Türkçe karşılığı ‘gülmece’dir. Gülmece, sözlükte, “eğlendirmek, güldürmek ve birine takılma amacını güden ince alay, humor” olarak tanımlanır.⁵ Mizahın tanımları arasında, “gerçeğin güldürücü yanlarını ortaya koyan edebiyat türü” de vardır. Henri Bergson, yalnızca insana özgü olarak varsaydığı komiğin, hayat ve sanatla akraba olduğunu söyler.⁶ Arthur Koestler de mizahı, yaratıcılığın kesin sınırlarla birbirinden ayrılmadığı bilim, sanat gibi alanlarından biri olarak kabul ederek, mizaha büyük önem atfeder.⁷ Koestler’e göre, yaratma süreci bu üç alanda da birbirinin aynıdır. Mizahı, bilim ve sanattan ayıran nokta, duygusal iklimdir. Mizahtaki duygusal iklim saldırgan, bilimdeki meraklı, tarafsız, sanattaki ise sevecen ve beğeni doludur.

Mizah ile muhalefet ilkçağlardan bu yana güçlü bir ilişki içerisinde olmuşlardır. Eski çağlardan beri orta ve alt sınıfların eğlenme biçimlerinden olan mizah, aynı zamanda bu sınıflar için kendini ifade etme, muhalefet ve eleştirme yöntemidir. Mizah, toplumsal muhalefeti en iyi ifade etme yollarından biri olarak da karşımıza çıkar. Sadece baskıcı toplumlarda değil, bütün toplum ve yönetim

⁵ Türkçe Sözlük, TDK, 1998, C.1, s. 58.

⁶ Henri Bergson, Gülme, Ayrıntı Yay., 1996, s. 11

⁷ Arthur Koestler, Mizah Yaratma Eylemi, İris Yay., 1997, s. 3

türlerinde mizah vardır ve iktidarla sürekli mücadele halindedir. Yalnızca siyasi iktidar değil, yaşamın her alanındaki iktidar biçimleri mizahın ters yüz edici etkisine maruz kalırlar.

Mizah aynı zamanda söylenmek istenen, ancak açıkça ifade edilemeyen düşünceleri üstü kapalı şekilde dile getirmek için en etkili yollardandır. Yalnızca insan davranışlarını, toplumsal olguları eleştirmekle kalmaz aynı zamanda toplumun bilinçlenmesine katkıda bulunur. Diğer bir deyişle mizah, toplumun eğitiminde önemli bir paya sahiptir. Mizah, insanların birçok olaydan haberdar olmalarına da yardımcı olup, haklarını nasıl savunacakları konusunda yol gösterici rol üstlenir.

Üç bölümden oluşan çalışmanın, Mizah ve Muhalefet başlığını taşıyan ilk bölümünde, ilkin muhalefet kavramı ele alınıp, türleri incelenecek, konumuzun özünü oluşturan toplumsal muhalefetin odakları belirtilecektir. Aynı bölümde hegemonya kavramı ile, kültür ve alt-kültür tanımlamaları ve bunlar arasındaki ilişkiler ele alınacaktır. Türkiye’de siyasal ve toplumsal muhalefetin ne durumda olduğu konusunun da ele alınacağı ikinci bölümde, aynı zamanda mizahın gündelik hayattaki işlevi irdelenecektir. Aynı bölümde, mizah-karikatür ilişkisi ve Türkiye’de mizahın sözlü kültürden yazılı kültüre geçirdiği değişimlere de Türk mizah geleneği başlığı altında değinilecektir. Sözlü mizah geleneğinin tartışılacağı bölümde Çok Partili Dönem öncesi ve sonrası çıkartılan dergilerin de genel özellikleri vurgulanacaktır.

Yine aynı bölümde 1980 sonrası Türkiye'sinin toplumsal ve kültürel ortamı bağlamında mizah dergilerinin durumu incelenecektir. Bu bölümde 80 ve 90'lı yıllarda Türkiye'deki değişim derinlemesine ele alınırken, toplumsal muhalefetin durumu ve mizah dergilerine yansıma biçimi de araştırılacaktır. Özellikle medya egemenliğinin arttığı 90'lı yıllar aynı zamanda Leman'ın da, medya "muhafifliği" ile en yüksek tirajlarına ulaştığı yıllar olması açısından önemli ve özel bir inceleme alanıdır. Üçüncü ve son bölümde ise, Leman dergisinin güncel olaylara yaklaşımı, bunlara getirdiği eleştiriler bir başka deyişle, toplumsal muhalefetin dergi içerisinde yansıma biçimi ele alınacaktır. Burada, çeşitli toplumsal kesimlerin dergi içerisinde gösterilme şekli üzerinde özellikle durulacaktır. Çalışmada, arşiv taramasına, belgelere/incelenen yayınlara dayandırılan, genelinde olaydizimsel ama gerektiğinde geriye ve ileriye doğru gidiş-dönüşlerle tamamlayıcı olan bir anlatım tercih edilecektir. Araştırmamızda, güncel olaylarla ilgili yorumların, bulunduğu, medyada yer alan haberlerin değerlendirildiği Leman dergisinin kapağı, ikinci ve üçüncü sayfalarında yer alan karikatürler incelenecektir. Bu sayfaların seçilmesinin nedeni, Leman'ın politik ve "muhafif" karakterinin en belirgin şekilde yansıtıldığı sayfalar olmasındandır. Hafta boyunca gelişen olaylar bu sayfalarda değerlendirilmekte, olayların egemen ideolojiyi üreten medyaya yansıma biçimi bu sayfalarda eleştirilmektedir. Böylece, Leman dergisinde toplumsal muhalefetin mizah yoluyla dile getirilme biçimi temel söylemsel özellikleri açısından incelenecektir.

Çalışmada, derginin 22 Nisan 1999 - 3 Kasım 2002 tarihleri arasında yayınlanan 185 sayısı incelenmiştir. İnceleme, politik karikatürlerin en sık görüldüğü derginin kapak, birinci ve ikinci sayfaları ile sınırlı tutulmuştur. Mizah dergileri

üzerine yapılan çalışmalara her gün bir yenisi eklenmektedir. Ancak bu çalışmaları daha çok, uzak geçmişle ele alan araştırmalar oluşturuyor. Lemman dergisini inceleyen bu çalışmanın, yakın dönemi, 1990 Türkiye'sini, dönemin mizah ve toplumsal muhalefet anlayışını yansıtmaya dolayısıyla alana katkıda bulunması amaçlanmaktadır.

BÖLÜM 1

1. MİZAH VE MUHALEFET

1.1 Muhalefet Kavramı Üzerine

Genel anlamda muhalefet, düşünsel veya eylemsel açıdan olumsuz bir eleştiriyi ve karşı olmayı ifade eder. Siyasi ve toplumsal anlamda ise, yerleşik otoriteye-iktidara karşı gelme, onu eleştirme veya yıkma amaçlı bir konumu ve bu türdeki faaliyetleri tanımlamak için kullanılır.

Aslında, siyaset literatüründe muhalefet için, “grup olarak muhalefet” ve “davranış olarak muhalefet” olarak ikili bir ayrım yapılmaktadır. Bunlardan ilki, iktidarın politikalarını benimsemeyen, daha doğrusu onaylamayan partilerin yaptığı muhalefeti, diğeri ise, hükümetin yaptığı işlere bireysel olarak çeşitli yollarla karşı olma ve genelinde muhalefeti anlatmaktadır.⁸

Temelde, toplumsal yapıdaki çelişki ve çatışmalardan doğan muhalefet, bu yapıdaki bazı somut durumların ifadesi olarak ortaya çıkar. Bunların başında, siyasal iktidarın toplumsal sorunlara çözüm getirememesi, halkın beklentilerini karşılayamaması; yöneticilerin, toplumsal yapıda genel kabul görmüş yasal ve geleneksel kuralları çiğnemeleri; siyasal iktidarı elinde tutanların yanlış siyaset izledikleri yolundaki duygu veya düşünceler; ekonomik durumun zayıflığı, ulusal ve uluslararası nitelikteki krizler gibi nedenleri sıralayabiliriz.⁹ Örneklerini daha da

⁸ Turgut, a.g.e., s. 4

⁹ Şükrü Nişancı, Sivil İtaatsizlik, Okumuş Adam Yay., 2005, ss. 273-274

çoğaltabileceğimiz bu nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan siyasal muhalefet, genellikle, parlamenter muhalefet içinde ele alınıp incelenmiş olsa da; gerçekte, sadece partilerce yapılan muhalefeti içermez. Muhalefet, partilerden başka, örgütlü veya örgütsüz çeşitli grup, topluluk ya da kişilerce, yasal ya da yasal olmayan çeşitli yollarla gerçekleştirilebilir.

Rodney Barker, muhalefetin hükümetin beğenilmeyen politikasını eleştirmek dışındaki anlamlarını şu şekilde sıralar:

1)Devletin biçim ve temeline (...)karşı olmak, 2)Yalnızca içinde bulunulan sosyo-ekonomik yapıya ya da (...) siyasal rejime karşı olmak, 3)Toplumsal yapının hiçbir yönünü tartışma konusu yapmayı, -sadece devleti kontrol eden ya da siyasal iktidarı elinde bulunduran kişi, grup veya hanedana karşı direnmek ve onun meşruluğunu kabul etmemek, 4)Yöneticilerin baskıcı olarak görülmesi halinde onların baskısına karşı gelmek ve direnmek, 5)(...)siyasal iktidar üzerinde özellikle çıkarları ilgilendiren konularda baskı yaparak istenilen sonucu elde etmeye çalışmak, 6)Belirgin ve somut hedefi gerçekleştirilmeyi düşünmeden, sırf bazı pozitif kazançlar sağlayacağı inancıyla siyasal iktidar üzerinde baskı yapmak. 7)Bazı somut ideolojik amaçları veya manevi değerleri gerçekleştirmek amacıyla özellikle siyasal iktidarı etkilemeye yönelik faaliyetlere girişmek.¹⁰

Siyasal muhalefet; siyasal partiler, baskı grupları tarafından veya bireysel olarak, yani örgütlü ya da örgütsüz şekilde yapılabileceği gibi; sözle, yazıyla, davranışla, aktif ve pasif direnme yollarından her biriyle, hatta bireysel yaşam biçimiyle de ortaya konabilir.

¹⁰ Rodney Barker, *Studies in Opposition*, St. Martin's Press, Introduction, s. 4

Modern siyaset teorilerindeki muhalefet kavramı, kaynağını batı modernleşme sürecinde sınıf çatışmaları ve uzlaşmaları eksenindeki siyasal mücadelelerden alır. Bu durum muhalefet anlayışının, toplumsal sınıf ve tabakalar arası iktidar çekişmelerinin bir boyutunun -iktidara karşı çıkma boyutunun- izah edilmesi noktasında toplanmasını getirmiştir. Ahmet Özcan, modern muhalefet kavramının batı toplumlarındaki sınıfsal çelişkilerin burjuva sınıfı lehine uzlaşmasının ürünü olarak demokrasi içerisinde anlamlandırıldığını ve çeşitli sınıfların çıkarları doğrultusunda iktidara gelme mücadelesinin adı olarak kavrandığını belirterek modern siyasi muhalefet kavramına radikal bir eleştiri getirir. Özcan'a göre; bu muhalif konumun da demokratik düzen idaresindeki işlevi, uzlaşmaya dayalı iktidarın “tamamlayıcı karşıtı” olarak düzenin devamını sağlamaktır.¹¹

Nitekim Robert Dahl da, siyasal sistemin gelişiminde iktidar ve yandaşları ile birlikte muhalefete de rekabet ve muhalefet şansının tanınması durumunun demokratikleşmenin önemli bir yönünü oluşturduğunu söyler. Ancak, kamu muhalefetinin gelişmesi ile demokratikleşmenin özdeş kavramlar olarak düşünülmemesi gerektiğini belirtir.¹² Dahl burada çıkar ve baskı grupları yoluyla örgütlenen kurumsal düzeyde bir muhalefetten söz etmektedir. Bu noktada muhalefetin aynı zamanda böyle bir örgütlenme olmadan da dile getirilebileceğini belirtmek gerekir. Bir başka deyişle, muhalefet, bütünüyle siyasi sürecin bir parçası ve unsuru, hükümet veya iktidarın alternatifini olmanın ötesinde bütün bu kurumlar olmadan da gerçekleşebilir.

¹¹ Ahmet Özcan, *Derin Devlet ve Muhalefet Geleneği*, Bakış Yay., 1996, s. 127

¹² Robert Dahl, *Polyarchy Participation And Opposition*, Yale University Press 1971, s. 1

Muhalefetin temel nedeni siyasal çatışma olup bunun da, toplumu oluşturan kesimler arasındaki sınıfsal, etnik ya da çıkarı dayalı çatışmalar ile sosyolojik olarak farklı kesimler arasındaki değer çatışmaları gibi çeşitli nedenleri bulunmaktadır.

1.1.1 Muhalefet Türleri

Temelde, toplumsal yapıdaki çelişki ve çatışmalardan doğan muhalefet, bu yapıdaki bazı somut durumların ifadesi olarak ortaya çıkar. Daha önce de bahsettiğimiz siyasal iktidarın toplumsal sorunlara çözüm getirememesi, halkın beklentilerini karşılayamaması gibi nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan siyasal muhalefet, genellikle, parlamenter muhalefet içinde ele alınıp incelenmiş olsa da; gerçekte, sadece partilerce yapılan muhalefeti içermez. Muhalefet, partilerden başka, örgütlü veya örgütsüz çeşitli grup, topluluk ya da kişilerce, yasal ya da yasal olmayan çeşitli yollarla gerçekleştirilebilir.

Bu açıklamalar ışığında siyasal muhalefet;

Belli bir toplumsal yapıda, herhangi bir zaman sürecinde, mevcut siyasal rejime ve içinde yaşanan sosyo-ekonomik düzene veya bunlardan yalnızca birine ya da sadece siyasal iktidarı ellerinde bulunduranlara, bunların faaliyetlerine karşı olmak, bunları, karşılığında alternatif bir program ya da bir öneri sunarak veya sunmayarak, yasal veya yasal olmayan yollarla eleştirmek ve bu arada istenilen amaç doğrultusunda etki ve sonuçlar yaratabilme çabasına işaret etmektedir.¹³

¹³ Turgut, a.g.e., s. 8

Nükhet Turgut, içinde olduğu hukuksal çerçeve, taşıdığı öz ve amaç yönlerinden siyasal muhalefeti anayasaya uygunluğu, yapısallığı ve yapıldığı yer açısından üçe ayırmıştır. Buna göre, bir muhalefet hareketinin ortaya çıkışı ve işlevselliği anayasanın çizdiği sınırlar içinde kalıyorsa bu muhalefet anayasal muhalefettir. Giovanni Sartori, siyasal muhalefetin kapsamı içinde sadece anayasal olanı değerlendirir. Sartori'ye göre anayasal olmayan muhalefet, karşı koyma kavramı altında incelenmelidir. Çünkü muhalefet ile kastedilen hırçın politikalar değil, sessiz ve sakin politikalar¹⁴

Benzer şekilde, gelişen bir siyasal muhalefet hareketi, taşıdığı öz açısından yapısal ve yapısal olmayan olmak üzere ikiye ayrılır. Eğer bir muhalefet hareketi, içinde olduğu siyasal rejime veya sosyo-ekonomik düzene ya da siyasal iktidarın siyaset anlayışına ilişkin değişiklik isteğinde bulunuyorsa, bu tür muhalefet hareketi yapısal olarak nitelendirilmektedir. Yapısal bir muhalefet bu değişiklik amaçlarına uygun olarak, hedefler, stratejiler ve öncelikler belirler. Daha sonra bu hedef, strateji ve önceliklerini, ulusal ve uluslararası konjonktüre uygun olarak gerçekleştirebilmek için çaba gösterir.¹⁵

Yapısal olmayan muhalefette ise, asıl hedef hükümet veya hükümet politikasındaki değişikliktir. Taşıdığı öz açısından yapısal nitelik taşımayan böyle bir muhalefet, bazen salt muhalefet yapmış olmak için muhalefet yapma durumuna gelebilir. Yapısal olmayan muhalefeti belirtmek amacıyla geleneksel, pragmatik,

¹⁴ Giovanni Sartori, *Opposition and Control, Studies in Opposition* içinde, St. Martin's Press, 1971, s. 34

¹⁵ Turgut, a.g.e., ss. 12-13

ideolojik olmayan ve olağandışı muhalefet nitelendirmelerinin kullanıldığı da görülebilmektedir.¹⁶

Parlamentar muhalefet kavramı bir yandan siyasal iktidar dışındaki siyasal partileri, diğer yandan da bu partilerin iktidarı elde etme veya en azından ona ortak olma yolundaki eleştirel çabalarını ifade etmek için kullanılır. Bu açıdan parlamentar muhalefetin varlığı için en azından iki siyasal partinin varlığı gereklidir. Parlamentar muhalefet de kendi içerisinde anayasal ve yapısal olmayan parlamentar muhalefet, anayasa dışı ve yapısal olmayan parlamentar muhalefet, anayasal ve yapısal parlamentar muhalefet ve anayasa dışı ve yapısal parlamentar muhalefettir.¹⁷

1.1.2 Toplumsal Muhalefet ve Odakları

Bir toplumsal yapıda yasal bir dayanağa sahip partilerce yürütülen muhalefet parlamentar, bunlar dışındaki güçler tarafından yürütülen muhalefet parlamento dışı ya da toplumsal muhalefet sayılır. Aslında bu tanımlama , her ne kadar, 1960'larda ortaya çıkan öğrenci ve işçi hareketlerinden yola çıkılarak ortaya atılmışsa da toplumsal muhalefetin her yönünü ve türünü içermesi açısından daha kullanışlıdır. Yeni muhalefet, parlamento dışı muhalefet gibi kavramların siyasal bilim alanında telaffuz edilmeleri 1968 öğrenci olaylarından sonrasına rastlasa da sisteme ve rejime karşı bu tür tepkilerle tarihin hemen her döneminde karşılaşılmıştır. Hatta denilebilir ki, modern demokrasi anlayışı varlığını bu tür tepkilere borçludur. Diğer bir deyişle, parlamento dışı muhalefet terimi içerik olarak değil ama kullanım olarak yenidir ve bu çalışma içerisinde toplumsal muhalefeti karşılamak üzere kullanılacaktır.

¹⁶ Ghita Ionescu, Isabel de Madriaga, Muhalefet, Boğaziçi Yay., 1988, s. 53

Toplumsal (parlamento dışı) muhalefet, siyasal muhalefetin bir biçimi olduğundan, siyasal muhalefet için yapılan açıklamalar, toplumsal muhalefet için de geçerlidir. Bu anlamda toplumsal muhalefet, hükümet değişimi hatta iktidarın ele geçirilmesi hedefinin yasal sınırlar içinde yürütülmesi imkansızlığından ortaya çıkmıştır. Parlamento dışı, toplum odaklı muhalefetin tarihi çok eskilere dayanır. Buna karşın, özellikle İkinci Dünya Savaşı boyunca gerek sağ, gerekse sol çevrelerde parlamentonun ve siyasal muhalefetin gereği ve işlevselliği üzerine yapılan tartışmalar, savaş sonrası dönemde parlamenter sistemin eski itibarına kavuşturulma çabalarına dönüşmüştür. Parlamenter muhalefete getirilen eleştirilerin bazıları şunlardır:

a) Muhalefetin görevi sistemi eleştirmektir, oysa uygulamada, hükümetin meşruluğunu sağlama çabası içindedir, b)Meşruluğu sağlama çabası, muhalefeti ideolojiden uzaklaştırarak daha çok pragmatik bir hale getirir, c)Birçok parlamenter demokraside, siyasal muhalefetin, iktidarı elde etme konusunda seçmenleri ikna edemez, bu durumun uzun sürmesi muhalefetin varlığını tehlikeye sokar, d)Çoğu parlamenter muhalefet iktidarla ilişkilerinde uzlaşma yolunu seçer. (...)Bu durum muhalefeti zayıf gösterir. e)Kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni tartışma odakları, parlamenter muhalefete göre daha etkin görünür, f)Giderek güçlenmekte olan baskı ve çıkar grupları parlamenter muhalefetin ikincil plana atılmasına neden olabilir g)Demokrasilerde hükümetler gün geçtikçe güçlenmektedir, bu durum muhalefeti zayıflatabilir.¹⁸

Bu eleştiri ve nedenler toplumsal muhalefetin gerekliliğini ortaya koymaktadır. 1968 öğrenci hareketleriyle kendini gösteren toplumsal muhalefet,

¹⁷ Turgut, a.g.e., ss. 18-19

¹⁸ Nermin Abadan, "Klasik Muhalefet Yeterli midir?", Cumhuriyet, 09.12.1968

iktidarı belli konularda etkilemeyi ve iktidarın belli yönde hareket etmesini sağlamayı amaçlayan bir muhalefettir. Parlamento dışı muhalefette amaç, hiçbir zaman iktidarı elde etmek ya da ona ortak olmak değildir.¹⁹

Parlamento dışı muhalefet, belli toplumsal gelişmelerin spontane bir ürünü olarak, kendisine izin verilmese de gerekli koşullar oluştuğunda ortaya çıkar. Parlamento dışı muhalefetin başlıca aktörleri ise gençlik, öğrenciler, azınlıklar, kadınlar, işçiler, köylüler, meslek kuruluşları, aydınlar ve basın olmak üzere sekiz ayrı gruptan oluşur.²⁰

a)Gençlik ve Öğrenciler: Gençliğin ve özellikle öğrencilerin daha önceleri de çoğunlukla boykot yapmak, forum düzenlemek üzerine yoğunlaşan eylemleri, kapsamlı şekilde ilk olarak 1960'lı yıllarda başlamıştır. 60'lı yılların sonunda gençlik ve öğrenci eylemleri uluslararası boyuta taşınarak kitlesel bir nitelik kazanmıştır. Nitekim bu olaylar tarihe 1968 olayları olarak geçmiştir. 1968 gençlik ve öğrenci hareketi ulusal kalkınmanın bir aldatmaca olduğu ve bunun halklara dayatıldığı algısından doğmuştur. Ancak, bu hareketler yalnızca ekonomik içerikli olmamış, okullarda boykotları da içerisine almış ve kültürel nitelikler de taşımıştır. Bu bağlamda bireyin maddi ve manevi tabulardan kurtarılması, herkese gerçek kişiliğini kazandırma, sevgi tohumları ekmek, hareketlerin en sık işlenen temaları olmuştur. Hareket gençler ve öğrenciler tarafından yapılsa da etkisi tüm toplum katmanlarına yayılmıştır.²¹

¹⁹ Turgut, a.g.e., s. 135

²⁰ A.g.e., s. 136

²¹ Maurice Duverger, Batının İki Yüzü, Doğan Yay. 1977, s. 196

Öğrenci hareketleri sistemin esnek olması nedeniyle ilk olarak A.B.D.'de başlamış, daha sonra Japonya, İtalya, Federal Almanya ve Fransa'ya yayılmıştır.²² İngiltere ve İskandinav ülkelerinde öğrenci hareketlerinin etkisi görece daha az olmuştur. Öğrenci hareketleri doğal, bağımsız ve ideolojik nitelikli hareketler olarak ortaya çıkmıştır. 1968 öğrenci hareketleri genelde başarısız olmasına karşın öğrencilerin ve gençliğin bir muhalefet olduğu gerçeğine dikkatleri yöneltmiştir.

b) Azınlıklar: Her ülkede kültürel ya da ekonomik yönden ana toplum kitlesiyle bütünleşmiş azınlıklar bulunabilir. Azınlıklar toplumlar içerisinde genellikle marjinal kesimler olarak dururlar. Onlara daha az saygı gösterilir. Sürekli küçümsenerek, çoğunlukla hoş görülmezler. Bu nedenle azınlıklar farklı amaçlarla kimi zaman örgütlü kimi zaman örgütsüz olarak muhalefet hareketlerinde bulunurlar.

c) Kadınlar: Antik Yunan'dan bu yana hemen her toplumda çeşitli zamanlarda kadınlar ikinci plana itilmişlerdir. Modernleşme süreciyle birlikte, kadınların bilinç düzeyinin yükselmesiyle bu yapıya başkaldırıları başlamış, kadınlar da bir muhalefet aktörleri haline gelmiştir. Kadınların muhalefet odağı olarak ortaya çıkmaları genel toplumsal ve siyasal sorunları dolayısıyla olabildiği gibi, sadece kendilerine özgü sorunlarla ilgili de olabilmektedir.²³

ç) İşçiler: Parlamento dışı muhalefetin bir diğer odağı, aynı zamanda toplumsal bir sınıf oluşturan işçilerdir. Dolayısıyla işçiler muhalefet hareketlerinde diğer odaklara göre daha güçlüdür. Bu güç yalnızca, işçilerin bir toplumsal sınıf

²² Ahmet Taner Kışlalı, Öğrenci Ayaklanmaları, Bilgi Yay., 1974, s. 41

²³ Turgut, a.g.e., s. 177

olmasından kaynaklanmaz. Aynı zamanda lokavt, grev gibi yasal haklarının bulunması ve ekonomik anlamda vazgeçilmez olmaları işçileri muhalefet eylemlerinde güçlü kılmaktadır.

d)Köylüler: Bir diğer parlamento dışı muhalefet odağı köylülerdir. Köylüler zaman zaman, şehirlere tarımsal ürün göndermeme, ürünleri denize dökme, tarım araçlarıyla yolları kapama gibi eylemlerde bulunabilirler. Ancak, köylüler gevşek yapılı bir kitle olup, daha az örgütlü olduklarından eylem güçleri de fazla değildir.²⁴

e)Meslek Kuruluşları: Odalar, barolar, memur dernekleri ve düşünce klüpleri bir diğer muhalefet odağını oluştururlar. Bu kuruluşlar çoğu zaman hükümet politikalarına etki ederek bu politikalar üzerinde belirleyici olabilirler. Çoğu demokratik ülkelerde anayasal bir yapıya kavuşturulmuş olan bu kuruluşlar kendi üyeleri tarafından yönetilen, kendi gelir kaynakları olan özerk nitelikli kuruluşlardır.

f)Aydınlar: Aydınlar öncü bir muhalefet odağıdır. Bunun nedeni, aydınların hükümet tarafından alınan siyasal, sosyal ve ekonomik kararların ne gibi sonuçlar doğuracağını diğer toplumsal kesimlere göre daha önce görebilmeleridir. Aydınlar muhalefet hareketleri bağlamında bir taraftan siyasal iktidarın eleştiricisi diğer taraftan kitlelerin yönlendiricisi durumundadır. Aydınlar bu ikili işlevlerini kimi zaman bireysel kimi zaman da görev yapmakta oldukları basın kuruluşları, üniversiteler veya dini kuruluşlar gibi kurumlar aracılığıyla yapar.²⁵

²⁴ A.g.e., s. 183

²⁵ A.g.e., s. 181

g)Basın: Basın ve daha genel tanımıyla medya, demokratik sistemler açısından önemli bir muhalefet aracıdır. Günümüzde medya yasama, yürütme ve yargının yanında dördüncü bir kuvvet durumunu almıştır. Parlamento dışı muhalefet aracı olarak basının siyasal süreçte oynadığı rol açısından ABD'deki uygulamalar oldukça ilginçtir. ABD'de basın toplantısı bir hesap sorma aracı olup, yarı anayasal bir süreç gibi değerlendirilir.²⁶ Çalışmamızın konusunu oluşturan Lemn Dergisi de mizah medyası içerisinde yer alması dolayısıyla muhalefet odaklarından biri konumundadır. Derginin muhalefet yapısı daha sonraki bölümlerde ayrıntılarıyla incelenecektir.

Bu genel çerçeve 1960'larda ortaya çıkan ve adını duyuran çeşitli toplumsal hareketleri kapsadığı gibi bunların temellerinin daha eski tarihlere dayandığını yinelemek gerekir. Çalışmanın ileriki aşamalarında da değinileceği gibi 80'ler ve sonrasında dünyada egemen olan depolitize ortamda, sistemi dönüştürmekten çok sonuçlarının yıkıcılığını azaltma üzerinde duran, ekonomi, politika temelinden çok kültür temeline dayalı "Yeni Toplumsal Hareketler" ortaya çıkmıştır. Muhafız tavrı içeren, "Yeni Toplumsal Hareketleri" de çalışmanın kapsamına almak uygun olacaktır.

Toplumsal hareket düşüncesi, her toplumsal yapılanmanın merkezinde bir temel çatışmanın olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayımdan hareketle, "bugünün temel çatışma ekseninin ne olduğu" sorusu yanıtlanmalıdır. Sanayi toplumlarında ekonomik çatışma; modernleşmenin ilk yüzyıllarında ise siyasal çatışma ne denli önemliyse, bugün de kültürel çatışma önemli hale gelmiştir. Yeni toplumsal

²⁶ Ionescu, Madriaga, a.g.e., s. 105

hareketler, sanayi toplumlarındaki geleneksel hareketlerden farklıdır. Neo-liberalizme ya da emperyalizme karşı gelişen örgütlenme biçimlerinin, eskinin sınıf merkezli yapılanmalarına karşı farklılaşması toplumsal hareketlerin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Önceden varolagelen işçi sınıfı temelli mücadelelerin yanı sıra günümüze -belki de eskiden insanların tahayyül etmediği- iklim değişikliğiyle ilgili hareketlerden, feminist hareketlerden, gay-lezbiyen hareketlerinden ya da etnik hareketlerden bahsedebilmektedir.²⁷

Yeni toplumsal hareketlerin özelliklerini tanımlarken, bunların merkezi ve hiyerarşik yönetim yapısına farklı bir duruşları olduğunu da görmek önemlidir. Bu bağlamda yeni toplumsal hareketlerin ön plana çıkan önemli bir ögesi, otoriter sisteme yönelik daha geniş bir reddin parçası olarak anti devletçilikleridir.²⁸ Aşağıda geleneksel toplumsal hareketler ile yeni toplumsal hareketler arasındaki farklar ayrıntılı şekilde verilmiştir.

²⁷ Walter Bello'dan aktaran Bayram Şen, Yeni Toplumsal Hareketler, Birikim, Eylül 2005, Sayı: 197, s. 46

²⁸ Leyla Sanlı, Politik Kültür ve Toplumsal Hareketler, Alan Yay., 2005, s. 99

Özellikleri	İşçi Hareketi	Yeni Toplumsal Hareket
Temel amaç	Devletin Kontrolü	Genişlemiş ve çoğulcu bir toplumda özerklik
Temel tehdit	Düzensiz kapitalizm	Teknokratik devlet
Hareket türü	Esas olarak politik, fakat sendikaların önemli toplumsal/ekonomik fonksiyonları var	Esas olarak kültürel/toplumsal fakat siyaseti yeniden tanımlamakla meşguller, 'kişisel olan politiktir'
Anahtar konular	Maddi yararlar, sosyal adalet, yoksulluk, işsizlik, eşitsizlik	Kişisel özerklik, özgürleşme, doğanın korunması, barış gibi etik konular
Örgütlenme	Merkezi ve hiyerarşik, partiler ve sendikalar	Gerçek ilişki ağı, benzer bireyler arasında
Taktikler	Seçimlere katılma, ekonomik ve sosyal haklar için kampanyalar ve eylemler	Düzensiz kitle gösterileri, protestolar, alternatif yaşam biçimleri ve kimlikler üzerine sloganlar
Uluslararası alana yönelim	Milliyetçi duyguların uluslar arası dayanışma ile dengelenmesi	Yerel ve global uluslar arası bağlantıların farkında olma, 'Yerel Hareket Et, Global Düşün'
Demokrasiye yaklaşım	Sosyal demokrasi/ endüstriyel demokrasi	Farklılıkların demokrasisi/ planlanmış demokrasi
Yurttaşlığa yaklaşım	Liberal yurttaşlığın genişlemesi (sivil, sosyal, politik haklar) herkes için	Grup haklarının genişletilmesi/genel insan hakları için
Temel Sosyal Taban	İşçi sınıfı ve diğer sınıflardan entelektüeller	Orta sınıf ve kamu sektörü çalışanları

(Tablo: Leyla Sanlı, **Politik Kültür ve Toplumsal Hareketler**, s. 97)

1.2 Hegemonya, İdeoloji ve Alt-kültür

Kapitalizmin, 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki dünya savaşına, Rusya'da ve Avrupa'da gerçekleşen sosyalist devrimlere rağmen ayakta kalabilmesi; ideoloji tartışmalarına da yeni bir yön kazandırmıştır. Kapitalizmin kolay yıkılmamasının nedeni, ekonomik sistemdeki gelişmelerle birlikte, politik, kültürel ve ideolojik alanlarda da kendini yenileyebilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde ideoloji üzerine yaşanan tartışmalar; Marksizmin kapitalist devleti, burjuvazinin zora dayalı yönetim aygıtı olarak tanımlaması ve onun ideolojik ve kültürel alanlardaki yenilenme sürecini açıklamada yetersiz kalması noktasında yoğunlaşmıştır. İdeoloji konusundaki yeni kuramsal çalışmaların temel eksenini, kapitalizmin açık bir şiddete ve zorbalığa başvurmadan kitleleri yönetme becerisinin nedenleri oluşturmuştur.

Başka bir deyişle artık yanıtı aranan soru, kapitalizmin üretim ilişkilerinin doğurduğu toplumsal çelişkiler değil, parlamenter sistemin demokrasi kılıfıyla kitlelerin onayını nasıl kazandığıdır. Bu kuramsal sorunları açacak biçimde, ideoloji kavramı etrafındaki tartışmaların genel olarak egemen ideoloji olarak adlandırılan ve hegemonya kavramı merkezli yeni bir bağlama oturduğu görülür.²⁹

Egemen ideoloji kavrayışına göre kapitalizmi sadece ekonomik düzeyde çözümlenmek yetersizdir. Böyle bir indirgemecilik, sistemin toplumsal üretim ilişkileri içinde barındırdığı çelişkilerin ortaya çıkmasının dışında, kendini sürekli yenilemesine yarayan mekanizmaların çözümlenmesine olanak tanımaz. Kapitalizm salt ekonomik üretim tarzının geliştirildiği bir ekonomik sistem değildir. İçerdiği ekonomik, politik, ideolojik ve kültürel düzeyler arası ilişkiler ve bunların yarattığı etkilerin bütününe doğurduğu bir toplum tipidir. Egemen ideoloji kavrayışı Gramsci ile başlayan ve Althusser ile devam eden birçok düşünürün çalışmalarıyla oluşturulmuştur.

Gramsci'nin egemen ideolojiyi açıklamakta kullandığı temel kavram hegemonyadır. Ancak hegemonya sözcüğü Gramsci'den önce Lenin tarafından yönetici bir sınıf olarak proleteryanın yönetim pratiğine karşılık düşen bir anlamda kullanılmıştır. Lenin'in kullandığı şekliyle hegemonya sözcüğü, proleterya diktatörlüğünün, tüm toplum üzerinde kaçınılmaz olarak uygulayacağı zorlamayı ön

²⁹ Serpil Sancar Üşür, *İdeolojinin Serüveni*, İmge Kitabevi, 1997, s. 25-26

gerektirir.³⁰ Gramsci ise kavramın içeriğinde bir dönüşüm yaratmış ve hegemonyayı “egemen sınıfın bir egemen olma pratiği” olarak tanımlamıştır.³¹

Terry Eagleton, Gramsci'nin çalışmalarında temel kavram olarak ideoloji yerine hegemonyayı kullanmasının nedeninin, hegemonya kavramının daha geniş bir alanı kapsamından kaynaklandığına işaret eder. İdeoloji, iktidar mücadelelerini anlamlandırma düzeyinde yaşanış biçimine denk düşerken, hegemonya, ideolojik, kültürel, siyasi ve ekonomik yapılarda kurulan ve yönetici sınıfların kitlelerin üzerinde oluşturduğu “rıza”ya dayalı bir egemenlik biçimini anlatır.³²

Gramsci “Hapishane Defterleri”nde ideolojinin her türlü olumsuz anlamını reddetmiştir. İdeolojileri gerçeklik ve sahtelik ölçütüne göre değil, sınıfları boyun eğiş ve bağımlılık konumlarında birbirine bağlamadaki işlevine göre değerlendirmiştir. Gramsci için siyasal düzeyin çözümlenmesi ile kavranabilen ideolojinin “gerçekliği” siyasal düzeyde harekete geçme gücünde ve tarihsel olarak gerçekleşmesinde yatmaktadır. Gramsci aynı zamanda ideolojinin ekonomik düzeydeki ilişkilerin basit bir yansıması olarak görülmesini de reddetmiştir.³³

Öyleyse, belli bir yapı için zorunlu, tarihsel olarak organik ideolojilerle, keyfe bağlı usçu, ‘ısmarlama’ ideolojiler arasında bir ayrım yapmak gerekir. Tarihsel bakımdan zorunlu ideolojiler olarak, ‘psikolojik’ bir geçerlilik olan geçerlilikleri vardır ideolojilerin, insan yığınlarını ‘örgütlerler’, insanların devindikleri, durumların bilincine vardıkları, savaşım verdikleri vb. alanı

³⁰ Gilbert Moget'ten aktaran Antonio Gramsci, Hapishane Defterleri, Onur Yay., 1986, s. 75

³¹ Üşür, a.g.e. , s. 29

³² Terry Eagleton, İdeoloji, Ayrıntı Yay., 1996, s. 162

³³ Stuart Hall, Bob Lumley, Gregor McLennan, Siyaset ve İdeoloji: Gramsci, Birey ve Toplum Yay., 1985 s.10

oluştururlar onlar. ‘Keyfe bağlı’ ideolojiler olarak da, bireysel ‘devinim’lerden, polemiklerden. .. başka hiçbir şeye yol açmazlar.³⁴

Gramsci, ideolojilerin ciddi bir etkinliğe sahip “örgütleyici güçler” olarak görülmesi gerektiği düşüncesindedir. Ona göre, psikolojik olarak “geçerli” olan ideolojiler, sınıfların üzerinde mücadele ettikleri ve toplumsal koşullarının bilincine vardıkları politik bir zemini oluştururlar.³⁵

Gramsci’nin çalışmaları, kültür problemlerine ve kültürel formasyonların politik tahakkümle ilişkisine duyduğu ilgiyle de ayırt edilir. Gramsci’nin düşüncesinin temelinde yer alan tahakküm (hegemonya) kavramı, yabancılaşma kadar popüler bir terim olarak sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılmıştır.³⁶ Hegemonya, siyasal ve ekonomik denetimin yanında, kontrolü elinde tutan sınıfın kendi dünya görüşünü diğer sınıflara “doğru” olarak benimsetme yeteneğidir. Hegemonya bu bağlamda, çoğunluğun kendisini ikincil konuma yerleştiren sistemde rızanın sürekli bir biçimde üretilmesini ve yeniden üretilmesini içerir. Hegemonya ile meşru, makul, doğru ve güzeli tanımlayan değişkenler ortaya konur, diğer görüşler bastırılır. Söz konusu olan, kapitalist devletin zora dayalı iktidarı yerine, bu zoru görünmez, hatta giderek gereksiz kılacak iktidar biçimleridir. Bu tür bir iktidar, ideolojinin dolayımı ile olanaklıdır ve hegemonya kavramında somutlaşır. Kapitalist toplumda sınıf egemenliğinin, Devletin tekelinde bulunan fiziki güç kullanma olanağı dışında, bir de çoğunluğun rızasını sağlamaya yardımcı olan eğitim, basın, hukuk, kültür gibi ideolojik üstyapı kurumları tarafından desteklendiği

³⁴ Gramsci, a.g.e., s. 254

³⁵ Eagleton, a.g.e., s. 168

³⁶ Alan Swingewood, Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, Bilim ve Sanat Yay. , 1998, s. 244

düşüncesinden hareket eden Gramsci, sosyalizmin kurulmasına yönelik devrimci mücadelenin başarılı olabilmesi için, devrimcilerin de bir karşı-hegemonya ideolojisi ya da yeni bir bütüncü, kültürel yapı geliştirmeleri gerektiğini vurgulamıştır.³⁷ Meral Özbek'in zihin açıcı tanımlaması da özellikle rızanın önemini altını çizer:

Hegemonya, bir yönetici sınıflar fraksiyonları ittifakının (tarihsel blok) bağımlı sınıflar üzerinde –yalnızca kendi çıkarlarına uyulması için zor kullanarak değil ama- bütünlüklü bir otorite kurması sonucu ortaya çıkar. Bu otoritenin temel kaynağı, bağımlı sınıfların 'rıza'sıdır: Hegemonya hâkim sınıf fraksiyonlarının yönetimi altında geçerlidir. Böylelikle zor kullanma gücüne sahip olmanın ötesinde, bu sınıflar bağımlı sınıfların rızasını biçimlendirmek ve kazanmak için aktif olarak örgütlenme şansına sahiptir.³⁸

Gramsci'nin düşüncelerinin katkısıyla kapitalizmin belli başlı üç ideolojik etkisi sayılabilir: İlki, maskeleye ve yerinden etmedir. Parçalanma veya ayırma olarak adlandırılabilen ikinci etkinin dışında, üçüncü etki de yeniden sunulan birimler üzerinde hayali bir birlik veya tutumunun dayatılmasıdır.³⁹ Böylelikle gerçek birlik yerine hayali olarak yaşanan ilişkiler kurulmuş olacaktır. Birlikler sürekli olarak yeniden üretilir ve bu, Gramsci'nin rıza ve tutumun hegemonik işlevi dediği şeydir. Bu maskeleye, parçalama ve birleştirme sürecinin kritik bölgelerinden biri, modern kapitalist koşullar altındaki devlettir.

Gramsci kapitalizm içindeki mücadelenin egemenlikten çok hegemonya için mücadele olduğunu ileri sürer. Buna göre, kapitalist sistem yalnızca ekonomik

³⁷ Kemali Saybaşı, Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar, Birey ve Toplum Yay., s. 54-55

³⁸ Meral Özbek, Orhan Gencebay Arabeski, İletişim Yay., 1996, s. 79

³⁹ Stuart Hall, "Kültür Medya ve İdeolojik Etki", Medya İktidar İdeoloji içinde, Ark Yay., 1994, s.196-197.

düzye değil, aynı zamanda toplumsal açıdan da dikkate alınmalı ve kapitalizmin sistem olarak olası krizleri engellemesi ve kendini yeniden var edebilmesinin temelinde yatan sebepler ideolojik açıdan da araştırılmalıdır. Kapitalist sistemin çelişkili ve atışık glerinin bir arada bulunmasını sağlayan yapı ideolojik ve politik düzeylerin işlevleri sayesinde varlığını sürdürebilmektedir. Ancak, bir egemen ideolojinin yaratımı kapitalist sistemi krizden kurtarabilmektedir.

Hegemonya böylelikle, toplum ve kültür içerisindeki bütün görünüşlerin, baskın düzenin araçları haline gelir. Hegemonya kavrayışına göre burjuvazi, burjuva ideolojisinin karşıt sınıfın kültürleri ve değerleri içinde bulunduğu yer lsnde hegemonya kurabilir. Burjuva egemenliği, işçi sınıfının kültürünü bütünüyle dönüştürerek ya da onu ortadan kaldırarak değil, işçi sınıfı ile burjuva kültürünün birlik olmasıyla güvence altında tutulabilir. Diğer bir deyişle burjuva ve işçi sınıflarının kültürleri birbirlerine tamamıyla karşıt iki grup olarak düşünülmemelidir. Bir kültürel pratik kendi politikasını kendi içinde taşmaz. Bunun yerine, o pratiğin siyasal işlevi, belli bir ortamda diğer pratiklerle anlamlandırılması sonucu ortaya çıkar, içinde bulunduğu ideolojik ve toplumsal ilişkilerle bağlantılıdır. İktidar ya da yönetici sınıf açısından, kültürün ideoloji ile ilişkiye geçmesi, mevcut sistemin devamı bakımından vazgeçilemez öneme sahiptir. Egemenlik ilişkileri hep kültürel formlar üzerinden yürütülür. Eagleton, ideolojinin, ‘toplumsal yaşamdaki fikir, inanç ve değerleri üreten genel maddi süreç’ olduğunu söyler. Ancak böyle bir tanım, ‘hem siyasi, hem de epistemolojik olarak yansız’dır ve ‘terimin geniş anlamında alındığında ‘kültür’e yakındır’. Asıl önemlisi, ‘ideoloji veya kültür, bu anlamda,

belirli bir toplumdaki bütün anlamlandırma pratiklerini ve simgesel süreçleri kapsayan bir bütünün tamamına karşılık gelir. Toplumsal pratiklerin kendilerinden çok, bireylerin bu pratikleri yaşama biçimlerini ima eder'.⁴⁰

Sistem içerisinde kültürel bir dönüşümün ya da muhalif bir alanın yaratılması da mümkündür. Gramsci'nin 'karşı hegemonya' kavramı devrim için devrimcilerin 'karşı hegemonya' ideolojisi kurarak, toplumun bütünü kapsayan bir yapı oluşturmaları gerektiğine inanır. Çünkü sadece fiziki güç, bir devrime ya da ekonomik değişime yeterli gelmeyecek, ancak sosyal, siyasal ve kültürel etkenlerle birlikte toplumun her alanında yapılacak bir mücadele, umulan devrimi gerçekleştirebilecektir. Bu bakımdan, asıl mesele kurumları ele geçirmek değil, hegemonyayı ortadan kaldırmaktır.

Kısacası, öncelikli olarak muhalif bir politik ve kültürel oluşumun etkin ve yaygın bir şekilde gerçekleştirilmesi zorunluluğu ortada bir sorun olarak durur. İletişim kanallarından etrafa yayılan ürünler, kapitalist ideolojinin yaygınlaşmasına ve kendini yeniden üretmesine yol açtığına göre, bu kanallara muhalif bir tavrı benimseyerek girmenin gerekliliği, alternatif bir arayış için atılacak adımlardan biri olabilir. Günlük yaşamın kültürü, yönetilen sınıfa mensup insanlar için kapitalizmin sunduğu kaynakların kullanılması anlamına gelir. Sorun, günlük hayat içerisinde anlama bürünen toplumsal dokulardadır. Henri Lefebvre'e göre, gündelik hayatın

⁴⁰ Eagleton, a.g.e., s. 55

eleştirel çözümlemesi ideolojileri açığa çıkarır, bu hayat hakkındaki bilgi, ideolojik bir eleştiriyi ve sürekli bir özeleştiriye kapsayacaktır.⁴¹

Eğer ideoloji sadece siyasal bir doktrinle, siyasal inanç, tutum ya da siyasal simgesel sistemle birleştirilirse, bu tutum, ideolojiyi belli bir alana hapseder ve dikkatlerimizi günlük hayatın çeşitli durumları içinde, egemenliğin kurulması ve tutulmasında, simgesel ve ideolojik biçimlerin kullanıldığı diğer alanlardan uzağa çeker.⁴² Eagleton'ın bu durumu yorumlarken kullandığı ifade 'ideolojinin sonu' ideolojisi'dir. Böyle bir bakış açısı ile ideolojinin hem körü körüne irrasyonel, hem de aşırı rasyonalist bir şey olarak, birbiri ile tamamen çelişik iki ayrı biçimde ele alındığını söyler. Bu, ideolojileri toplumu bir takım ruhsuz projelerle yeniden inşa etmek isteyen cansız kavramsal sistemlere indirgediği gibi, burada ideoloji de katı fikir kümeleri olarak görülür.⁴³

Yukarıda da belirtildiği gibi, ideoloji hayatın içerisindeki eylemlerde, pratiklerde ve her türden nesneye yüklenen anlamlardadır. Bunların çözümlenmesi, ideolojiyi anlama çabasıdır. Eagleton'ın yerinde ifadesiyle, 'ideoloji üzerine çalışmak, anlamın tahakküm ilişkilerini sürdürmeye hizmet ettiği durumlar üzerine çalışmaktır'.⁴⁴ Bir diğer deyişle ideoloji, 'anlam'da gizlenmiş tahakküm ilişkilerinde saklıdır. Öyleyse burada ideolojik olanın ne olduğuna dair bir soru sorulmalıdır. Ancak, böylesi bir sorunun ne tek bir cevabı vardır, ne de 'her şey ideolojiktir' gibi genellemeci bir yaklaşım doyurucu olmaktadır.

⁴¹ Henri Lefebvre, *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, Metis Yay., 1998, s. 34

⁴² Korkmaz Alemdar - İrfan Erdoğan, *Popüler Kültür ve İletişim*, Ümit Yay., 1994, s. 187

⁴³ Eagleton, a.g.e., s. 22

⁴⁴ A.g.e., s. 23

Eagleton, Gramsci'nin *Hapishane Defterleri* boyunca önemle üzerinde durduğu bir sorunu dile getirir: Egemen iktidarın, gündelik etkinliklerin en küçük parçasına kadar yayıldığı, 'kültür'ün kendisi ile ayrılmaz bir biçimde iç içe geçtiği yaşantımızın bütün dokusuna nüfuz eden bir toplumsal oluşum içerisinde, bir bütün olarak toplumsal düzenin "sağduyusu" haline gelmiş bir iktidara karşı nasıl savaşılmalıdır? Modern toplumlarda fabrikaları işgal etmek veya devlete karşı çıkmak yeterli olmayacaktır. Aynı zamanda, en geniş ve en gündelik tanımı içerisinde 'kültür' alanında da mücadele verilmelidir. Yönetici sınıfın iktidarı maddi olduğu kadar manevidir de. Ve herhangi bir "karşı-hegemonya", yürüttüğü siyasi mücadeleyi bugüne kadar ihmal edilmiş olan, değerler ve alışkanlıklar, dilsel kalıplar ve ritüel pratikler alanına taşımak zorundadır.⁴⁵

Bu noktada, karşı-hegemonya biçimi olarak alt-kültürün işlevinin tartışılması faydalı olacaktır. Ancak, alt kültürü tanımlamadan önce kültürün tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişiklikler irdelenmelidir. Kültür, kendi içinde çelişkili bir içeriğe sahip ve tarihsel süreç içerisinde değişiklikler geçiren tanımlanması zor bir terimdir. Başlangıçta bir sürecin adı olan kültür -ürün kültürü (yetiştirme) veya hayvan kültürü (besleme ve yetiştirme), ve bir genişlemeyle, insan zihninin kültürü (aktif geliştirme)- zaman içinde, belirli bir halkın 'genel hayat tarzı'nı oluşturan bir 'ruh' yapılanışına da genelleşmiş bir 'ruh' durumuna verilen ad haline geldi.⁴⁶ Kültür, on sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren, İngiliz aydın ve edebiyatçıları tarafından, pek çok çelişkili tema üzerinde eleştirel bir dikkatle durulması için kullanılmıştır. Bu dönemde, yaşam kalitesi, makineleşmenin insan üzerindeki etkisi, işbölümü ve büyük bir toplum yaratılması gibi konular, Raymond

⁴⁵ A.g.e. , s. 164-165

Williams'ın "Kültür ve Toplum" tartışması dediği olgunun daha geniş sınırları içerisinde konuşulup tartışılmış, bu sayede "organik toplum" -yekpare, anlamlı bir bütün oluşturan toplum- rüyası canlı tutulabilmiştir.⁴⁷ Bu rüyanın iki temel yörüngesi vardır. Bunlardan ilki kültüre neredeyse kutsal bir anlam yükleyerek, ona çağdaş yaşamın boş, işe yaramayan alanlarının karşısında yer alan bir anlam yüklemiştir.

Daha az destek bulan diğer yörünge de, geleceğe, iş ile eğlence arasındaki farkın sıfırlandığı sosyalist Ütopya'ya ilişkindir. Bu yörüngelerden, kültürün iki temel tanımı ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, standart bir estetik mükemmelliği temsil eder. Bu tanımda kültür, "klasik" estetiği oluşturan opera, bale, tiyatro, edebiyat ve sanatın değerinin anlaşılmasıyla ortaya çıkmıştır. Williams'ın, temelini Herder'e ve on sekizinci yüzyıla dayandırdığı ikinci tanım ise, antropoloji içerisinde saklıdır. Bu anlamda kültür, "sadece sanat ve eğitimde değil, aynı zamanda kurumlarda ve sıradan davranışlarımızda da bulunan belli anlam ve değerleri açıklayan özel yaşam biçimi" olarak tanımlanmıştır.⁴⁸ Bu ikinci tanımda, kültür uygarlıkla bir tutulmaktadır.

Kültürün uygarlık ile aynı anlamda kullanılması, ulus-devlet sürecinde önemli bir farklılaşma geçirir. Uygarlığın, modernleşme ve kapitalistleşme süreciyle birlikte yaşadığı değişim, dinsel etkinin zayıflamasına, yeni bir seküler yapının oluşmasına neden olacaktır. Sanat ve edebiyat anlamındaki estetiğe dayalı kültür, bu gelişim evresinde, insan ruhunun en derin kaynağı ve en bozulmamış dürtüsü olarak değerlendirilmektedir. Kültür, yarı-metafizik bir

⁴⁶ Raymond Williams, Kültür, İletişim Yay. 1993, sf. 8-10

⁴⁷ Dick Hebdige, Alt-kültür, Babil Yay., 2004, sf. 13-15

biçim olarak imgelem, yaratıcılık, esin, estetik ve yeni pozitif anlamıyla mit kavramlarıyla yeni bir tapınak gibi algılanır.⁴⁹ Kültür, sekülerleşme ile birlikte bir bakıma modern uygarlığın yeni dini durumuna gelir.

Ulus-devletin merkezi eğitimi, kültürünü ve genel hayat tarzını ifade eden uygarlığını yaygınlaştırarak tektipleştirmeye vardıracağıdır. Kültürün merkezi iktidar tarafından bu biçimde kullanılması, kültürün iktidarın bir biçimini alarak, onu bir süreç boyunca işleyerek rasyonalize eden, doğallaştıran ve meşrulaştıran ideolojiyi ortaya çıkarmaktadır.⁵⁰ İdeoloji, bu anlamda belirli anlamların hakim sınıflara hizmet etmek üzere harekete geçirilmesi toplumsal ilişkileri belirli biçimlerde kurmaya ve korumaya hizmet etmesi olarak düşünülebilir. Kültürün, ideolojik bir tercihle tek yönlü bir gelişim çizgisine indirgenmesi, özellikle Marksist kuramcılar tarafından eleştirilmiştir. Buna göre tektipleştirilerek yapılan kültür tanımlamalarının aksine aynı toplum içerisinde etnik, dinsel, etik ya da sınıf temelinde farklı farklı yaşam biçimleri, pratikleri ve anlayışları mevcuttur. Bunlar ulus-devletin ya da merkezi kültürün inşa ettiği kültürel tutum, algı ve konumlandırmalara karşı bir direniş bölgesi ve muhalefet potansiyeli yaratır. Bir kesim, hiç farkında olmadan, iktidar nezdinde rahatsızlık yaratabilir; bir başka kesim, bunu, iktidarın rahatsız olduğunu bile bile açıkça yapabilir.

Alt-kültür kavramı da, kültürün tektipleştirilmesine karşı yapılan kuramsal çalışmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Çalışmada, Alt-kültür tanımlanması ile kültürel

⁴⁸ Williams'tan aktaran Hebdige, a.g.e., 14

⁴⁹ Raymond Williams, Marksizm ve Edebiyat, Adam Yay., 1990, s. 18

⁵⁰ Eagleton, a.g.e., 280

bir ürün olarak mizahın ve *Leman* dergisinin incelenmesinde İngiliz Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin kültür yaklaşımlarının kullanılacağı belirtilmelidir.

İngiltere'nin Birmingham Üniversitesi'nde kurulan Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin (CCCS) kültür çalışmaları yaklaşımı, kültüre ilişkin inceleme alanının çerçevesini iki şekilde genişletmiştir. Bunlardan ilki, beğenisi-gelişmiş eğitilmiş bir toplum kesimine ait, hakkında yorum yaptığı toplumun üstünde/üzerinde/ötesinde bir alan biçiminde kavramsallaştırılan kültür kavramına karşı çıkarak, Raymond Williams'ın *Long Revolution* çalışmasındaki "tüm bir yaşam biçimi" şeklinde yapılan kültür tanımını esas alıp, kültüre daha antropolojik biçimde yaklaşmıştır. Buna göre, kültür, salt kültürlülere ait, toplumsal ve ekonomik dünyadan bağımsız soyut bir alan değil, bizzat gündelik yaşamın simge ve pratikleriyle iç içe geçmiş bir şeydir.⁵¹ Bu, eğitimle bağlantılı, yüksek sanatların ve dehanın kültüründen farklı bir yaklaşımdır. İngiliz Kültürel Çalışmalarındaki anlamıyla kültür, günlük yaşamın kendisi, günlük hayata dair her şeyi kapsar. Popüler kültürü, modern uygarlığın kültürel standartlarına ve hatta ahlak anlayışına tehdit olarak gören yaklaşımlara karşın, Kültürel Çalışmalar, bu seçkin değerlendirmelerin dışına çıkarak gündelik ve sıradan olanı da incelemeye başlamıştır.

Kültürel Çalışmalar, ikinci olarak, özellikle Ortodoks Marksist anlayışın kültür veya ideolojinin ekonomi tarafından belirlendiği kavramsallaştırmasına karşı çıkar. Buna göre, ekonominin belirleyiciliği, kültürel yaşamın karmaşıklıklarını açıklamayacak bir düzeydedir.

⁵¹ Hebdige, a.g.e., s. 16

İlkin, kültürel çalışmalarda “kültür” kavramı, estetik anlamdan çok siyasal anlamıyla tanımlanmaktadır. Aynı şekilde, bu çalışmaların konusu (nesnesi) dar anlamıyla estetik mükemmeliyet veya estetik, düşünsel ve ruhsal gelişim süreci olarak ifade edilen kültür değil; günlük yaşamın konusu (text) ve uygulaması (practice) olarak anlaşılan kültürdür.⁵² Kültürel çalışmalar, popüler kültür incelemelerinin alanına indirgenemezse -ve indirgenmemesi gerekse- de; popüler incelemesinin, kültürel çalışma tasarımının merkezinde olduğu kesindir. Kültürel Çalışmalar, siyasal açıdan ele aldığı kültürü, bir çatışma ve mücadele alanı olarak görür.

Kültür ayrıca günlük yaşamdaki toplumsal ilişkilerin üretimi ve yeniden üretimi sürecinde anahtar rol oynar. Kültürel Çalışmalar ekolünün önemli isimlerinden olan Stuart Hall’e göre: “Kültür bir ittifak(razı olmak anlamında) ve direnç arenasıdır. Kısmen de olsa egemenliğin (hegemonya) ortaya çıktığı güvence altına alındığı yerdir. Bununla birlikte o sosyalizm ve sosyalist kültürün yalnızca basitçe ifade edilebileceği bir alan değil aynı zamanda üzerine tesis edileceği yerlerden biridir. Popüler kültürün önemi de bundan kaynaklanır”⁵³

Bu çerçevede, Alt-kültür kavramını tanımlama girişiminde bulunulabilir. Alt-kültür, hakim sınıfların merkezileştirerek kendisine mal ettiği kültürün dışında kalmasına karşın ondan beslenen, ama ona alternatif olmayan muhalefetini ve direnişini daha fazla katılım ve hak talebi üzerine kuran yaşam biçimi ve pratikleridir. Alt-kültürün direniş biçimleri kamusal alanda yer alma mücadelesidir. Alt-kültür, hakim sınıflar tarafından bilinen ama kabul edilmeyen öyle olmadıkları

⁵² John Storey, Popüler Kültür Çalışmaları, Babil Yay. 2000, s. 9

vaaz edilendir. Alt-kültür, karşı ya da alternatif kültürler gibi, merkezi top yekun değiştirmeyi amaçlayan yaşam biçimi ve uygulamaları değildir. Muhalefete saldırı değildir; saldırı olarak algılansa ya da kendini kimi zaman saldırı anlamında tanımlasa da, yaptıkları direniştir. Marjinal değildir, “merkezi biliyor ve onu bu biçimiyle reddediyorum” tavrı da değildir yaptıkları. Ondan beslenmeye ihtiyaç duyan, reddettiği ya da açıkça saldırdığı zaman başına geleceklerin maliyetini bilen ihtiyatlı bir muhalefet biçimidir.⁵⁴

Alt-kültür aynı zamanda, hakim sınıflara karşı girişilen bir iktidar mücadelesi değildir. İktidarı alaşağı ederek, hiyerarşiyi ters yüz etme girişimi de değildir, muhalefesinde bunun hayali mevcut olsa bile sınırlarının farkındadır. Bu muhalefet şekli Leman dergisindeki muhalefet hakkında oldukça fikir vericidir. Leman daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye’de alt-kültürlerin siyasal sisteme dönük muhalif yaklaşımına ortam yaratır. Aslında genel olarak mizah basını için bu alt-kültürel durumun geçerli olduğunu söylemek yanlış olmaz. Alt-kültür, bütünlüklü, alternatif muhalif eylemleri hazırlayan, besleyen, sınırları zorlayan gündelik direniş biçimidir.

1.3 Gündelik Hayatta Mizahın İşlevi

Gündelik hayatta mizahın işlevinin tartışılacağı bu bölümde, bir önceki bölümde genel hatlarıyla ele aldığımız gibi, popöler kültürü sanayi devrimi sonrasında folk kültürü/halk kültürü yerine, gündelik hayatın ve halka ait olanın sunulması olarak gören Kültürel Çalışmalar yaklaşımı temel alınacaktır.

⁵³ A.g.e. s. 10

⁵⁴ Levent Cantek, “Bir alt kültür alanı olarak mizah medyası: Markopaşa örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999

Stuart Hall ‘popüler’i oluşturan süreci ‘gerilim ve karşıtlık’ olarak düşünür. Bu görüş, kültürel çalışmalar ekolünün yorumunun kavranması açısından önemlidir. ‘Popüler’i salt çoğunluk olarak görmek hatalı bir yaklaşımdır. Popüler kavramını anlamlı yapan ilke, hakim merkez ile bağımlı sınıfların kültürü arasındaki gerilim ve karşıtlıklardır. Ancak, bu karşıtlıklar salt betimleyici bir biçimde kurulamaz, çünkü her kategorinin içeriği dönemden döneme değişmektedir. Üstelik, popüler biçimler kültürel değer açısından kıymetlenebilir ve zaten kültür alanında ‘popüler’ ve ‘popüler olmayan’ arasında sürekli olarak inşa eden de bu karşıtlıktır.⁵⁵ Bu ‘gerilim ve karşıtlığı’ devam ettiren hakim kültürdür. Böylelikle hakim kültür ile popüler kültür arasında süregelen bir gerilim oluşturulmaya çalışılır. Bu iki alan arasındaki ilişkiler dönemden döneme değişim gösterebilir. Hall’ın ifadeleriyle, sürekli hegemonya yoktur; hegemonya somut tarihsel durumlarda sadece kurulabilir, analiz edilebilir. Bunun öteki yüzü ise, hegemonik koşullar altında bile, bağımlı sınıfların top yekun bir biçimde teslim alınmasının mümkün olmadığı gerçeğidir.⁵⁶

Bu görüşe daha eleştirel yaklaşan David Rowe popülerlik olgusunu, oluşturucu öğeleri ne durağan ne de apaçık olan ve içerisine gömülü oldukları toplumsal süreçlerden ve yapılardan yalıtılamayacak haz verici bir biçimler, anlamlar ve pratikler öbeği olarak ele alır. Böylesi bir formülleştirmenin bazı sakıncalar doğurabileceğini belirterek halk ve iktidar bloğu ile tam olarak kimlerin kastedildiğini sorgular. Kültürün farklı toplumsal gruplar ya da bu grupların ayrı üyeleri tarafından oldukça farklılaşmış ve eklemelenmiş kullanımlarıyla, halk kavramı

⁵⁵ Stuart Hall, “Notes on Deconstructing the Popular”, *Cultural Theory and Popular Culture : A Reader* içinde, London : Prentice Hall, 1998, s. 448

⁵⁶ Hall’dan aktaran Özbek, a.g.e., 81-82

sorunlu duruma gelebilmekte, dahası, bir grup için halkın kültürü olarak görülen şey başka bir grup tarafından iktidar bloğunun kültürüne benzetilebilmektedir.⁵⁷

Stuart Hall ise, Frankfurt Okulu'nun 'kültür endüstrisi' kuramına da eleştiri getirerek, 'güdüp yönetme' yerine Gramsci'nin 'hegemonya' kavramını önerir. Hall bu kuramında, insanların duygu, fikir ve ortak duygularında kaçınılmaz iç çelişkiler taşıdıklarını, bunun da kültürel biçimlere yansımada bütüncül ve tutarlı bir oluşum meydana getirmediğini belirtir, kendi ifadesiyle, sıradan insanlar 'kültürel aptallar' değildirler ve popüler kültür biçimlerinde kendi hayatlarına ilişkin gerçeklerin nasıl temsil edildiğinin farkındadırlar.⁵⁸

Mizah gündelik yaşam içerisinde eğlendirme işlevinin yanında, daha çok bağımlı sınıfların direniş olanaklarını yansıtır. İktidar, devamlılığını sağlamaya çalıştığı toplumsal düzen için alt sınıfların rızasını almak zorundadır ve bu yüzden sık sık direnişlerle karşılaşır. Bu direniş odaklarının en can alıcı duruşlarından biri mizahtır. İktidarın varlığı ve meşruluğu, sabit ve değişmez değildir. Alt sınıflar, sürekli olarak mevcut koşullara direnirler. Popüler kültür kanallarını kullanan bağımlı sınıflar da bu direniş yollarından biri olarak mizaha başvururlar. Aziz Nesin alt sınıfların, egemen sınıflara karşı gülmece ile muhalefetini şu şekilde anlatır:

Yaşam çatışmasında yenik düşen insanın gülmesi, bir üstünlük elde etme silahıdır. Toplumda egemen sınıflar bu üstünlüğü özdeksel ve somut olarak ellerine geçirmiş olduklarına göre, ezilen, sömürülen, yani yenik düşen sınıf, egemen sınıfa karşı başka türlü ve gerçek üstünlük elde edemeyince, gülmeceyi

⁵⁷ David Rowe, Popüler Kültürler, Ayrıntı Yay, 1996, s. 21- 22

⁵⁸ Özbek, a.g.e, s. 89

onlara karşı bir üstün gelme silahı olarak kullanılmaktadır. Bu tür gülmece, güçsüzlerin, güçlüye karşı kullandıkları sosyal ve politik üstün gelme silahıdır.⁵⁹

Mizah, yaşamın sürüp giden çatışmasında yenik düşenlerin ve ezilenlerin sığınağıdır. Yaşamı daha katlanılabilir kılmak için, insanlar, toplumsal hayattaki tüm otoritelere mizah yoluyla karşı koyarlar. Çünkü onlar için en etkili direniş yöntemlerinden biri budur. Mizah yoluyla en sert eleştiriler üstü kapalı da olsa dile getirilebilmekte, gündelik dille anlatılamayanlar mizah yoluyla meşruluğa bürünmektedir. Bu karşı koyuş içinde rahatlatma öğelerini de barındırırken bir taraftan da, eleştirilerin odağı olarak iktidarın tepkisini çekme olasılığı zayıflamaktadır.

Toplumsal gülme iktidarı hedef alır ve baskı ve sindirme politikalarına kahkahayla karşı koyar. Gülme, korkuyu ve sınırlamaları yenen toplumsal bir güçtür. Ezilenler için, egemenlerin meşruluk ve haklılık temelini elden geldiği ölçüde sarsmak ve hatta yıkmak söz konusudur. Bu tür eleştiriler, egemen sınıfların, tabakaların yerine topluma karşı üstlendiği görevleri yerine getirmediğini ve toplumsal sözleşmeyi bozduğunu gösterme yönündeki çabaların biçimini alabilir. Bu saldırıların ve çabaların, kamusal senaryoya yansıyan kısmı ise, küfrün tam olarak ifade edilmeden ima edilmesidir: mizah dişleri çekilmiş bir küfürdür.⁶⁰

Sözle yapılan alay ve hiciv insanları rahatlatır. Biriyle, özellikle de açıkça karşısına çıkamayacağımız kişiyle dalga geçmek veya dedikodusunu yapmak, bu

⁵⁹ Aziz Nesin, Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı, Akbaba Yay., 1973, s. 37-8

⁶⁰ J. C. Scott, Tahakküm ve Direniş Sanatları, Ayrıntı Yay., 1995, s.135, 211

kimseye duyulan nefreti geçici bir süreliğine de olsa azaltır. Nefretin ve kızgınlığın en önemli tatmin yollarından biri mizahdır. Levent Cantek, Nasreddin Hoca fıkralarını popüler direniş yöntemleri açısından incelediği makalesinde, fıkralarda iktidara karşı dillendirilen bütün “saldırıları”a karşın, şartlarda herhangi bir değişme yaşanmadığını, iktidarın mevcudiyetini koruduğunun altını çizer. Mizahın bu yolla, alt sınıflara fiziksel direniş gibi daha tehlikeli safhalara geçmeden rahatlama boşalma imkanı tanıyan, iktidar onaylı emniyet sübapları olduğunu söyler.⁶¹

Toplum, mizah yoluyla yaptığı muhalefetle otoriteyi gülerek ve alay ederek tehdit eder. Otoritenin tahakkümünü sürdürmesinin tek yolu toplumda rızanın üretimidir. Mizah, bu gizli senaryoyu geçersiz kılarak egemen sınıfların ciddiyet haresini parçalamaktadır. Otoriteye verebilecekleri en can alıcı cevap onu ciddiye almayarak olur. Hannah Arendt de, otoriteyi korumak için kişi ya da makama duyulan saygıyı ayakta tutmak gerektiğini, dolayısıyla otoritenin en büyük düşmanının ve onu zayıflatmanın en kesin yolunun kahkaha olduğunu belirtir.⁶²

Mizah özellikle muhalefet işlevi ile, toplumsal organizmanın daha sağlıklı işlemesine yol açar. Gülme kendi çapında toplumsal yaşamı düzenleyen önemli bir güçtür. Haksızlığa uğrayan kişinin verdiği, toplumun, baskılara verdiği karşılıktır. Özellikle günümüzde otoriter toplumlarda mizaha daha çok gereksinim

⁶¹ Levent Cantek, “Alt kültür, Popüler Direniş Yöntemleri”, Birikim, 1998 Ocak/Şubat, Sayı: 105-6, s. 127, Turhan Selçuk da çizgiyle mizahın kendisi için öfkesini daha geniş çevrelere yaymanın bir aracı olduğunu belirtir. Karikatürleri yoluyla, ezilenlerin hor görülenlerin sömürülenlerin savunmasını yapabildiğini, ezenleri, sömürenleri eleştirip, aşağıladığını, gülünç hale sokabildiğini söyler. ORAL Tan, “Turhan Selçuk’la Kırk Yılda Bir Yapılan Söyleşi”, Milliyet Sanat Dergisi, 12 Mayıs 1985

⁶² Hannah Arendt, Şiddet Üzerine, İletişim Yay., 2003, s. 58

duyulmasında, mizahın bu toplumlarda işlevini yerine getirmeyen kurumların yerini alması başlıca nedendir.

Henri Bergson da gülmenin gündelik hayattaki ıslah edici işlevine değinerek, gülmenin ne denli yıkıcı olabileceğini vurgular, toplumun kendisine gösterilen laubaliliklerin öcünü acı alay ve gülme ile aldığını söyler.⁶³

Gülme iktidar tarafında rahatsızlık yaratmakta, çoğu zaman yasak ve sansür yoluyla engellenmeye, kısıtlanmaya çalışılmaktadır. Bu engellemeler ise halkın direniş ve muhalefetini daha da pekiştirir. Gülme, muhalefettir, çünkü mevcut olanı tahrif eder, alaya alıp onun monolojik dilini görelileştirir; direniştir, çünkü tüm toplumsal ayrıcalıklara, dokunulmazlık iddialarına, normlara ve yasaklara karşı bir yanıt verir. Gülmenin ve mizahın yaptığı, haksızlık ve baskıyı görünür kılarak dillendirilmesine imkan tanınmasıdır.⁶⁴

Gülme yoluyla muhalefet çeşitli biçimlerde kendini gösterebilir. Muhalefetin temel noktası, mizah yoluyla sistemi eleştirmektir. Bu, kimi zaman sistem tarafından sunulanları reddetmek, kimi zaman sistemin sunduklarına alternatifler üretmek, kimi zaman otoriteye meydan okumak şeklinde olabilir.

Mizahın muhalefet işlevini geçersiz kılan en önemli unsur ise, mizah adı altında otoritenin çizdiği sınırlar dışına çıkmayan ve verili olan toplumsal düzeni olumlayan eserler üretmektir. Bu tür mizah ürünleri sadece güldürmek amaçlı olup,

⁶³ Henri Bergson, *Gülme*, Ayrıntı Yay., s. 126

⁶⁴ Levent Cantek, "Bastırılanın Kahkaha Olarak Geri Dönüşü", *Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi*, Kış 1999, s. 18-19

bolca küfür, cinsellik sömürüsü içerecek kolaycı bir zihniyet taşır. Toplumsal bir faydası ve etkinliği yoktur.

Mizahın ne denli ciddi bir iş olduğuna işaret eden, mizahçıların dünyanın en ciddi insanları olduğuna inandığını söyleyen Can Yücel, bu ciddiyette yaşamı ciddiye almanın değil, üretici olmanın verdiği ciddiyeti bulduğunu söyler:

...her üretim biçimi ve onun getirdiği her ciddiyet biçimi, bir süre sonra yerini yeni bir üretim ve ciddiyet biçimine bırakmak zorunda. Yeniye benimsemeyenler, çıkarlarına aykırı bulanlar eski düzeni koruyabilmek için yapmacık bir ciddiyet icada kalkıyorlar. Bu ciddiyet bir zamanlar çağdaş olan üretici ciddiyetin çağdışı kaldığını örtmek üzere düzenlenmiş bir yalanlar ciddiyeti. Üretim ilişkileri griftleştikçe, bu yalanların üstene kurulu ciddiyetin oyunları da inceliyor, çapraşıklaşıyor. Mizah işte bu ideolojik örtüyü kaldırıyor, gerçeği olanca açıklığı ve çocukluğuyla gösteriyor.⁶⁵

Tan Oral ise mizahın baskının ve baskıcının gücünü ve güçsüzlüğünü sergilediğini, yalanını dolanımı açığa çıkardığını, güvenini sarstığını belirtir. Böylelikle baskıcıların ciddiliğe dayalı tılsımı etkisizleşir. Mizahın çarpıcılığını bir şimşeğe benzeten Oral, mizahın bir anda ortalığı aydınlattığını, her şeyin olanca açıklığıyla görünür hale geldiğini söyler. Ancak mizahtan daha fazlasının beklenmemesi gerektiğini de ekler.⁶⁶

Mizah yoluyla muhalefet, sadece iktidardaki siyasal güçlere karşı savaş vermek olarak algılanmamalıdır. Mizah, bir karşı duruştur. Karşı olduğu kurumlar, insanların gerçeğe ulaşmalarını engelleyerek ve daha farklı ve eşitlikçi bir dünyanın

⁶⁵ Can Yücel, "Gülmece, Güldürmece, Dil Üstünde Kaydırmaca", Güldiken Dergisi, Sayı 2, 1993

kurulmasını engelleyen, insan doğasına aykırı her türlü kişi veya kuruluşlardır. Nerede sömürü ve uyumsuzluk varsa orada mizah da üretilir.

1.4 Karikatür ve Mizah

Mizah türü olarak, karnavalın grotesk yapısını ve abartılı anlatımını yazılı kültüre taşıyan mizah türü karikatürlerdir. Karikatür, toplumsal -ya da doğasal-gerçeklikte var olan nesnelerin bilinçli olarak çarpık çizimidir.⁶⁷ Bir başka tanıma göre ise, bir insanı, bir nesneyi ya da olayı yermek amacıyla, özelliklerini abartarak çizilen resimlerdir⁶⁸ Charles Baudelaire, abartılı, doğallığa uymayan gülünç olarak nitelendirdiği groteski, “aslı astarı olmayan düşsel yaratıklar; varoluş nedenleri, var-olma konusundaki haklılıkları sağduyuya, usa uymayan varlıklar” olarak tanımladıktan sonra bu varlıkların insanda “genellikle bir parçalanma, bir bayılma görünümünde dışavuran çok aşırı, çılgınca bir gülme”⁶⁹ uyandırdığını söyler.

Karikatürün ana teması çizgidir. Genel anlamda “çizgi ile mizah yapma sanatı” olarak tanımlanan karikatürün en büyük etkinliği; çarpıcı, kısa, yaygın ve evrensel bir anlatım olmasıdır. Araştırmacılar, karikatür sanatının Rönesans’la başladığı noktada birleşmektedirler. Champfleury’in 1865 de yayınlanan *Histoire de la Caricature Antique* adlı yapıtında karikatürün eski çağlarda ortaya çıktığı öne

⁶⁶ Tan Oral, Yaza Çize, İris Yay., 1998, s.166

⁶⁷ Aziz Çalışlar, Ansiklopedik Kültür Sözlüğü, Altın Kitaplar Yay., 1983, s. 240

⁶⁸ Türkçe Sözlük, TDK, “Karikatür maddesi”, 1966, s .411

⁶⁹ Charles Baudelaire, Gülmenin Özü, İris Yay., 1997, s. 16

sürülmüştür. Champfleury, klasik hayvan şeklindeki insan resimlerini karikatür saymıştır.⁷⁰

Baskı tekniğinin gelişmesinden önceki dönemlerde karikatür sanatı, resim sanatına bağlı olarak gelişimini sürdürmüştür. Baskı tekniklerinin ve araçlarının gelişmesi ve kitap, gazetelerin yayın hayatına girmesinden sonra ise karikatür sanatı yaygınlık kazanmıştır.

Ancak tarihçiler, karikatürün 18. yüzyılda İngiltere’de başladığını kabul etmektedirler. Bu dönemde Hogarth (1697-1764), Rowlandson (1756-1827), James Gillry (1757-1811) ve Cruikshank (1792-1878) adlı sanatçılar, klasik çizgileri ile tanınmışlardır. Konu olarak insanları ele almışlar ve insan davranışlarının güldürücü öğelerini kullanmışlardır. Bu sanatçıların bu tür çalışmaları karikatüre benzemese de, güldürüye yol açan abartmalar şeklinde kabul edildiği için, karikatür olarak değerlendirilmiştir.

Fransa’da ise 19. yüzyılda bu tür abartma resim yapan ya da desen çizen sanatçılardan öne çıkanlar Grandwille, Gavarni, Henry Monnier ve Daumier’dir,

19. yüzyılda ilk kez Fransız sanatçısı Charles Phillipon gazetecilikle karikatürü bağdaştırarak 1831 yılında *La Caricature* dergisini kurmuş ve bunu bir yıl sonra *La Charivari* adlı ikinci bir dergi izlemiştir. İngiltere’de 1841 yılında *Punch*, Almanya’da 1844’te *Fliegende Slatteri*, İtalya’da 1847’de *Fischiette*, Avusturya’da

⁷⁰ Oğuz Turan, Basında Çizgi Sanatı, Nüve Matbaası, 1975, s. 3

1857’de *Figaro*, A.B.D.’de aynı yıl *Harper’s Weekly*, Hindistan’da 1857’de *Indian Punch* yayınlanmıştır.⁷¹

Türkiye’de ise karikatür ilk kez 1867 yılında, Arif Arifaki’nin yayımcılığını üstlendiği *İstanbul* dergisinin yayın hayatına girmesiyle karikatür de ilk kez basılma olanağına kavuşmuştur. Yine, aynı dönemlerde yayınlanmaya başlanan *Terakki* gazetesi, *Letaif-i Asar* adıyla haftalık bir mizah eki çıkarmaya başlamıştır. 1870 yılına gelindiğindeyse, Teodor Kasap tarafından *Diyojen* adıyla ilk Türk mizah dergisi yayın hayatına başlamıştır. Bir sonraki bölümde Türkiye’deki mizah geleneği ayrıntılı biçimde işlenecektir.

⁷¹ Niyazi Yoltaş, “Karikatür Sanatı”, Varlık Dergisi, Haziran 1984, Sayı: 921, ss. 7-10

BÖLÜM 2

2. TÜRKİYE’DE MUHALEFET ANLAYIŞI VE MİZAH GELENEĞİ

2.1. Türkiye’de Siyasi Kültür ve Muhalefet

Modernleşmenin devlet eliyle gerçekleştiği, bir başka deyişle tepeden tabana doğru bir gelişme gösteren Türkiye gibi toplumlarda, Batılılaşma olarak adlandırılan modernleşme ölçütlerini, varolan geleneksel yapının üzerine oturtmak zoraki bir çabayı da gerektirmiştir. İmparatorluğun eski yapısı korunduğu için “ulus-devlet”e doğru gerçekleşmesi beklenen dönüşüm yalnızca coğrafi ve psikolojik küçülme (parçalanma) sonucu elde kalan birimin modern ulus devlet olarak şekillendirilebileceği zannedilmiştir.⁷²

Tarih boyunca, Osmanlı devletinden beri, Türkiye’de merkezi otoritenin çok büyük bir ağırlığı olduğu bilinen bir olgudur. Bu gelenek, iktidarı mutlaklaştırır. İktidarı mutlaklaştırdığı oranda da, muhalefeti güçsüzleştirir. Osmanlı sisteminde, batıdaki gibi bir özgürlük ve özerlik küresinin olmadığını savunan Mehmet Ali Kılıçbay, bunun nedenini, gücünü ve hakkını devlet dışındaki bir tabana dayayabilen herhangi bir tabakanın varolmamasına bağlar:

Bundan ötürü de bireysellik ve birey hakları hiçbir zaman gündeme gelmemiştir. Batı’da hak olarak ortaya çıkan kavramın Osmanlı’da karşılığı yoktur. Osmanlı sisteminde yalnızca imtiyaz ve lütuf vardır. Yani her şeyin sahibi ve belirleyicisi olan dar siyasal grubun, padişah ve sarayın topluma, onu oluşturan sınıf ve tabakaların güçleri veya hak ettikleri doğrultusunda değil de,

⁷² Özcan, a.g.e., s. 139

sistemi ayakta tutan donuk nizam-ı alem kavrayışı içinde dağıttıkları sadakalar vardır. Bireyselliğin ve bunun kolektif hali olan Özerk kurumların bu toplumsal formasyonda yeşerememiş olması, herkesi devleti şurasından veya burasından tutmaya yöneltmiş, bu da demokrasinin temel koşulu olan res publica'yı (artık cumhuriyet diyebiliriz) güdük bırakmıştır.⁷³

Şerif Mardin ise, muhalefetin mutlak gücü sınırlama ya da gerçek siyasa alternatifleri önerme işlevlerine sahip bir mekanizma olarak belirlenmesi halinde Osmanlı İmparatorluğu'nda böyle bir mekanizmanın varolmadığının söylenebileceğini savunur.⁷⁴

Aslında popülist görünmelerine rağmen, Osmanlı ve Türk devlet adamları bireysel inisiyatifle, yurttaşlık haklarıyla ve kişi özgürlükleriyle ilintili olgulara her zaman derin bir kuşkuyla bakmışlardır. Bu nedenle, reform hareketinin ilk evrelerinde geniş biçimde temsil edilen, hatta örgütlenen tüm liberal düşünceler zamanla marjinal bir konuma itilmiş ve sürekli muhalefette bırakılmıştır. İktidardaki elitin ve onun düzenlemelerinin dışında kalan bütün düşünce ve kurumlar kuşkuyla karşılanmış, ancak eldeki siyasal programın gereklerine göre biçimlendirilip güdülebilecekleri oranda ilgi görmüşlerdir. Kısacası, reformcu elit Osmanlı/Türk toplumunu yeniden örgütlenme arayışı içinde toplumdan kopuk, dışa kapalı ve içe dönük bir yönetici sınıf haline gelmiştir.⁷⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda, geleneksel yönetici elitin kontrolünde hayatın her alanına nüfuz etmiş, kutsal ve yüce bir Devlet Kurumu egemendir. Bu "Devlet",

⁷³ Mehmet Ali Kılıçbay, *Doğunun Devleti Batının Cumhuriyeti*, Gece Yay., 1992, s. 32

⁷⁴ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi, İletişim Yay.*, 2002 s. 179

her şeyin ondan doğduğu ve ona döndüğü, meşruiyetin ve değişimin odak noktası ve kriteri olan, tebaasının zihninde, gündelik yaşamında ve sosyal etkinliklerinde kendisini sürekli kılabilmiş, her siyasal etkinlik içerisinde yeniden üretilebilen metafizik bir varlıktır. Taner Akçam, bu devlet yaklaşımını eleştirerek, Türk kültüründe muhalefetin varlığının bir rejimin sıhhat göstergesi olarak değil, sorun ve potansiyel tehlike olarak görüldüğüne işaret eder. İttihat ve Terakki dönemi örneğinden yola çıkan Akçam, o dönemde bazı muhalefet örgütlerinin zora başvurarak kapatılırken, komplo hazırlıkları içinde oldukları gerekçesiyle bazı milletvekillerinin tutuklandığını, özellikle muhalif gazetecilere yönelik siyasi cinayetler örgütlendiğini dile getirir. Akçam, Osmanlı toplum yapısında muhalefete sıcak bakılmamasının sebebini, İslam dininden kaynaklanan kendi içinde muhalefete izin vermeyen karakterinin önemli bir payı olduğunu anlatır:

İslamiyet'in beraberinde getirdiği bir başka özellik, toplum içinde örgütlenme şekillerinden bazılarını kabul etmeyişidir."İkincil yapılar olarak da adlandırılan bu örgütlenmeler fertle devlet arasında kalan kuruluşlardır. Devletle fert arasında tampon vazifesi görerek, bireyi devlete karşı koruyacak bu tür kurumların yokluğu, İslam dininin Ümmet yapısı ile giderilmeye çalışılır. Cemaate dahil olanlar, Şeriatın kapsayıcı hükümleri ile korunma altına alınırlar. İdeolojik olarak son derece sıkı örgütlenmiş bu cemaat yapısının dışına düşenler ise, kolaylıkla, "toplum dışı," "zındık" olarak suçlanabilir ve dışlanabilirler(...)İktisadi ve siyasi yapının tek egemeni olan devlet kendi dışında iktidar odakları oluşmasına müsaade etmemektedir. Bu tablonun doğal sonucu, Osmanlılarda sürekli ve sistemli bir muhalefeti olanaklı kılacak, iktisadi, siyasi, ideolojik yapıların oluşmamış olmasıdır⁷⁶

⁷⁵ Reşat Kasaba, "Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm", Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik içinde, Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 1999., s. 24

⁷⁶ Taner Akçam, Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence, İletişim Yay., 1992., s. 309

Osmanlı kültüründe modernleşme sürecinde yaşanan sorunlar, Osmanlı/Türk elitinin hem siyasal, hem de ideolojik bakımdan reformu tepeden tabana inen bir süreç olarak kavramasından dolayı oluşmuştur. Elitlerin çabaları dolayısıyla önemli ölçüde Osmanlı kurumlarını değiştirmeye ve içinde bulunulan koşulların maddi ve formel yönlerini yeniden biçimlendirmeye yönelikti; güdülen amaç daha çok bunların Avrupa'daki karşılıklarına benzemesini sağlamaktı. Temelde yatan varsayım ortamın ve kuramların değişmesi halinde, bireylerin davranışlarının kolayca biçimlendirilebileceğiydi.⁷⁷

Ahmet İnel, Cumhuriyet Dönemi'nde de Osmanlı İmparatorluğu'ndakine benzer bir zihniyetin izlerinin saptanabileceğini söyler. Her iki dönemde de Batılılaşma anlayışını hayata geçirmeye çalışan kesimler devlet içinde yer almışlardır. Aradaki temel fark ise imparatorluk döneminde, Batılılaşma devlete yönelmişken, cumhuriyet dönemi daha çok toplumsal alana Batılı bir kurumsal ve sosyolojik yapıyı dayatma şeklinde gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle Osmanlı İmparatorluğu boyunca devlette yürütülen batılılaşma sağlanmış şimdi sıra toplumsal alana gelmiş ve cumhuriyet kadroları bu işe soyunmuştur.

Toplumun büyük çoğunluğu, çağdaşlaşma sürecini bir tarih sentezi olarak değil de bir boşluk yaratıp, onu yeterince doldurmakta yetersiz kalan devletin empoze ettiği bir tarihi kopuş olarak yaşamak zorunda kaldığı için, kimlik bunalımının tezahürleri Batı toplumlarından daha değişik olur. Cumhuriyetçi devlet, geçmişi bir anda unutmamasını istediği devlet dışının Batı türünde bir siyasal hareketlilik kazanmasına, siyasal iktidarın meşruiyetini toplum içinde devinen güçlere dayandırmasına, devletle olan ilişkilerini birebir kurmasına

⁷⁷ Kasaba, a.g.m., s. 22

karşıdır. Bu karşı çıkışta diğer başka etkenlerin yanında Türkiye Cumhuriyeti devletinin özgül kuruluş süreci içinde ‘devlet’ olabilen kesimin toplum içindeki yerel dayanaklarının zayıf oluşu, toplumsal varlık meşruiyetini aslen ‘devlet’ içinde kat sahibi olmaktan alıyor olması önemli bir rol oynar.⁷⁸

İnsel, daha sonra ise batılılaşma çabasının temel sorunlarından birine değinir. Cumhuriyet Türkiye’inde devlet eliyle yaratılmak istendiğinden, modernlik ve toplumsal alanın önemli gelişmelerinde karar verme mekanizması sivillere bırakılmamıştır. Çağdaşlaşma süreci yaptırımcı olduğu kadar, yasaklayıcıdır. Yasakların önemli bir bölümü her türlü özerk toplumsal hareketin engellenmesi yönündedir.

Ahmet Özcan da, Türk siyasi tarihinde modern siyasi kategorilerin dışarıdan ve sonradan dahil oluşunun, ortaya çıkan siyasal kültürün birçok özelliğini belirlediği kanısındadır. İktidar, muhalefet, politika, seçim, kitle, parti, örgüt, teori, pratik, propaganda ve benzeri modern siyaset kültürünün ana kavramları, ortaya çıktığı Avrupa toplum yapısından ve siyaset felsefesinden bağımsız olarak “batılılaşan” ülkelere aktarılmış ve yerli siyaset geleneğinin özellikleriyle harmanlanarak karma ve yeni bir siyasal kültürün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Modernleşme sürecine paralel olarak ortaya çıkan bu yeni siyasi kültür “modern” formlar içerisinde geleneksel siyasi kültürün sürekliliğini barındırdığı için her zaman ve her durumda batılılaşan toplumların gelenek-modern, merkez-çevre, ideal-realite arasındaki çelişki ve çatışmalarını da yeniden üretir.⁷⁹

⁷⁸ Ahmet İnsel, Türkiye Toplumunun Bunalımı, Birikim Yayınları, 1995, s. 21-24

⁷⁹ Özcan, a.g.e., s. 136

Bu siyasal kategorilerin tek tek ya da bir bütün olarak hangi ideolojik çerçeveye sahip olduğuna bakılmaksızın ortak bir siyasal kültür içerisinde işlev ve anlam kazandığı ve batılılaşan toplumlarda değişim (reform ya da devrim) amaçlı bütün siyaset tarzlarının aynı şartlar altında aynı sonuçları ürettiği ileri sürülebilir. Bunun en önemli sebebi ise geleneksel siyasi kültürün “devlet merkezli” özelliğine bağlı olarak siyaset tarzlarının modern süreçte de “devlet” bağlamında gerçekleşmekte oluşudur. Başka bir deyişle modernleşen toplumlarda siyaset, gerek evrensel problemlerin gerekse yerel problemlerin çözümü şu veya bu şekilde “devlet” eksenine teğet geçmek ya da devletin prizmasından yansıyan sonuçlara göre şekil almak durumundadır. Çünkü geleneksel siyasi kültürün hakim ve kutsal kategorisi olarak “devlet” yalnızca toplumsal düzenin koruyuculuğunu üstlenmiş fonksiyonel ve dışsal bir aygıt değil, bütün toplumsal alanların işleyişine nüfuz etmiş içsel ve içkin bir merkezdir. Bu nedenle siyaset hangi amaç için yapılırsa yapılsın, devlet dolayımında, devlete bağımlı, devlet içerisinde veya gölgesinde gerçekleşir.

Özcan, devletin bu merkezi rolünün sistem içi veya sistem karşıtı bütün muhalif unsurları bir şekilde sisteme bağımlı kıldığını belirterek, bu bağımlılık ilişkisinin muhalif siyaset tarzı olarak belli başlı üç tip ürettiğinin altını çizer:

Birinci tip muhalefet, sistem içerisinde ve merkezde yer alarak sistemin daha iyi işletilmesine talip olmak şeklindedir. Geleneksel hakim sınıf olarak Asker-sivil bürokrasinin kendi içerisinde ürettiği alternatifler- cuntalar, ekipler, ekoller, bu tip muhalefetin örneğidir(...).İkinci tip muhalefette, Devlet seçkinlerinin dışında yer alan toplum seçkinlerinin önderlik ettiği, Devleti de içine alan ama daha genel bir toplumsal değişimi -reformlar yoluyla gerçekleştirmeye talip sistem içi muhalefet söz konusudur(...).Üçüncü tip

muhalefet tarzı ise, Fransız ihtilali örneğini modernleşme sürecindeki kapitalizm öncesi ülkelerde ve ideolojik karşıtlık temelinde tekrar etmeye çalışan devrimci görünümlü yıkıcı muhalefettir.⁸⁰

Böylelikle Türk siyasi kültüründe, dışarıdan ithal edilen siyasi kategoriler gibi muhalefetin de devlet odaklı ve devlet merkezli olduğu ileri sürülebilir. Bu muhalefet türünün ise yeterince etkili olamadığı söylenmelidir. Muhalefet kurumunun yeterince etkili olmadığı Türkiye gibi ülkelerde ise mizah sanatı bu yetersizliği örtmeye ve kapamaya soyunmuştur.

2.1.1. Bir Muhalefet Biçimi Olarak Mizah

Türk mizah geleneği sözlü ve yazılı olmak üzere iki dönem altında incelenecektir. İlk örneklerinin izlerine *Divanü Lügati't-Türk'te*, *Kutadgu Bilig* ve *Dede Korkut Kitabı*'nda rastlanan sözlü mizah döneminin ürünleri fıkra, hikaye ve latifelerin çoğunun asıl sahipleri bilinmez. Bunlar anonim niteliktedir ve nesiller boyunca değişikliğe uğrayarak aktarılmışlardır.

Geçen yüzyılın ortalarına kadar egemenliğini sürdüren sözlü mizahın en tanınmış tipleri ise, Nasrettin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa ve Bektaşî'dir. Bu tiplerden Nasrettin Hoca, üzü Türkistan'dan Macaristan'a, Sibiry'a dan Kuzey Afrika'ya kadar yayılan bir tiptir. Ferit Öngören, Nasrettin Hoca'nın Selçuklu Devleti'nin yıkılması ile Osmanlı Devleti'nin kurulması arasında ortaya çıkan birçok yol gösterici arasında hiçbir tarikata bağlı olmayan "akilmend", "danişmend" bir tip

⁸⁰ A.g.e, s. 137-140

olduğu görüşündedir.⁸¹ Pertev Naili Boratav ise, Hoca'nın yaşamış bir kişi olarak bilinse de zamanla tek bir kişi olmaktan çıkarak, kurgusal bir kişilik kazandığını söyler. Boratav; toplumun, birçok olayı Hoca yaşamamış olsa da, onun başından geçmiş gibi gösterdiğini, böylece Nasrettin Hoca'nın, yayıldığı bütün sahalarda kültürel gelişimi içinde, her şekilde giren farklı Nasrettin Hocaları temsil eder duruma geldiğini ileri sürmüştür.⁸² Nasrettin Hoca, sözlü mizah döneminden yazılı mizaha geçildikten sonra da dergilerde, gazetelerde ve kitaplarda yer almış, sözlü ve yazılı mizahı birleştiren bir tip olmuştur.⁸³

Bektaşî tipi ise, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Sünnî tarikatlara muhalefet eden Bektaşîlik anlayışı çerçevesinde ortaya çıkan bir tiptir. Bektaşî, genellikle Tanrı ile pervasızca konuşur, yaşadığı bir takım haksızlıkların nedenini sorar. Aslında onun itirazı ve tepkisi Tanrı'ya değil, Tanrı inancını kendi çıkarlarına göre katı bir biçime sokan sofularadır. Tanrı'ya inandığı halde, sofulara düşman olduğu ve olayların iç yüzünü gördüğü için sofularca dinsizlikle suçlanır.

Bekri Mustafa ve İncili Çavuş; devlet yönetimdeki aksaklıklara tepki olarak ortaya çıkan iki tiptir. Kaynaklara göre; İncili Çavuş I. Ahmet zamanında yaşamış olan İncili Mustafa Çavuş'tur.⁸⁴ "İncili" lakabını alması ve doğduğu yer konusunda çeşitli rivayetler vardır. I. Ahmet zamanında İran'a giden elçilik heyetinde yer almış, iyi bir eğitim görmüştür. Arapça ve Farsça bilen zeki bir devlet adamı olarak bilinmektedir.

⁸¹ Ferit Öngören, Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi, İş Bankası Yay, 1998, s. 46 - 47

⁸² Pertev Naili Boratav, Nasreddin Hoca, Edebiyatçılar Derneği Yay, 1996, s. 38

⁸³ Bülent Varlık, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah". Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. İletişim yay., 1985. C. 4, s.1092

⁸⁴ Mehmet Bayrak, Halk Gülmececi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2001, s. 147.

İncili Çavuş saray ve çevresindeki aksaklıkları yansıtan bir tip olarak halk tarafından çok sevilmiştir. Halk, saray ve çevresini eleştirmek için İncili Çavuş'u bir temsilci olarak görmüş, eleştirilerini ona söyletmiştir. Padişahın musahibi olduğu için, her aksaklığı rahatça dile getirmiş, yeri geldiğinde padişahın hatalarını eleştirmekten çekinmemiştir.⁸⁵ Bekri Mustafa tiplemesi ise, IV. Murat dönemindeki içki yasağına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Padişah kanunlarını ve toplum kurallarını önemsemeyen, kalender-meşrep bir kişiliğe sahiptir.⁸⁶

Her ne kadar matbaanın kullanımından önce sözlü mizah ürünleri, örneğin Nasrettin Hoca fıkraları, yazma eserlerden bazılarında yer almışsa da toplumsal bir takım değişimler, özellikle matbaanın yaygınlaşması sözlü mizahın yanında; yazılı mizah ürünlerinin yaygın olarak ortaya çıkmasına ve yayılmasına neden olmuştur.

Yazılı mizah ve sözlü mizah bu dönemden itibaren iç içe geçmiş, Nasrettin Hoca, Bektaşî, İncili Çavuş gibi sözlü mizah kahramanları yazılı mizahta da yer almış, özellikle yazılı mizah ustaları ya düşüncelerini bu tiplere söyletmişler ya da çıkan gazete ve dergilere onların adlarını vermişlerdir.

Yazılı mizah ürünlerinin yer aldığı kitapların pek çoğunun da sözlü mizah kahramanlarıyla ilgili olduğu görülmektedir. Sözlü mizah kahramanları, yazılı mizahta yaşatılmaya çalışılmış olsa da basınla mizahın birleşmesi sonucu sözlü mizahın alaycı ve taklitçi toplulukları, örneğin Orta Oyunu gibi, geri plana itilmiştir. Bu durumun en büyük zararı, sözlü mizah yaratılarının yazıya geçirilmeden yitip

⁸⁵ Nurettin Albayrak, "İncili Çavuş", İslâm Ansiklopedisi. C. 22., TDV, s.277

⁸⁶ Bayrak, a.g.e., s.151.

gitmesi, en büyük yararı ise bu yolla geniş okuyucu kitleleriyle iletişimin sağlanması olmuştur.

2.1.2 Türkiye’de Mizaha Tarihsel Bir Bakış

2.1.2.1 Cumhuriyet Öncesi Mizah

Meşrutiyet dönemi, siyasi ve idari açıdan bir takım sıkıntılarla dolu bir dönem olmuştur. Bu dönemde savaşlar nedeniyle mizah pek fazla gelişmemiş, varlığını ancak hicivlerle gösterebilmiştir. Bu dönemdeki basın faaliyetlerinin, genellikle yabancı dil bilen ve Avrupa ile ilişki kurabilen Rum ve Ermeni vatandaşlar tarafından yürütüldüğü görülmektedir.⁸⁷

Bu siyasî ve sosyal gelişmelerin yanında Meşrutiyet dönemi mizahının gelişmemesinde, mizaha getirilen yasakların da etkili olduğu düşünülebilir. Meşrutiyet mizahına bu yönden ilk kısıtlama 1858 Ceza Yasası ile getirilmiştir. Bu yasanın “genel adaba aykırı olarak yazı ve şiirle şaka ve yergiye dair şeyleri veya edepsizce resim ve tasviri basan ve bastıran ve yayımlayan kimselerden bir mecdiye altına kadar para cezası alınır ve yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapsolünür” şeklindeki 139. maddesi âdâba aykırı mizah yazılarını ve müstehcen resmi yasaklamıştır.⁸⁸

1864 yılında yayınlanan Matbuat Nizamnamesi’nin de bir düzenleme yapmaktan çok cezaya yönelik olduğu görülmektedir. 1864 Nizamnamesine ek

⁸⁷ A.g.e., ss. 60-61.

olarak, 1867 yılında *Ali Kararname* çıkarılarak basın daha fazla kısıtlama getirilmiştir. Bu kararname geçici olarak çıkarılmasına rağmen, 1909 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 1875 yılında çıkarılan yeni *Matbuat Nizamnamesi* ile de gazetelerin ilave çıkartmaları yasaklanmış, bu yasak mizah yayınlarını da etkilemiştir.⁸⁹

Bu dönem mizahı üzerindeki sansür ve baskının tek sorumlusu II. Abdülhamit olarak gösterilse de bazı araştırmacılar bunun doğru olmadığını, Abdülhamit'in saltanatına gelinceye kadar basında zaten bir takım kısıtlamaların olduğunu ileri sürmektedirler.⁹⁰ Gerçekten de Abdülhamit'in tahta çıkmasıyla, basının özgür olacağına inanılmıştır. Önceleri kapanan birçok dergi tekrar yayın hayatına başlamıştır. Ancak Abdülhamit, Osmanlı-Rus Savaşı'nı bahane ederek; basın hürriyetini kısıtlama yoluna gitmiştir.⁹¹

1876 Kanun-i Esasi'sinde "matbuat kanun dairesinde serbesttir" ifadesi yer almışsa da, basının genellikle kısıtlama içinde olduğu görülmektedir. 13 Ocak 1876'da yayınlanan bir karar ile mizah gazetelerine sansür getirilmiş, 4 Ağustos 1876 yılındaki bir kararla da süreli yayınlar tamamen yasaklanmıştır. 1877'de basını engelleyici bir Matbuat Nizamname tasarısı daha çıkarılmaya çalışılmış, bu nizamnamenin mizah gazetelerini yasaklayan 8. maddesi tartışmalara neden olmuştur. Sonuçta, bu madde tasarı metninden çıkarılmış ve yeni düzenlemeler

⁸⁸ Hıfzı Topuz, 100 Soruda Türk Basın Tarihi, Gerçek Yay., 1973. ss. 42-43.

⁸⁹ Varlık, a.g.m. s.1095.

⁹⁰ Cevdet Kudret, Abdülhamit Devrinde Sansür, Milliyet Yay., 1977, s. 5.

⁹¹ Cemal Kutay, Ağlamamak İçin Nelere Gülerlerdi, 1970. s. 53.

yapılmıştır. Ancak padişah bu yeni düzenlemeleri onaylamadığından, mizah da eski kararlar doğrultusunda yine baskı altında kalmaya devam etmiştir.⁹²

Bu baskılar ve yasaklar altında halka yapılan haksızlıkları ortaya çıkarmaya çalışan, yöneten kesiminden bazı kişilerin kendi çıkarları doğrultusunda yaptıkları baskıya isyan eden, halkı savunmak için uğraşan aydınları, Avrupa'ya kaçmak değişik dillerde gazeteler çıkarmak zorunda bırakmıştır.

Osmanlı'da ilk karikatür *İstanbul* adlı gazetede yayınlamış, karikatür padişaha benziyor diye -padişahın kendisinin de toplatılmasına karşı çıkmasına rağmen- gazetenin tüm sayıları toplanmıştır.⁹³ İlk süreli mizah yayını ise 1868 yılında Ali Reşat ve Filip Efendi tarafından kurulan *Terakki* gazetesinin haftada bir kere verdiği *Terakki Eğlencesi* adlı bir ilavedir. Bu ilave bir müddet sonra haftada iki kez verilmeye başlanmıştır. Cuma günleri büyük, salıları ise küçük boy yayımına devam etmiştir. Bilinen ikinci mizah ilavesi ise yine *Terakki* gazetesini haftada iki kez verdiği *Letaif-i Âsar*'dır. Her iki mizah ekte pek başarılı olamamış ve 1872 yılına kadar kesintili şekilde devam etmişlerdir.⁹⁴ Bu dönemin diğer mizah dergileri ise *Diyojen* (1870), *İbretname-yi Alem* (1871), *Hayal* (1871), *Çıngıraklı Tatar* (1872), *Latife* (1873), *Kamer* (1873), *Şafak* (1874), *Kahkaha* (1874), *Geveze* (1875), *Meddah* (1875), *Çaylak*'tır (1876). Jön Türklerin çıkarttıkları mizah dergileri ise Londra'da *Hayâl*, *Hamidiye*, *Dolap*; Kahire'de *Pinti*, *Curcuna*; İsviçre'de *Beberuhi*, *Tokmak* ve yeri belli olmayan *Davul*'dur.⁹⁵

⁹² Varlık, a.g.m. ss. 1096-1097.

⁹³ Topuz, a.g.e, s. 243

⁹⁴ Varlık, a.g.m., s.s. 1092-1094

⁹⁵ Öngören, a.g.e. ss. 60-61.

Meşrutiyet'in yeniden ilân edilmesiyle mizah yayınlarının sayısında büyük bir artış olmuştur. İlk zamanlar usta kişilerin çıkarttığı birkaç mizah gazetesi rağbet görünce, mizah yayınlarının sayısında patlama olmuş, çoğu birkaç sayfadan oluşan bu yayınlardan geriye, ancak birkaç tanesi kalabilmiştir. Bu dönemin mizah yaratmaları Abdülhamit'i, onun çevresindekileri, dönemin yönetimini ve sosyal hayatını konu edinmiştir.⁹⁶

Ferit Öngören, II. Meşrutiyet dönemi mizahının Abdülhamit'i eleştirmesinde İttihat ve Terakki'nin de çok etkili olduğu görüşündedir. Öngören'e göre; İttihat ve Terakki, mizahı Abdülhamit'i iktidardan düşürmek için bir silah olarak kullanmış, amacına ulaşmış, ancak kendisi iktidara gelince mizahı baskı altında tutmuştur.⁹⁷

Abdülhamit yönetiminin yanı sıra, İttihat ve Terakki Partisi'yle Hürriyet ve İtilaf Partisi arasındaki mücadele de II. Meşrutiyet döneminde yayınlanan mizah dergilerine yansımıştır. Dergilerin bir kısmı İttihat ve Terakki yanlısı olurken; bir kısmı da Hürriyet ve İtilaf yanlısı olmuşlardır.⁹⁸

II. Meşrutiyet döneminde yayınlanan dergilerin bir kısmının da Fransız mizahından etkilendiği görülmektedir. Örneğin, *Cem* ve *Kalem* dergilerinin bir kısmı Fransızca olarak yayınlanmıştır. Yine bu dönemin diğer bir özelliği de sadece İstanbul'da değil Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde gazete ve dergilerin

⁹⁶ Hilmi Yücebaş, *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi*, ss. 41-42.

⁹⁷ Öngören, a.g.e. s.66.

⁹⁸ Varlık, a.g.m. ss.1097-1098.

yayınlanmış olmasıdır. Bu yayınların bazıları mizaha sayfa ayırırken, bazıları da tamamen mizah yayını yapmışlardır.⁹⁹

Bu dönemde çıkan mizah dergilerini, araştırmacılar farklı gruplara ayırmışlardır. Bu araştırmacılardan Ferit Öngören, II. Meşrutiyet döneminde yayınlanan mizah dergilerini üç bölümde inceler:

1. *Diyojen* döneminden kalma ekiplerin Rum ve Ermeni yurttaşların çıkarttığı dergiler ve mizah kitapları: *İncili Çavuş*, *Gigo* (Nisan 1909), *Guguk*, *Zurna* (Ekim 1911), *Lila* (Haziran 1909), *Gavroş* (1908), *Kharazan* (Şubat 1909).

2. Türkler tarafından çıkarılan dergiler: *Eşek* ve bu seriden çıkan dergiler, *Yeniçeri Gazetesi*, *Boşboğaz*, *Güllabi* dergileri.

3. Politik merkeze bağlı, hazırlığını Avrupa’da yapmış mizah dergileri: *Kalem* ve *Cem* dergileri.¹⁰⁰

Turgut Çeviker ise, dönemin mizah dergilerini dört gruba ayırır:

1. Geleneksel Mizah Dergileri: *Karagöz* (1908), *Hacivat* (1908), *Hayal-i Cedid* (1910), *Cadaloz* (1911), *Köylü* (1913), *Feylesof* (1914).

2. Modern Mizah Dergileri: *Kalem* (1908), *Davul* (1908), *Cem* (1910), *Kara Sinan* (1911), *Karikatür*, *Hande* (1916), *Diken* (1918).

⁹⁹ A.g.m. s.1098.

¹⁰⁰ Öngören, a.g.e. ss.66-67.

3. *Eşek* tipi yergici dergiler: *Eşek* (1910), *Kibar* (1910), *Alafranga* (1910), *El-Malum* (1910), *Yuha* (?).

4. Tek Sayılık risaleler: *El-Üfürük* (1908), *Mahkum* (1908).¹⁰¹

Millî Mücadele dönemi mizahının gelişmesinde Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümeti etkili olmuştur. Sedat Simavi'nin çıkardığı *Güleryüz* adlı mizah dergisinin Ankara Hükümeti'ni, Millî Mücadele'yi desteklediği; Refik Halit Karay'ın çıkardığı *Aydede* adlı mizah dergisinin İstanbul Hükümeti'ni, işgalci güçleri ve onların iş birlikçilerini desteklediği görülmektedir.¹⁰² 1919-1922 yıllarında İstanbul'da yayımlanan *Alemdar* ve *Peyam-ı Sabah* gazetelerinde Millî Mücadele'ye, Kuva-yı Milliye'ye ve Mustafa Kemal'e karşı birçok yazı ve karikatür yer almıştır.¹⁰³ Turgut Çeviker de bu dönemde *Güleryüz* ve *Âti* dergileri dışındaki hemen hemen bütün yayınların ve aydınların Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine karşı olduklarını, İstanbul Hükümeti'ni desteklediklerini ileri sürmektedir.¹⁰⁴ Aka Gündüz ise, 1921 yılında Ankara'dayken *Anadolu'da Peyam-ı Sabah* adlı mizahî bir gazete çıkararak, İstanbul'un Ankara'ya yönelttiği saldırılara tepki göstermiştir. Anadolu'da yayımlanan bazı gazetelerden de Millî Mücadele'ye karikatür ve yazılarıyla destek verenler olmuştur. Bunlara Konya'da yayımlanan *Babalık Gazetesi*'nin mizah ilavesi örnek olarak gösterilebilir. Bu dönemin diğer mizah yayınları arasında Anadolu'da *Kalem*; İstanbul'da *Cadı* (1919), *Deccal* (1919), *Orta Oyunu* (1919), *Alay* (1920),

¹⁰¹ Turgut Çeviker, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Karikatürü". Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C-4., İletişim Yay., 1985. s.1103.

¹⁰² Öngören, a.g.e. s.68.

¹⁰³ Varlık, a.g.m. s.1098.

¹⁰⁴ Çeviker, a.g.m. s.1107.

Ayna (1921), *Eğlence* (1921), *Tatlı Sert* (1921) ve *Zümrüd-ü Anka* (1922) sayılabilir.¹⁰⁵

2.1.2.2 Cumhuriyet Döneminde Mizah

Cumhuriyet dönemi mizahı başlangıçta Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasını ve Cumhuriyet'in kurulmasını konu olarak işlemiştir.¹⁰⁶ Sevr Antlaşması'na imza attıkları için sürgüne gönderilen “Yüzellilikler”, “Fransız Adamı”, “İngiliz Adamı” gibi, tipler de Cumhuriyet mizahının ilk yıllarında ele alınan tipler olmuşlardır. 1923-1925 yılları arasında, basının serbestlik içinde olduğu görülmektedir. Yayın organlarında her türlü düşünce açıkça ifade edilmektedir.¹⁰⁷

Bazı araştırmacılara göre; Nakşibendi Tarikatı, İttihat ve Terakki mensupları ile Meşrutiyet yanlılarının kurdukları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın sonunun Şeyh Sait Ayaklanması ile bitmesi ve Atatürk'e suikast düzenlenmesi, bu serbest ortamı sona erdirmiştir.¹⁰⁸ Bu olaylar sonunda, basına da bir takım kısıtlamalar getirilmiştir. 4 Mart 1925'te çıkıp, 1929'da kaldırılan “Takrir-i Sükûn Kanunu” kabul edilmiştir. Bu kanunda, “İrticaa ve isyana ve memleketin sosyal nizamını, huzur ve sükûnunu, güvenlik ve asayişini bozmaya yönelik her türlü teşkilâtı, tahrikleri, teşvikleri, teşebbüsleri ve yayınları hükümet, cumhurbaşkanının onayı ile yasaklamaya yetkilidir. Sanıkları, hükümet, İstiklal Mahkemelerine verebilir” denilmektedir.¹⁰⁹ Hükümet 6 Mart 1925 tarihinde aldığı bir kararla, İstanbul'da

¹⁰⁵ Varlık, a.g.m. s.1098.

¹⁰⁶ Öngören, a.g.e., s. 76.

¹⁰⁷ Ahmet Sipahioğlu, *Türk Grafik Mizahı 1923-1980*, Dokuz Eylül Yay. , 1999 s. 25.

¹⁰⁸ Öngören, a.g.e. ss.76-77.

¹⁰⁹ Topuz, a.g.m. s.139.

yayınlanan 46 gazeteyi kapatmakla kalmamış, Trabzon’da yayınlanmakta olan *Kahkaha* adlı bir mizah dergisini de kapatmıştır.¹¹⁰

Böylece dergiler politik konuları bırakarak, bütünüyle mahallî konulara ve toplumsal sorunlara yönelmişlerdir.¹¹¹ 9 Kasım 1928’de Latin Alfabesi kabul edilmiş, Aralık ayından itibaren de dergi ve gazetelerin Arap Alfabesi’ni kullanmaları yasaklanmıştır. Ahmet Sipahioğlu’na göre; 1928 yılında, aniden, Latin Alfabesi’nin kullanılmaya başlanması, gazete ve dergileri olumsuz yönde etkilemiştir. Eski yazıya alışmış olan okuyucu; yeni yazıya ısınamayınca, gazete ve dergilerin tirajı düşmüş, pek çok matbaa, gazete ve dergi kapanmak zorunda kalmıştır. Sonunda hükümet bir şeyler yapılması gerektiğini düşünmüş ve 27 Mart 1930 tarihinde “Yeni Türk Harflerini Kullanan Gazetelere Prim Ödenmesi”ni öngören kanunu kabul etmiştir. Bu kanunla; gazete ve dergilerin 1929, 1930 ve 1931 yıllarında para yardımı almaları kararlaştırılmıştır.¹¹²

1930 yılında, Serbest Fırka’nın kurulmasıyla, gazete tirajları artmaya başlamıştır. Özellikle Serbest Fırka yanlısı olup da, hükümeti eleştiren gazete ve dergiler, halk tarafından çok fazla ilgi görmüş, hatta satış rekorları kırmıştır. Bir süre sonra, Serbest Fırka kapanmış, ardından Menemen Olayı meydana gelmiş, bu durum da 1925 yılında olduğu gibi, mizahın büyük bir suskunluk yaşamasına neden olmuştur. Mizah dergileri yine politikadan, ülke sorunlarından uzaklaşıp; plaj

¹¹⁰ Sipahioğlu, a.g.e. s. 18.

¹¹¹ Öngören, a.g.e. s.77.

¹¹² Sipahioğlu, a.g.e. ss. 26-27.

eğlenceleri, alaturka, alafranga, kadın-erkek ilişkileri vb. gibi konulara sayfalarında yer vermeye başlamıştır.¹¹³

1931 - 1938 yıllarında iktidarda bulunan CHP, 1931’de yayımlanan “Matbuat Kanunu” ile basına bir takım kısıtlamalar getirmişlerdir. Bu kanunda basını kısıtlayıcı birçok maddenin yanı sıra, hükümeti eleştirecek yayınlara karşı olan şu hüküm yer almıştır: “Ülkenin genel politikasına dokunacak yayınlardan dolayı Bakanlar Kurulu kararıyla gazete ve dergiler geçici olarak kapatılabilir. Kapatılan gazetelerin sorumluları başka bir adla gazete çıkartamazlar.”¹¹⁴

1938 yılına gelindiğinde, 1931’de yayımlanan kanun değiştirilerek, basını kısıtlayıcı yeni hükümler getirilmiştir. Bu hükümlere göre, gazete veya dergi çıkarabilmek için o dönemin kısıtlı imkânlarında, bir bankadan 1000-5000 liralık bir garanti mektubu alınması gerektiği gibi, ayrıca hükümetten de gazete ve dergi çıkartmak için bir ruhsatname alınacaktır. Hükümetin bu ruhsatı verip vermeyeceği ise belli değildir. “Kötü ünlü” kişilere gazete ve dergi çıkarma hakkı tanınmamaktadır. Hatta bu kimselerin gazete ve dergilerde muhabir, yazar, ressam, fotoğrafçı, musahhah ve idare memuru olmaları da yasaklanmıştır. Ancak bu kötü ünlülerin kimler olduğu belirtilmemektedir. Bu kanuna göre, okul ve üniversitelerle ilgili haberler, haberin çıkartıldığı yerdeki en büyük mülki amirin izni alınmadan yayınlanmayacaktır.¹¹⁵

¹¹³ A.g.e. ss. 85-86.

¹¹⁴ Topuz, a.g.e. ss.152-153.

¹¹⁵ A.g.e. s. 161.

1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla, diğer ülkeler gibi, Türkiye'de de bazı tedbirler alınmış, 1940 yılı Kasım ayında, İstanbul'da sıkı yönetim ilân edilmiştir. Bu dönemdeki birçok dergi ve gazetenin merkezi İstanbul'da olduğu için hükümet rahatlıkla bu yayınlara müdahale edebilmiştir. Hıfzı Topuz, bu dönemde basın özgürlüğünün adından bile söz edilemeyeceğini belirterek, yönetimin basın üzerindeki etkisini şu şekilde ifade etmektedir:

Bakanlar Kurulu; gerek gördüğü anda dilediği gazete ve dergiyi, dilediği sürece kapatmış, bu duruma ne meclisin ne de Danıştay'ın hiçbir etkisi olmamıştır. Gazetelerin kapatıldığı, Basın Genel Müdürlüğü tarafından telefonla bildirilmiş, devlet başkanlarına yazılan mektuplarla af istenmiş ve af çıkınca gazetelere tekrar yayına devam etme hakkı tanınmıştır.¹¹⁶

Cumhuriyet dönemindeki yayınlar, iç ve dış politikaya ait konuları sınırlı biçimde ele alabilmiştir. Gazete ve dergilerin baş yazılarında genellikle dış politika haberlerine yer verilmiştir. Bu haberler de, hükümetin saptadığı siyasal çerçevenin dışına çıkamamıştır. Çünkü yazılan yazılarda biraz da olsa ileri gitmek, hükümetin tepkisini çekmiştir.¹¹⁷

Ahmet Sipahioğlu, bu dönem basınının diğer bir özelliğini de şöyle açıklamaktadır:

Bu dönemde basına verilen bir emir de Millî Şef İsmet İnönü ve ailesiyle ilgili haberlerin, İsmet İnönü'nün mutlak güç olduğunu belirtmek için, çarşaf çarşaf verilmesidir. Bu yüzden İsmet İnönü'yü bir konserde, at yarışında vb. gibi

¹¹⁶ Topuz, a.g.e. ss. 160-162.

¹¹⁷ Cemil Koçak, Türkiye'de Millî Şef Dönemi 1939-1945, Yurt Yay., 1986., s. 511.

yerlerde gösteren fotoğraflar, yazılar basında sayfalarca işlenmiştir. Ama İsmet İnönü'nün karikatürünün çizilmesi kesinlikle yasaklanmıştır.¹¹⁸

II. Dünya Savaşı'nın çıkması da Cumhuriyet dönemi mizahını büyük ölçüde etkilemiştir. Savaşın ilk yıllarından itibaren, gerek Almanlar gerekse Müttefikler Türk basınına etkileyerek Türkiye'yi kendi saflarında savaşa sokmaya çalışmışlardır. Bu vesileyle gazete ve dergi başyazarlarını ülkelerine davet etmişler, onlara savunma stratejilerini göstermişlerdir. Ülkeye dönen yazarlar da, Türkiye'yi, geziye gittikleri tarafın safına çekecek yazılar yazmaya başlamışlardır. Önceleri yönetim tarafından bu yazılara hoşgörüyle bakılmış, hükümetin dış politikadaki tutumundan farklı olmadığı müddetçe, göz yumulmuştur.¹¹⁹ Böylece ülkede, her iki tarafı da destekleyen yayın organları ortaya çıkmıştır. Örneğin, *Tasvir-i Efkâr* ve *Cumhuriyet* gazeteleri savaşı Almanların kazanacağını düşünüp Almanları; *Akşam*, *Tanin* ve *Tan* gazeteleri ise Müttefikleri desteklemişlerdir.¹²⁰

Metin Toker, hükümetin, özellikle savaş haberlerinin yazımına puntosuna kadar dikkat ettiğini, haberlerin kaç sütun olarak hangi büyüklükte gösterileceği hakkında dahi basına karışıldığını ileri sürmektedir. O, hükümetin bu konulara dikkat etmesinin altında Berlin ve Londra'nın bu haberlere bakarak, Türkiye ile ilgili tutumlarını kararlaştırmalarının yattığını düşünmektedir. Ona göre, İsmet İnönü kendi tarafsız havasının dışında bu ülkelerde herhangi bir kanı oluşmasını istemediği için bu müdahaleleri yapmıştır.¹²¹

¹¹⁸ Sipahioğlu, a.g.e. s.20.

¹¹⁹ Koçak, a.g.e. s. 512.

¹²⁰ Topuz, a.g.e. s.163.

¹²¹ Metin Toker, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, Bilgi Yay., 1990. s.22.

Savaşın sona ermesiyle Türkiye’de reform hareketleri devam etmiştir. Bunlardan biri olan “Toprak Reformu” yeni bir partinin kurulacağını habercisi olmuş, Demokrat Parti (DP)’nin kurulmasıyla da Türkiye’de çok partili rejime geçilmiştir. Savaş döneminin yorgunluğunu taşıyan ve CHP yönetimine güveni kalmayan halk, DP’yi desteklemeye başlamıştır. Ferit Öngören, bu yılları Cumhuriyet mizahının en etkili yılları olarak değerlendirmektedir. Ona göre; halkın kesin olarak muhalefeti tutması, özgürlüklerinin kısıtlı olmasından bıkmış olması, İkinci Dünya Savaşı’nın eski değerleri yıkıp yeni düşünceler getirmesi, demokrasinin ve temel özgürlüklerin dünyayı sarması nedeniyle bu dönemin mizahı tam bir muhalefet mizahı halini almıştır.¹²²

Savaş sonrası yaşanan değişikliklere paralel olarak dönemin mizah anlayışında da önemli değişiklikler gözlenmektedir. Bunlardan en önemlisi, Cumhuriyet tarihinde, hatta İkinci Meşrutiyet’ten bu yana görülmemiş bir şekilde mizah yoluyla hükümete muhalefet etme durumunun ortaya çıkmasıdır. Bu durum halkı şaşkınlıktan şaşkınlığa sürüklemiş, mizah bir anda sihirli bir güç kazanıvermiştir.¹²³

1946 yılında kurulan DP’ye saldırdığı için “Akbaşa” dergisinin satışı düşerken, tek partiye karşı çıkan *Markopaşa* dergisi halk ve aydınlar tarafından çok büyük ilgi ile karşılanır ve önemli satış rakamları elde eder. Dergi bir mizah dergisi olmanın sınırlarını aşarak, kısa sürede bir aydın hareketine dönüşür.¹²⁴

¹²² Öngören, a.g.e. s. 91.

¹²³ Ferit Öngören, Cumhuriyet Dönemi Türk mizahı ve hicvi 1923-1983, İş Bankası Yay., 1983, s. 101-102

Markopaşa'nın ilk sayısı 25 Kasım 1946'da çıkar. İkinci sayının çıkması ile birlikte 16 Aralık 1946'da derginin sahibi Sabahattin Ali ve başyazarı Aziz Nesin tutuklanır. İlk iki sayının toplum üzerindeki etkisi o denli büyüktür ki, Büyük Millet Meclisi'nde bir bileşim konusu haline getirilir. İktidar, ikinci sayısı yeni çıkmış olan *Markopaşa*'yı bahane göstererek, altı buçuk yıl süren sıkıyönetimi altı ay daha uzatmak ister. İktidara göre, bu dergi "Kökü dışarıda ideoloji"lere tipik bir örnektir ve yasaklanmalıdır. Sonuçta sıkıyönetim yurt çapında altı ay daha uzatılır. Fakat Demokratlar muhalif kalırlar.¹²⁵

Sosyalist bir temele dayanan *Markopaşa* hareketi, gerçekte çok partili düzen uğruna klasik bir demokrasi mücadelesi sürdürmüştür. Ancak, Osmanlı ve Meşrutiyet günleri dahil, hiçbir zaman iktidar böylesine açık hiciv oklarına hedef olmadığı için *Markopaşa* hareketi çok çarpıcı bulunmuştur. DP'nin başa geçmesinde, sürekli olarak hapse girmeyi göze alan mizahçıları ile *Markopaşa* hareketinin beş yıl süreyle tek partinin baskıcı politikasına direnmesinin önemli payı bulunmaktadır. 60 bin gibi inanılmaz tirajlara ulaşan, sık sık kapanarak, *Malumpaşa*, *Bizim Markopaşa* gibi adlarla yeniden açılan *Markopaşa* Türkiye'de siyasi iktidara karşı ilk gerçek muhalefeti işaret eder. Çizgiden çok yazı ağırlıklı olan derginin bünyesinde Sabahattin Ali ve Aziz Nesin'den başka, Rıfat Ilgaz, Orhan Erkip, Mahmut Kayman, Orhan Müstecaplı de yazarlık yapmaktadır. Derginin başlıca çizeri durumda ise, Mim Uykusuz bulunmaktadır. Sabahattin Ali'nin ölümünden sonra *Markopaşa* sıradanlaşarak, olağan bir mizah dergisine dönüşür.

¹²⁴ Sipahioğlu, a.g.e., 41

¹²⁵ A.g.e., 42-43

2.1.2.3 Çok Partili Dönem ve Sonrası

Çalışmanın bu bölümünde, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle başlayan ve 12 Eylül 1980 darbesine kadar devam eden 30 yıllık süreçte meydana gelen toplumsal değişimler ve bunların mizah dergilerine yansıma biçimi genel hatlarıyla ele alınacaktır. Tarihsel olarak bu dönemi bir bütün şeklinde değerlendirme eğiliminin ağır basmasına karşın, askeri darbelerle iki kez kesintiye uğramış olması ve yine bir askeri darbe ile son bulması dolayısıyla, bu dönemin kendi içinde bir bütünlük taşımadığını söylemek mümkündür. Mizah dergileri de bu kesintilere paralel olarak birbirinden farklı dönemler geçirmişlerdir. Bu durum göz önünde bulundurularak, mizahın Çok Partili Dönem içindeki değişim ve gelişimi 10'ar yıllık periyotlar halinde üç ayrı başlık altında incelenecektir. Bunlardan ilki 1950 seçimlerinde DP'nin iktidar oluşundan askeri darbenin gerçekleştiği 27 Mayıs 1960'a kadar olan bölümdür.

1950 - 1960 yılları: Seçimin kazanılmasının ardından, hızla hükümet kurma çalışmalarına girişen Demokrat Parti'nin ilk hükümeti 22 Mayıs 1950 tarihinde Adnan Menderes tarafından açıklanır. Menderes hükümetinin ilk günlerde halk üzerinde bıraktığı izlenim son derece olumludur. Hükümet, "Halk yararına ve Halk için" sloganıyla tutarlı uygulamalara ağırlık verileceğinin mesajını veriyordu.

DP muhalefetteyken demokratikleşme vaadinde bulunur, bu vaatlerin içinde grev hakkı bile vardır. Ne var ki iktidara geldikten kısa süre sonra bu vaatler unutulur. DP bütün gücünü iktisadî kalkınmaya verir.¹²⁶ Bu dönemde Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesi önemli bir dış siyaset başarıdır. Türkiye ve DP iktidarı için

¹²⁶ Sina Akşin, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, İmaj Yay., 1996, s. 220

işler iyi gitmektedir. Ancak bu gidişe karşın DP, daha doğrusu Bayar ve Menderes huzursuz ve hırçın davranır. Buna neden belki de kendilerini güven içinde hissetmemeleri, bir gün iktidardan ayrılacaklarını bilmenin rahatsızlığıdır.¹²⁷ Bu doğrultuda, 8 Ağustos 1951’de, Halkevleri ve odaları devletleştiren bir yasa kabul edilir. 1953’te ise Halk Partisinin malvarlığını, ‘haksız iktisap’ diye nitelendirerek Hazineye geçiren bir yasa çıkarılır. Bu yasa, aynı zamanda DP’nin iktidara geldiği günden beri, özellikle başyazarı Nihat Erim’in ısrarıyla iktidara karşı insafsız bir muhalefet sürdüren *Ulus* gazetesinin malvarlığına el konulur. Böylelikle ana muhalefet partisinin etkinlik olanaklarını kısıtlamaya yönelik bir harekettir.

1954 seçimlerine yaklaşıırken DP’nin bu temel güvensizliğinden basının yanı sıra üniversiteler de nasibini alır. Çıkarılan bir yasa ile profesörlerin siyasal faaliyetlerinin men edilmesi sağlanır.¹²⁸ Bunun yanı sıra basından gelen ağır eleştirilere karşı ağır cezalar getiren bir yasa da yürürlüğe girer. Bu yasa ile mahkemeye çıkartılan gazeteciler iddialarını ispat etme hakkından yoksun bırakılmışlardır.

1954 seçimlerini, büyük bir çoğunluğun oyunu alan DP, CHP’yi hezimetle uğratarak kazanır. Ancak seçim sonrası belirmeye başlayan durum DP için sonun başlangıcının geldiğinin habercisi gibidir.¹²⁹ Ticaret dengesinin bozulmaya başlamış, döviz stokları azalmaya yüz tutmuştur. Ülkede, hayat pahalılığı gün geçtikçe hissedilir hale gelmiştir. Sürmekte olan Soğuk Savaş ve Amerika’nın Türkiye’yi

¹²⁷ A.g.e., s. 221

¹²⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yay., 2005, s. 324

¹²⁹ Sipahioğlu, a.g.e., 67

destekler tutumu bütün bu olumsuzlukların ortaya çıkmasını o zaman için engellemektedir.

1957 yılına gelindiğinde, DP'nin, muhalefeti meclisten tümüyle tasfiye etme, basını yasaklar yoluyla etkisizleştirme, çoğunluğun oylarına dayalı bir dikta yaratma girişimleri son noktasına ulaşır. Ancak plan tersine işler ve CHP seçimlerde büyük başarı göstererek meclisteki sandalye sayısını 32'den 178'e çıkarır.

1957-1960 yılları ise Menderes iktidarının çöküş yıllarıdır. Ödemeler dengesindeki açığın kapatılamaması sonucu iki kez devalüasyona gidilir. Bu arada, basın üzerinde çok ağır baskılar uygulanmakta, gazeteciler hapse atılmaktadır. Bu kötü gidişin sonunda 27 Mayıs 1960 tarihinde askeri darbe gerçekleşir. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bakanlar tutuklanır. Türkiye yeni bir dönemin eşiğindedir.

Bu dönemde, mizah dergilerinde devrilen tek partiye yönelik saldırılara sıkça rastlanmaktadır. Özellikle, *Karakedi* dergisi, o günlerin coşkunu, tek partiden kurtuluşun genel sevincini gerçekten etkili biçimde ifade edebilmiş, büyük ilgi toplamıştır. *Karakedi* dergisinin ardından, çok partili düzene geçişin tepkileri *Akbaba* dergisinden izlenebilir.

1949 yılında Demokrat Parti'ye saldırdığı ve iktidardaki CHP'yi tuttuğu için kapanan *Akbaba* dergisi, 1952 yılında yeniden yayına başlar. Bu son çıkışında *Akbaba* tamamen ters bir tutum içindedir. Bütünüyle Demokrat Parti'yi destekle-

mekte; muhalefetteki CHP'ye saldırmaktadır. *Akbaba*'nın yirmi sekiz yıl boyunca (1921-1949) yandaşlığını yaptığı ve bu uğurda iki kez batmayı göze aldığı CHP'nin varlığına saldırması, yaygın bir öfke yaratır.¹³⁰

Bir partiyi tutsun ya da tutmasın bütün vatandaşlara hitap eden, dönemin bir dergisi ise *Tef* tir. *Tef*, yazar ve çizer yönünden bir mizah zenginliğini ve sosyal neşeyi işaret etmektedir.¹³¹ “Her vatandaşın, her yerde dilediği gibi okuyabileceği”, bu yılların bir başka mizah dergisi ise *Dolmuş*'tur. *Dolmuş*, gündelik politikayla yakından ilgilidir. Tıpkı, *Akbaba*'da olduğu gibi, başlıca figürlerini politikacılar oluşturur. Derginin yönetici, yazar ve çizerlerine göre Türk siyasal yaşamı daha büyük ve evrensel toplumsal çatışmalarla sıkı sıkıya ilişkilidir. *Dolmuş*'un politik hicvi evrenseldir. Örneğin *Dolmuş*'a göre, iyi ya da kötü milletvekili yoktur. Milletvekili vardır ve bu evrensel bir tiptir. Bu nedenle *Dolmuş*'ta ünlü “Sayın Milletvekili Maşu” tefrika edilir.¹³²

Bu günlerin diğer mizah dergileri ise, *Taş* ve *Karikatür* dergileridir. Daha sonra bu iki derginin birleşmesi ile *Taş-Karikatür* dergisi meydana çıkacaktır. *Karikatür*, *Dolmuş* dergisinin bir uzantısı olup Turhan ve İlhan Selçuk kardeşler tarafından çıkarılır ve doğrudan DP'ye tavrı almış durumdadır. Semih Balcıoğlu tarafından çıkarılan *Taş* dergisi ise Halk Partisi'nin bir mizah dergisi niteliğindedir.

1960 – 1970 yılları: Demokrat Parti dönemini sona erdiren 27 Mayıs darbesinin, Cumhuriyet dönemi ile birlikte temelleri atılan demokrasi anlayışını

¹³⁰ Ferit Öngören, “Türk Mizah ve Karikatürü”, CDTA, Cilt 6 ss. 1434-1439

¹³¹ A.g.e., 1439

genişletip pekiştirdiği söylenebilir. Bu dönem aynı zamanda, sosyal devlet anlayışını, toplu sözleşme ve grev hakkını, çoğulcu anlayışı hayata geçirirken, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hakimler Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Cumhuriyet Senatosu gibi kurumlar da bu dönemde oluşturulmuştur.¹³³

27 Mayıs sonrası DP mahkeme kararıyla kapatılırken, DP'nin oylarına sahip çıkmak üzere, Adalet Partisi(AP) ve Yeni Türkiye Partisi ortaya ıktı. Böylelikle DP'nin oyları bölünmüş oldu. 1965 ve 1969 seçimlerini Süleyman Demirel'in başkanlığını yaptığı ve pek çok açıdan DP'nin devamı niteliğinde olan AP kazandı.

27 Mayıs'tan sonra birçok sol aydında, yeni ve ilerici bir Türkiye'nin doğmakta olduğu umudu uyanmıştı. 1961 seçimleri bu umudu kırınca, bazı sol aydınlar parlamenter süreçten umut kesmeye başladı. Parlamentoculuk, “cici demokrasi”, “Filipin demokrasisi” diye alaya alınmaya, “parlamento dışı muhalefetten” söz edilmeye başlandı.¹³⁴

1968 yılında önce Fransa'da, sonra öbür Avrupa lkeleri ve Amerika'da niversite geliğinin kurulu düzen aleyhinde ayaklanması Türkiye'ye de sıçramıştır. Öbür ülkelerde bu dönem fazla uzun srmediyse de, Türkiye'de daha kalıcı oldu ve sola kayarak marjinalleşti. Bu durum daha sonraki darbelerin de yolunu açan bir geleişme olacaktır.

¹³² Sipahioğlu, a.g.e., s. 93

¹³³ Akşın, a.g.e., 233

Bu sırada, AP hükümeti 1969 seçimlerinde oyların yarısına yakınına almasına karşın iktisadi durum tıkanma noktasına gelmişti. 9 Ağustos 1970 tarihinde 1958'den sonraki ilk devalüasyon gerçekleşti. Bu dönemde AP'den 40 kadar milletvekili koparak Demokratik Partiyi kurdu.

1970 olayların tırmanışa geçtiği yıl oldu. 15-16 Haziran'da DİSK'e yönelik bir yasa tasarısını protesto eden işçiler, İstanbul'da gösteriler yaptı. Öğrenci olayları da gittikçe artıyor, üniversitelerde olaylar çıkıyor, banka soygunları ve Amerika'ya yönelik eylemler yapılıyordu. İşte bu ortamda Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları 12 Mart muhtırasını verdi. Muhtıra, meydana gelen olaylardan hükümeti ve meclisi sorumlu tutuyordu.

Bu dönem, Türk mizahı adına durgunluk dönemidir. Dönemin başlangıç evrelerinde DP hükümetiyle hesaplaşmaların yer aldığı yayın ve yazılara bolca yer verilir. Bu işte öyle ileri gidilir ki, Yassıada duruşmalarına çıkarılan eski hükümet üyeleri –idamlarından önce ve sonra-alay konusu edilir.¹³⁵

Bu evrenin en önemli mizah dergileri, *Akbaba*, *Zübük*, *Pardon* ve *Amcabey*'dir. Dönemin en etkin mizah dergisi yine Akbaba'dır. 27 Mayıs'ın bir hafta öncesine kadar DP'yi tutan dergi, bu tarihten sonraki ilk sayısında DP'yi, Menderes'i ve Celal Bayar'ı ağır şekilde eleştiren zıt bir tutum takınınca büyük tepkilere maruz kalır. Yusuf Ziya Ortaç 1961 Mayısı'ndan sonra *Markopaşa*, *Tef*, *Dolmuş*, *Taş-Karikatür* dergilerinden arta kalan zengin yazar çizer kadrosuna sayfalarını açar. Bu

¹³⁴ A.g.e. 235

¹³⁵ Sipahioğlu, a.g.e.,130

devrin *Akbaba*'sı, mizahı yazı, mizah hikayesi, vinyet, karikatür yönünden en iyi, en usta örneklerle doludur. Yusuf Ziya'nın 1967 yılında ölümünden sonra ise *Akbaba* dergisi dar bir kadrolaşmaya yönelir.

Bu tarihlerde sosyal ve politik yapı ile mizahçıların ters düşmesi söz konusudur. Bunun başlıca nedeni, 1960'dan sonra Türkiye'ye yön verenler artık orta tabaka ve memur değil, hızla gelişen işverenler ile sayıları milyonları aşan işçiler olmasıdır. Bu iki tabaka, toplu sözleşmelerle gelirlerini artırırken aynı zamanda partilere, politik yapıya biçim vermek ister. Geniş iş hayatı memurların ve orta tabakanın görüş ve değer ölçülerini çoktan aşmış; yeni yeni sorunlar yanında basına da çok büyük okuyucu kitlesi getirmiştir.¹³⁶ Sol eğilimli dünya görüşünün halk kitleleri arasında hızla taraftar bulması, bu hareketin ve birikimin o yıllarda iyi bir potansiyel mizah dergisi okuyucusu ortaya çıkarması çok muhtemeldir. Ancak bu derginin özellikle iktidara muhalefet eden, sol görüşlü bir dergi olması gerekliliği vardır. Ancak dönem içinde bu tür bir okuyucu kitlesinin isteklerini karşılayacak bir dergi çıkmamıştır.

Dönemin bir diğer dergisi, Aziz Nesin'in çıkardığı *Zübük*'tür. Günlük bir gazete formatında haftalık olarak çıkan dergi zamanın ruhunu yakalamaktan oldukça uzaktır. Dergideki bütün yazılar Aziz Nesin tarafından yazılmaktadır. Derginin sayfalarında kişilerin özel hayatlarına yönelik sataşmalar, argo sözcük kullanımı ve cinselliğe fazlaca yer verildiği görülür. *Zübük*, hükümeti açıktan ve sert bir biçimde eleştirmekten kaçınmaz ancak *Markopaşa*'nın muhalefeti ile yakaladığı başarıyı asla yakalayamaz, bir buçuk ay kadar sonra da yayın hayatından silinir.

Bir başka başarısız deneme olarak *Amcabey* dergisi gösterilebilir. Bu dergi *Akbaba* dergisinin kopyası gibidir. Fakat başarılı olamaz ve bir süre sonra kapanır.

Son olarak bu dönemde adı anılması gerekli dergiler arasında *Pardon* da sayılabilir. *Amcabey*'e göre daha nitelikli ve kaliteli olmasına karşın aynı kaderi paylaşır ve kısa sürede kapanır.

1970 – 1980 yılları: Başbakan Süleyman Demirel'in istifasından sonra, ana muhalefet partisi lideri İnönü, düzeni sağlayacak geçici bir hükümetin ülkeyi seçimlere götürmesi gerektiğini düşündü. Ülkedeki bir takım çevreler ise, ülkenin selamete çıkabilmesinin bir “Partiler-Üstü” hükümetin başa geçmesine bağlı olduğunu düşünmekteydiler.

27 Mayıs darbesinin aksine 12 Mart'ta parlamento dağıtılmamış ve siyasal partiler kapatılmamıştır. 19 Mart'ta, Nihat Erim CHP'den istifa eder ve “bağımsız başbakan” yapılır. Bülent Ecevit, bu tür baskıcı uygulamalara dayanamaz ve partisinden istifa eder. CHP ve AP, Erim hükümetine bakan vermekte tereddüt etmezler. On bir ilde sıkıyönetim ilan edilir ve sert önlemlere başvurulur. Milliyetçi ve İslamcı pek çok örgüt kapatılır.

Mayıs'ta şiddet eylemleri tırmanışa geçer. Bu dönemde TİP kapatılır. Ayrıca, Anayasanın temel hak ve özgürlüklere ilişkin maddelerinde kısıtlayıcı değişikliklere gidilir. Sıkıyönetim mahkemeleri çok sayıda terör sanığını ağır cezalara çarptırmakta,

¹³⁶ Öngören, a.g.m., ss. 1440-1441

fakat bir o kadar sayıda tutuklunun cezaevlerinden kaçmasını engelleyememektedir. Aydınlar Üzerindeki baskı giderek artar. Çok sayıda aydın ve sanatçı cezaevlerini boylar. Karakola çekilenler arasında, Turhan Selçuk da vardır. Turhan Selçuk askerler tarafından dövülür ve iki kaburgası kırılır.¹³⁷

Erim'den sonra gelen Melen Hükümeti, reform beklentilerini boşa çıkarır ve bir yıl içinde genel seçimlere gitmekten başka bir çözüm öneremez. Dönemin belli başlı olayları, 1970'li yılların Türkiye'si, Deniz Gezmiş ve iki arkadaşının eylemleri, Korumturk'ün Cumhurbaşkanlığı, CHP'nin 1973 'teki seçim atağı, "Boğaz Köprüsü" tartışmaları, 1974'teki CHP-MSP koalisyonu, Kıbrıs çıkartması, Sadi Irmak Hükümeti, Milliyetçi Cephelelerin kurulması, 1976 petrol krizi, 1977 yılında 1 Mayıs katliamı, Kahramanmaraş olayları, sıkıyönetim ilan edilmesi, Abdi İpekçi cinayeti, 24 Ocak kararları'dır. Darbeyle başlayan 70'li yıllar da, 1980'de 12 Eylül müdahalesiyle biter.

Bu yıllarda mizah, dönemin kargaşa dolu yapısı, terör hareketleri, toplumda keskinleşen kutuplaşma ve hoşgörüsüzlüğe karşın canlı ve yenilikçidir ve 70'lerin başında büyük bir patlama yapar.

Bu canlılık ve hareketliliğin nedenleri arasında kırsal kesimden büyük kentlere göç eden kitlelerin şehirle ilişkileri, uyum sorunları ve yarattıkları kendine has kültür gösterilebilir. İkinci kuşağı oluşturan bu kitlenin kentle, kentsoylu sınıfla kurduğu diyalog, olağanüstü zengin bir mizah birikiminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu yeni kitlelerin mizahı ilkel ve sert ve gerçekçidir. Mizahta evrensel

¹³⁷ Sipahioğlu, a.g.e., 142

Çizgiler yerine, kendilerini, kendi mahallelerini, sokaklarını görmek isterler. Oysa, karşılarında bu talebi karşılayacak bir dergi henüz yoktur. O sırada yayımlanmakta olan Akbaba gibi ise dergiler onlara hitap etmemektedir. “izgide Mizah” ekolü ise, fazla ciddidir ve grafik-mizahı bir tür “Yüksek sanat” biçimine sokmaya çalışmaktadır. Bu koşullar göz önüne alındığında, *Gırgır* ekolünün doğmasını sağlayacak bereketli ve üstelik ‘yerli’ bir mizah ortamının kendiliğinden hazırlandığını söylemek olasıdır.¹³⁸

1970-1980 evresinin başlıca mizah olayı *Gırgır* dergisi ile Karikatürcüler Derneği’nin (buna bağlı olarak Karikatür Müzesi’nin) etkinlikleridir diyebiliriz.

Turgut eviker, *Gırgır*’ın 1970’in başlarında bir “büyük yarılma” gerçekleştirdiğinden söz eder. Bu yarılma ile, 1980’den sonra da süren iki ana karikatür veya çizgi/mizah anlayışına geçilmiştir.¹³⁹ Bunlardan ilki, 1950 Kuşağı’nın eski karikatüre bir tepkisi olduğu denli, Batı’daki yeni atılımın ülkeye taşınması anlamına gelir. 1950 Kuşağı, Saul Steinberg’in yol açtığı karikatürde devrimden, “yazısız çizgi” anlayışından etkilenmişti. 1950 Kuşağı önce basın patronlarına, sonra da izleyicilerine bu yeni karikatür anlayışını benimsetir.

1950 Kuşağı’nın 1960’ların ikinci yarısından başlayarak basında çalışamaması durumu ise bir diğer anlayışı doğurur. Bu kesim, başta reklam çizgi filmciliğine yönelir. 1960’ların sonlarında bu sektörün de krize girmesi sonucu, bu karikatürcüler yeniden Babıali’ye döner. Oğuz Aral da, *Gün* gazetesindeki *Gırgır*

¹³⁸ A.g.e., s. 143

¹³⁹ Turgut eviker, *Karikatür zerine Yazılar*, İris Yay., 1997, ss. 401- 403

adlı köşesine bu sırada başlar. Köşenin ilgi görmesi üzerine sayfaya, oradan da haftalık mizah dergisini dönüştür.

Gırgır, 1972 yılı Ağustos’unda çıkmaya başlar. Çıkış dönemi sonraki yıllarda başarılı bir çizgi yakalamasına sebebiyet veren elverişli koşulları içerir.¹⁴⁰ Bu elverişli koşulları özetlersek, öncelikle CHP ve AP gibi iki tek partiden herhangi birini tutmadan yeşerme olanağını yakalamıştır. İkinci olarak, bir muhtıra ve müdahale döneminde iktidarlar eleştirilemez sanılıyordu. *Gırgır* böyle bir ortamda, ağırlığı sosyal konularda olan bir yapı kazanır ve politik konuları ikinci plana atmayı başarır. Üçüncü olarak, tarafsız başbakanlara da dokunulabileceği, zaman geçtikçe anlaşılıyor ve bu ufak dokunuşlar olağanüstü bir etki yaratmasını biliyor. İlk kez AP ve CHP’liler aynı karikatüre gülüyorlar. *Gırgır*, büyük kitleler önünde bağımsız bir mizah dergisi kimliğini kazanır.¹⁴¹ Bunların yanı sıra televizyon da *Gırgır* dergisine çok uygun bir ortam sağlar. Gerçekten de yeni başlayan ve aşırı ilgi toplayan televizyon yayınları *Gırgır* için bulunmaz bir şans olmuştur. Televizyon yayınlarının yarattığı ortak noktalar, *Gırgır*’ın başlıca malzemesini oluşturur. Ne de olsa, haftanın maçları, yerli yabancı filmler, ünlü ses, sinema sanatçıları televizyonda yeni izlendiği için, herkesin belleğindedir. Ayrıca bu tipler balonlarda bol bol konuşmakta; her şeyin anlaşılır olması için yeterli açıklamalar konulmaktadır. Ayrıca yeni off-set baskı teknikleri baskı kalitesini artırarak, derginin göze daha hoş görünmesini sağlamıştır.

¹⁴⁰ Levent Cantek, Türkiye’de Çizgiroman, İletişim Yay., 213-215

¹⁴¹ Ferit Öngören, “Gırgır Olayı”, CDTA, Cilt 6, s. 1455

Gırgır ilk yıllarında 1970 öncesi unsurları kullanır. Mim Uykusuz, Turhan Selçuk ve Mehmet Polat gibi çizerler özgün çizgi roman teknikleriyle dergide yer alırken, aynı zamanda Aziz Nesin ve Çehov'un hikayelerine de dergide yer verilir. Oğuz Aral'ın, *Gırgır*'daki esas dehası ise, açtığı köşede genç izleyicilerini çizmeye davet etmesidir. Onların yolladığı çizimleri “Çiçeği Burnunda Karikatürcüler” başlığı altında değerlendirmeye, onları yetiştirmeye çalışmıştır. Bu köşe, bir karikatür okulu işlevini yüklenir.

On yıl süreyle canlı bir mizah sergileyen *Gırgır* dergisi, şaşırtıcı bir satış sayısına ulaşır ve elli yıllık *Akbaba* dergisi geleneğini eskitmeyi bilir. *Gırgır*'ın farkı, yüksek satışların etkisiyle daha kolay görünür olmasıdır. *Gırgır*'ın kitlesel başarısı doğal olarak herkesin anlayacağı bir mizah üretmesine neden olmuştur. Solcunun da sağcının da gülebildiği bir dergi olarak *Gırgır* apolitik bulunmuştur ya da sol addedilmesine karşı çıkmıştır. Oysa *Gırgır*, *Akbaba*'ya göre daha solda, kendisinden önce çıkan bir *Markopaşa*'ya ve kendisinden sonra çıkan *Limon'a* göre sağdadır.¹⁴²

Süreç içinde Aral kardeşler, sahibi oldukları *Gırgır* ve *Fırt* dergilerinin kadrosunu, bir zamanlar okurları olan genç insanlardan oluşturmaya başlamışlar, eski kuşakla ilişkilerini tümenden kesmişlerdir. 1990 yıllarında, *Gırgır*'da yaşanacak kopmalar, *Gırgır* tarzı dergilerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

¹⁴² Levent Cantek, “Gırgır Efsanesine Dışarıdan Bakmak”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 129 Eylül 2004, s. 16-18

2.1.2.4 12 Eylül ve Yansımaları

Çalışmanın bu bölümünde, 1980 askeri darbesi sonrasında meydana gelen sosyal ve kültürel değişimler çerçevesinde hem toplumsal muhalefetin hem de mizahın durumu incelenecektir. Ağırlıklı olarak 12 Eylül ve ANAP iktidarı döneminin ele alınacağı bölümde ayrıca özellikle 90'lı yıllarda medyada meydana gelen yapısal dönüşüm siyasal, ekonomik, kültürel değişimler çerçevesinde değerlendirilecek ve medyanın ürettiği söylemin nasıl değiştiği toplumsal yapı ile ilişkilendirilerek ele alınacaktır.

Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren 12 Eylül günü radyo ve televizyonda yayınlanan konuşmasında, Cumhuriyeti kollama koruma görevini Türk milleti adına üstlenmiş Silahlı Kuvvetlerin yönetime el koyduğunu, amacın ülke bütünlüğünü korumak, devlet otoritesini sağlamak ve demokratik düzenin işlemesine engel olan sebepleri ortadan kaldırmak olduğunu bildirir. 14 Eylül'de Evren devlet başkanı ilan edilmiş ve bütün iktidar Evren başkanlığındaki Milli Güvenlik Konseyi'nde toplanmıştır. Parlamenterlerin dokunulmazlığı kaldırılırken, parti liderleri Silahlı Kuvvetlerin belli yerlerde ikamete mecbur edilirler. Bütün siyasi faaliyetler durdurulur, yeni sıkıyönetim bölgelerinde de askeri mahkemeler kurulur, bu mahkemelere Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddelerinde belirtilen ideolojik suçları yargılama yetkisi verilir. Bu yetkiyle Türkiye'de sol hareketin büyük oranda tasfiye edilmesi amaçlanmıştır. Grevlerin, gösterilerin, toplantıların yasaklanması, sakıncalı görülen yayınların durdurulması ve yine sakıncalı olduğu düşünülen kamu personelinin görevinden uzaklaştırılması yetkisi de komutanlara verilmiştir.

Terörü önleme adına 12 Eylül sonrası çok sayıda kişi hapsedilmiş, yargısız infazlar, idam cezaları, işkence ve insan hakları ihlalleri toplumda derin yaralar açmış, askeri rejim ise bu yaralara rağmen, terörün önlenmiş olmasını bir meşruiyet kaynağı olarak kullanmıştır.

Tezin birinci bölümünde Türkiye’de modernleşmenin -benzer birçok ülkede olduğu gibi- iç dinamiklerle değil, “dıştan” zorlamayla ve devletten başlayan devletten topluma inen bir süreç olarak başladığı belirtilmişti. 19. yüzyıl boyunca devletin ve onun çevresindeki elit tabakaların içinde dönen tartışma, modernleşmenin mahiyeti, asli dinamik ve gerekleri konusu üzerinde değil; büyük oranda modernleşmenin “devleti kurtarabilme, bekasını sağlayabilme” ihtiyacına nelerle cevap verebileceği noktasında yoğunlaşmıştır. Modernleşme sürecine geç giren hemen tüm ülkelerde görülen, “devletin bekası”na verilen bu öncelik, sürecin sürekli olarak devlet ile toplumun -kimi kesitlerde- hemen tamamını karşı karşıya getiren bir devlet-toplum karşıtlığı, gerilimi altında yaşanmasına yol açmıştır. Ve denilebilir ki 12 Eylül darbesi ve 12 Eylül rejimi tarafından hazırlanan 1982 Anayasası, onunla kurulan siyasal düzen, devlet-toplum ilişkisinde tam da bu noktaya gelişin ifadesidir.¹⁴³

1982 Anayasa’sında Devlet-Birey-Toplum, ilişkilerinde devlet kendinden sonrakilere karşı, devlet içi alanda da siyasal organlar yargıya karşı, siyasal organlar içinde yasama yürütmeye karşı, yürütme içinde Cumhurbaşkanı hükümete karşı,

¹⁴³ Ömer Laçiner, “1980’ler: Kapan(may)an bir parantez mi?”, Birikim, Sayı: 152-153, ss. 11

idare içinde de merkeziyetçilik, yerinden yöneticilik ve özerkliklere karşı güçlenmiş bulunmaktadır.¹⁴⁴

Birey karşısında devleti yücelten, kişisel hak ve özgürlükleri alabildiğine kısıtlayan 1982 Anayasası ile askeri rejim 1980 Eylül'ünden beri sürdürdüğü anti-demokratik uygulamaların kurumsallaşmasını ve yasal bir çerçeveye oturmasını sağlamıştır. Bir başka deyişle, Anayasa artık, yönetilenlerden çok yönetenlerin hizmetindedir.

Türk modernleşmesinin başlangıcında kendini bu sürecin öznesi, toplumun modernleştirme misyonunun sahibi, taşıyıcısı olarak tanımlayan, kendini toplumun üzerinde, ona her tür müdahaleye yetkili bir aygıt-kurum olarak konumlayan, bu konumlanışını o misyonla meşrulaştıran “devlet”, 12 Eylül düzenlemeleri ile, açıkça ilan etmese de fiilen o misyonu terk ettiğini, hatta siyasal sonuç ve gerekleri itibarıyla modernleşmeyi bir tehdit-tehlike sayan bir anlayışa geçtiğini göstermekteydi.

Bu düşüncenin oluşmasında, modernleşen toplumun, her şeyden önce kendi kaderini ilgilendiren her konuda, özellikle en temel konu/sorunlarda seçim yapabilme, karar verebilme yetkinliğine ulaşmaya, bu vasfını geliştirmeye yönelmiş bir toplum olması fikri başrolü oynamıştır. O nedenle bu süreçte gerçekleştirdiği ekonomik, kültürel, bilimsel gelişmeler başlı başına amaç olmaktan ziyade, o vasfı güçlendirmenin önkoşulları, etkenleri olarak değerlendirilir. Dolayısıyla yurttaşların temel hak ve özgürlüklerini, siyasete katılımını kısıtlayan veya siyasetin alan ve

¹⁴⁴ Bülent Tanör, Siyasal Tarih (1980-1995), Türkiye Tarihi 5 içinde, Cem Yay., 1997, s. 48-49

konularını daraltan her düzenleme modernleşme sürecinde bir gerileme, geriye gidiş olarak nitelenir.¹⁴⁵

Bu dönemde mizah dergileri ve basın organları ve karikatürcüleri önemli bir sınav verir. Karanlık dönemlerde söz söylemenin güçlüğü en kolay biçimde yenebilen kişiler, karikatürcülerdir. Eylül 1980'den başlayarak bu olgu yeniden yaşanır. *Gırgır*, 12 Eylül'ün haftasında ilginç bir kapak yayımlar. "Her devrin adamı", Ecevit ile Demirel'in fotoğraflarını fırlatmış, yerine Kenan Evren'i asmaktadır. Günün koşullarına göre kuşkusuz cesaret isteyen bir karikatür. Seydali Gönül, *Dünya* gazetesinde yayımladığı "İşçi Kesimi" alt yazılı karikatürü nedeniyle bir hafta gözaltında tutulur. Hasan Kaçan, "Cork" adlı bant karikatür çalışmasıyla dönemin en çok sözü geçen çizerleri arasına girer. İnsana benzetilmiş olağandışı yaratıklardan oluşan "Cork", kendine özgü bir dille konuşturulur. Bu dil bozulmuş bir Türkçe'dir ve bu dili kullanarak, normalde söylenemeyecek şeyleri söylemeyi başarır.

1980 öncesinde özgürlük vaatleri siyaset ve toplum hayatı üzerinden yapılıyorken, 12 Eylül yönetimi otoriter bir rejim kurarak bu vaatlerin tümünü ortadan kaldırmış, boşalan alan ise bu kez özel hayat üzerinden yapılan özgürlük vaatleri ile doldurulmuştur. 80'lerde, 12 Eylül öncesi "özel hayatların yeterince yaşanmadığı", bireylerin ideolojilerin altında ezildiği düşüncesi ağırlık kazanırken, her koldan bireyselliğin keşfine çıkılır ve özel hayatlar bütün ayrıntılarıyla sık sık gündeme getirilir.

¹⁴⁵ Laçiner, a.g.m., 12

Bununla birlikte Türkiye’de hiçbir dönemde cinsellik böylesine ön plana çıkmamış, cinsel ilişkiler, tercihler, imgeler, eşcinsellik, hayat kadınları gibi konular böylesine gündemde olmamıştır. Cinselliğe, gündelik yaşamın daha önce üzerinde konuşulmayan ilişkilerine, mekanlarına duyulan ilginin artması birey olmanın simgesiymiş gibi görülmekte/gösterilmektedir. 80 sonrası oluşturulan toplum, “insan olarak bireyin değerinin” vurgulandığı, önem kazandığı bir toplum değil, daha çok “bireyciliğin ve bencilliğin” meşrulaştırıldığı bir toplum olarak düşünülmelidir. Çünkü toplum, giderek, ideolojik, hatta siyasal hedeflerin yok olduğu bir pazara benzedikçe, geriye kalan, ancak para için mücadele ve kimlik arayışıdır; toplumsal sorunlar yerlerini toplumsal ve siyasal alanın aşağıdan ve yukarıdan dışarısına taşan ve onun nerdeyse tüm içeriğini boşaltan, bireye ya da dünyaya ait, toplumsal olmayan sorunlara bırakır.¹⁴⁶

1980’lerde gündelik yaşamın ve özel hayatların kamuya/piyasaya açılmasını, “özel hayat endüstrisi”nin doğması olarak açıklayan Nurdan Gürbilek, kitlenin baskı döneminde içine kapandığını, kendi yalnızlığına mahkum edildiğini, 1980 sonrasında ise mahrem olan şeylerin dışa açılmasıyla da vücut bulan bir patlamayla, özel ve kamusal alan ayrımının ortadan kalktığını vurgular.¹⁴⁷ Medyanın üzeri örtülü alanlara yönelmesi ve bunların tüketmek/tüketilmek için topluma sunulması özel hayatın göz önüne çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Sürece damgasını vuran, ısrarla bilmek isteyen kurumsal bir otoriteden çok, kendilerine yeni haber alanları yaratmak isteyen gazete ve dergilerin soruşturmalarına büyük bir açıklık, büyük bir iştahla cevap veren, iç

¹⁴⁶ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, Yapı Kredi Yay., 1995, s. 104.

¹⁴⁷ Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak*, Metis Yay., 1992, s. 55.

dökmek isteyen bunda bir özgürleşmenin, bireyselleşmenin imkanını gören gönüllü anlaticıları olmuştur.¹⁴⁸

Bu dönemi “Cilalı İmaj Devri” olarak adlandıran Kozanoğlu’na göre ise:

...tepeden imajlar yağarken, gerçekle imajın birbirine yıllar yaşandı. Değişim gerçek, ilan edilen sonuçları birer imaj. Aşkın, refahın, zaferlerin her şeyin ama her şeyin imajı üretildi, tüketime sunuldu. Ve yasaksız ya da daha az yasaklı bir dönemin imajı pazarlanırken, yükselen değerlerin fiili yasaklar devreye sokuldu.¹⁴⁹

Depolitizasyonun ve toplum üzerindeki siyasi baskıların görülmez kılınmasında pay sahibi olan “yükselen değerler” Türkiye’de 80 sonrası yaşanan toplumsal değişimin ön plana çıkardığı değerleri ifade etmek için kullanılan bir kavram olmuştur. Bunlar, serbest piyasa ekonomisi ve rekabet mantığı üzerine inşa edilmeye çalışılan bir toplumsal düzenin hedeflerini içeren ve bu düzen içinde yükselmenin, zenginleşmenin yöntemini ortaya koyan değerlerdir. 1980 sonrası Türkiye’si bu değerlerden beslenmiş olsa da, gerçek hayatta herkesin bu değerlerin vaat ettiği zenginliğe ve statüye ulaşması mümkün değildir ancak öne sürülen imajlar bunun mümkün olacağı ümidini aşlamaktadır. 80’lerden 90’lı yıllara uzanan süreçte vitrinler, gazeteler, televizyonlar, şarkılar, filmler yoluyla toplum sürekli olarak bu imajları karşısında bulmuş ve bunları tüketmeye çağrılmıştır. Farklı olmanın, farklılığını göstermenin, başarıya ulaşmanın yolu da artık daha çok tüketmekten geçmektedir.

¹⁴⁸ A.g.e., s. 18

¹⁴⁹ Can Kozanoğlu, Cilalı İmaj Devri, İletişim Yay., 1992, s. 8.

1980 sonrası dönemde kültür ve sanat alanında da önemli değişimler görülür. Bu dönemde yaşanan kültürel değişimin en önemli nedeni olarak bir sınıf olarak sermayenin kültür ve sanatı kendine problem edinmeye başlaması gösterilebilir. Bu anlamda, 12 Eylül sonrası, solun kültürel anlamda yenilgisi olarak da düşünülmelidir.¹⁵⁰ 12 Eylül gerçek anlamda, solu politikada değil, ideolojide, daha dar anlamıyla kültürde, daha dar anlamıyla sanatta teslim almıştır. Ahmet Oktay bu kültürel değişimi şu şekilde değerlendirir:

Burjuvazi, bir yandan ücretleri frenler ve ürün bombardımanı altında tuttuğu emekçi sınıf ve tabakaların tüketim eğilimlerini kışkırtırken bir yandan da kültür alanına girerek yazın ve sanatın hem pazarlayıcısı hem alıcısı durumuna geldi. Son derece ileri teknolojiler kullanan büyük sermaye dergileri, kendi sınıf üyelerinin olduğu kadar alt sınıf üyelerinin de artık birer lüks meta kimliği altında algılanmaya başlayan kültür ürünleriyle ilgili eğilimlerini güdülendirmeye (motivation) başladı. TV'den yayılan görsellik böylece basına da egemen oldu¹⁵¹

Bu noktada, toplum üzerinde en çok etki bırakan sanat dallarından romanın 12 Eylül dönemindeki değişimini izlemek de oldukça aydınlatıcıdır. 12 Eylül sonrasında yazılan romanların hemen tamamı, sosyal ve siyasal bakımdan yansız, kavgasız, içeriksiz ve özden yoksun olmanın bir nitelik” sayıldığı bir genel düzeye sahiptir.¹⁵² Aynı zamanda, bir kimliksizlik edebiyatının da başlangıcını ve gerçekleşmesini ifade etmektedir.

¹⁵⁰ Akif Kurtuluş, “12 Eylül Sonrasında Şiir”, Evrensel Kültür, Sayı: 19, Temmuz 1993, s. 23

¹⁵¹ Ahmet Oktay, Türkiye’de Popüler Kültür, Yapı Kredi Yay., 1994, s. 100

¹⁵² Aydın Çubukçu, Tevfik Taş, Ali Özgüley, Şebnem Önal, “12 Eylül Sonrasında Roman”, Evrensel Kültür, Sayı: 19, Temmuz 1993, s. 33

Entelektüellikle yazarlık, yazarlıkla siyaset arasındaki mesafenin 12 Eylül darbesiyle gerçekleştiği söylenebilir. Bu dönemde, “yazar ve entelektüel kesimin darbecilerle kısa sürede bütünleşen toplum karşısında duydukları hayal kırıklığı ve kızgınlık, kapitalizmin bu yeni evresinde kendilerine verilen profesyonel görevlerle de birleşmiş, entelektüellerin ve yazarların bundan böyle kendi hayatlarının sözcülüğüyle yetinmelerine neden olmuştur. ‘80’lerin, ‘90’ların ve 2000’li yılların siyasi, ekonomik ve toplumsal olaylarının edebiyata yansımaysı bundandır.”¹⁵³

Toplumsal muhalefetten uzaklaştırılmış, tepkisiz bir toplumun yaratıldığı böylesi bir dönemde, söz söyleyememenin güçlüğünü en kolay biçimde yenebilen kişiler olan karikatürcüler ise, görselliğin avantajını, söylemin gücünü ve geniş simge repertuarını kullanarak yasaklara dokunmuşlardır. 12 Eylül döneminde, yasaklara dokunan bu çizerler ve yayın organları uyarılmış, sorgulanmış, hatta gözaltına alınmıştır.¹⁵⁴ Tan Oral kültürel yaşam ve doğal gelişmenin bastırıldığını belirttiği dönemi şöyle anlatmaktadır:

Parlamento ile birlikte tüm dernekler ve de Karikatürcüler Derneği kapatıldı. Kapalı bulunan Karikatür Müzesi binası daha sonra yıktırıldı. Müze ve Dernek malları çuvallar içinde bir depoya konuldu. Karikatürk dergisi ve Nasreddin Hoca Uluslararası Karikatür Yarışması unutuldu(...)Bu süre içinde gelişme adına nelerin yitirilmiş olduğu ise, gözler ve kulaklar açıldığında daha iyi anlaşılacaktı. Geriye çizerlerin kişisel çabaları ve bir de eğlence türü

¹⁵³ Ömer Türkeş, “12 Eylül ve edebiyat: Değersizleşen yazar mı, roman mı?”, Birikim, Sayı: 198, Ekim 2005, ss. 89-90

¹⁵⁴ Turgut Çeviker, Karikatürün Dokundukları, Dokunmadıkları, Hürriyet Gösteri, Nisan 1989, s. 43

yayın sürdüren birkaç dergi ile, İstanbul'da Ciddiyet, Trabzon'da Taka gibi, Adana ve İzmir'de de bir iki gazetenin mizah sayfaları kalmıştı.¹⁵⁵

1982 Anayasa'nın kabulünden sonra başlayan demokrasiye dönüş sürecinde, uzlaşmaz, muhalif tavrından mümkün olduğunca ödün vermeden ayakta durmaya çalışan karikatürcüler, Özal'ın, kendisiyle ilgili karikatürlere ve karikatürcülere özel ilgi göstermesinden de faydalanarak nispeten daha rahat bir ortam bulmuşlardır. Bu dönemde görülen magazinleşmeyle birlikte karikatür yeni alanlara açılmakta, gazetelerde daha fazla yer almaktaydı. Ancak bilinen anlamda klasik gazete karikatürü formunda büyük değişiklikler, büyük yenilikler gözlemlenmemektedir.

80'li yılların basın açısından diğer bir yeniliği ise Nokta ve Yeni Gündem gibi haber ve magazin dergilerinin yayın hayatına başlaması ve yüksek satış rakamlarına ulaşmasıydı. Bu dergiler, bünyelerindeki karikatüristlerin elinden çıkan nitelikli çizimlerle, yaşanan toplumsal değişim üzerine saptamalarda bulunuyorlardı. Bunlar arasında Hasan Kaçan, Salih Memecan ve Yeni Gündem'de çizen Latif Demirci'yi özellikle belirtmek gerekir.

Bu yıllarda karikatürün önemli bir atılım yapamamasının, magazinleşme dışındaki bir başka sebebi ise karikatüre yer verecek yayınların azlığıdır. Karikatürcüler böyle bir mecra bulamadıkları için kendilerini yenileyememişlerdir. Ancak aynı zamanda mevcut medya düzeni içerisinde çizerleri ve karikatürü değerlendirecek yayınların çıkarılmadığı da söylenebilir.

¹⁵⁵ Tan Oral, "Türk Mizah ve Karikatürü (1980-1995)", CDTA, Cilt 14, s. 906-907

Sözü geçen dönemde, özellikle *Güneş* ve *Sabah* gazeteleri bant karikatüre geniş yer ayırmıştı. Ne var ki, bu bant karikatürler genellikle yabancı kaynaklı olduğu için, 80'lerin başında *Cumhuriyet* çizerlerinin çizgileri kadar ilgi toplayamadılar, daha çok çocuklara yönelik çizimler olarak kaldılar. Bu dönemde 50 ve 70 kuşağı hala daha gazete karikatürcülüğünde iktidardaydı ve geçen yıllara rağmen basına giren yeni karikatürcülerin sayısı pek azdı.

2.1.2.5 90'lı Yıllar: Medyanın Artan Etkinliği

Abdurrahman Arslan'a göre; Türkiye, 1980'li yıllardan itibaren iki önemli değişim kararıyla karşı karşıya gelmiştir. Bunlardan ilki, devletin modernleştirici görevinin sona ermesidir. Geleneksel olarak toplumun modernleştirilmesini kendi asli görevi kabul eden devlet, bu tarihten itibaren bu görevini, artık yeteri kadar, kurumlaşmış bir toplumsallıkla değişen çağın yeni imkanı olarak medyaya istemeden de olsa devretmeye mecbur kalmıştır. Yeni iletişim teknolojilerinin toplumsal hayata yoğun bir biçimde katılımı ile yeni renkli televizyon kanalları, devlet eliyle yürütülen modernleştirme çabalarının başarılı biçimde önüne geçerek, görevini doğal süreçler içinde devralmıştır. Bir yönüyle de bu, toplumun farklılaşmasının başlangıcıdır. Serbest pazar ekonomisine geçilmesini öngören ikinci kararlar, aynı zamanda, modernleşme açısından bakıldığında, yeni ve önemli sayılabilecek bir tercihte bulunarak, hayatını kendi kültürel geleneğinin sınırları içinde sürdüren Anadolu sermayesinin desteklenmesidir.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Abdurrahman Arslan. "Değişim, Haz, Özgürlüğü Tüketimin Dünyasında Aramak", Birikim, Sayı:152 153, s.115-116.

Türkiye'deki merkez medyanın, yani devletle aynı ideolojik çerçeveyi paylaşan medyanın içinde yer alan kişiler, Cumhuriyetle birlikte onlara çizilen aydın davranışının dışına çıkmadığı gibi, devlet de medyanın getirdiği kamuoyu oluşturma işlevini mümkün olduğunca kendi ideolojisi doğrultusunda kullanmaktadır.¹⁵⁷ Tarihsel olarak devlet, hem medyayı kullanmış, hem de ondan tedirgin olmayı sürdürmüştür. Diğer taraftan, medya, devlet içinde kendi çıkarıcı siyasetini de sürdürmek istemektedir. Devletin medya karşısındaki siyasetinin ana hatlarını, bir yanda yasaklamalar ve sınırlamalar, diğer yanda doğal yandaş arayışları ve devşirme adımları olarak ele almak mümkündür. Ancak en etkili politikalardan biri, devletin dağıttığı iktisadi teşvik imkanlarından medyanın da yararlandırılması olmuştur. Böylece, medyanın devlet olanaklarına bağlılığını garanti altına alarak, devlet de karşısında az aktörlü bir medya yaratmıştır.

Bu dönem, medyanın kendisindeki gücü, toplumsal dönüşümü çıkarına uygun olarak hızlandıracak biçimde kullanmasının damgasını vurduğu bir süreç olarak, aynı zamanda medya patronlarının muhalefetin varlığını kontrolü altında tutmasına da tanıklık eder.

Gazeteler arasında, kupon karşılığında ürün dağıtmada görülen rekabet nedeniyle “Ansiklopedi Savaşları” dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde basında görülen “kültürel çöküş” mizah dergilerine de yansımıştır. Mizah dergilerinin, Cumhuriyet dönemi ve öncesinde görülen, iktidara muhalefet geleneği bu dönemde, gazetelerin kendi içinde uyguladığı “sansür” nedeniyle büyük oranda sekteye uğramıştır.

¹⁵⁷ Etyen Mahçupyan, Türkiye’de Merkeziyetçi Zihniyet, Devlet ve Din, Yol Yay., 1998. s.278

Mizahın eskiden taşıdığı anlamları kaybetmesi, bir muhalefet unsuru olarak boy verdiği toplumsal çelişkiler zeminin özelliklerini taşımaya devam edememesi, onu bir sanat olmaktan uzaklaştırırken, küçük atölyelerde, büyük basın tekellerinin ihtiyaçlarına cevap verecek bir zanaat üretiminin iş alanı haline getirmiştir.¹⁵⁸ Konu seçiminden, işlenişine, sözden çizgiye, mizah Türkiye’de yalnızca gündelik hayatın sıradan ilişkileri ele alır hale gelmiştir.

1990’larla birlikte başta *Gırgır* çizerleri olmak üzere pek çok karikatüristin holdingleşme ve tekelleşme eğilimi gösteren basın piyasasında çalışmaya başlaması mizah dergilerini muhalefet etme özelliğinden uzaklaştırdığına bir kanıt olarak gösterilebilir:

Yalnız, bu basit bir rekabet ve hoş görülebilecek bir piyasa olayı olmanın ötesinde bir anlam taşıyor. Mizah dergileri, şu anda büyük basın tekellerinin elindedir. Tıpkı ansiklopedi savaşında olduğu gibi, burada da rol oynayan yalnızca fazla satış hırısı değildir. Basın, kendi içinde de bir hegemonya savaşı içindedir. Mizah dergileri, bu savaşta kullanılan silahlardan biri haline getirilmiştir. Tekellerin mizah dergilerini ellerine geçirmelerinin, çok satan bir metayı ele geçirmekten daha öte bir anlamı vardır. Bir yandan toplumsal muhalefetin kendiliğinden biçimlerini destekleyen ve gelişmelerine, etkiden bulunan önemli bir kaynak kontrol altına alınmıştır, diğer yandan da, genel olarak ideolojik hegemonya savaşında özel bir alan elde edilmiştir. Bu, yeni bir şey değildir. Türkiye’de mizah dergilerinin genel işlevi, bir iki istisnaya, burjuva partiler ekseninde yürütülen muhalefete eklenmek olmuştur.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Aydın Çubukçu, Sadık Albayrak, Meral Gündoğdu, Tevfik Taş, “Mizah Dergileri”, Evrensel Kültür, 1993 Ocak Sayı: 13, ss. 25-26

¹⁵⁹ A.g.m., s. 30

Ancak o dönem için belirtilmesi gerekli bir başka durum ise, gazetelerde çalışmaya başlayan karikatüristlerin ürettikleri, yaygın ünlerine rağmen daha önceki mizah dergilerindeki kadar rağbet görmemiş, onlarca haber arasından kendilerini gösterip gazete okurları tarafından benimsenmemişlerdir. Böylece mizah dergisinde çizmekle, gazeteye çizmenin çok farklı dallar olduğu ortaya çıkmıştır.

Aynı zamanda, bu dönem için devletin topluma nüfuz edemediği, medyaya ihtiyaç duyduğu anlarda medyanın, önünde görelî bir özerklik alanı bulduğu ve toplumsal talepleri bir miktar seslendirdiği söylenebilir. Medyanın devletle olan bu iktisadi ve siyasi birlikteliği, medyanın devletin ideolojik aygıtı olarak işlev görmesini sağlamakta ve ona doğrudan bir devlet aktörü kimliğini vermektedir.¹⁶⁰ Bu dönemde, devlet sermaye çevreleri ve medyanın aynı üretim sürecinin parçaları olarak bir entegre tesis oluşturduklarını belirten Can Kozanoğlu, bu grupların çıkarlarını korumak için medyayı bir kamufle aracı olarak kullandıklarını söyler.

Bu dönemde, “yeni değerlerin, derinliği olmayan kavramların yaygınlaştırılması, seri halde üretilip, toplumun üzerine bombardıman yoluyla yağdırılmasını” gerekmektedir:

Şirketleşen devletin ve sermaye çevrelerinin çıkarına işleyen bir mekanizma için en büyük tehlike ne olabilir? Kuşkusuz, toplumsal muhalefet. O zaman, muhalefet, “körü körüne bir anlayış” damgasını yemeli medyadan. Muhalefetin alternatifi olarak yükseltilecek kavram, köpürtülecek değer de “uzlaşma” adı altında, “uzlaşmacılık” övgüsü olmalı. Entegre çıkar organizasyonunun arzuladığı biçimde bir uzlaşmayı enine boyuna sorgulayıp reddedecek

¹⁶⁰ Mahçupyan, a.g.e., s.278.

toplumsal dinamik ne olabilir? Radikal hareketler. O zaman, radikalizme karşı “ılımlılık” pompalanmalı. Ve öylesine geniş bir “terörizm” çerçevesi çizip öyle bir anti-terör dalgası yaratmalı ki medya, aşın ılımlı çizgiye çekilemeyen her tür radikal harekete “terörist” damgası vurulabilsin.¹⁶¹

Oluşturulan bu sistemde bölüşümden büyük payı hep aynı kesim aldığına göre, pastadan küçük dilim alan kesimlere hem umut hem heyecan verecek, beklenti yaratacak şekilde değişim kavramının da vurgulanması gerekmektedir. İlimlilik ve uzlaşma sayesinde yaşandığı söylenen bu değişimin yönü de kuşkusuz Batı’dır. Medya aracılığıyla özlem haline getirilen “tüetime göre statü” temelindeki yaşam biçimi, kentlerdeki ilişki ağına daha uygundur ve kentliler, kırsal alanlarda yaşayan insanlara göre değişim söylemini daha kolay benimseyebilir.¹⁶²

2.1.2.6 Mizah Dergilerinin Çeşitlenişi

1986 yılına kadar piyasada belli başlı üç dergi bulunuyordu: *Gırgır*, *Fırt* ve *Çarşaf*. Yayın hayatına Mart 1976’da atılan, Oğuz Aral’ın kardeşi Tekin Aral editörlüğünde çıkan *Fırt*, o dönemde *Gırgır* dergisiyle aynı kadroyu ve aynı mekanı kullanıyordu. Çizgi roman tekniğinin kullanıldığı, apolitik ve eğlencelik bir mizah üretiliyordu. Altan Erbulak, Halit Kıvanç, Müjdat Gezen gibi isimleri bünyesinde barındıran dergi, magazinsel bir kulvarda bulunuyor, konulara bakış açısı yüzeysel tutuluyor ve cinsellik ön plana çıkarılıyordu.

Erol Simavi tarafından çıkartılan, bünyesinde Semih Balcıoğlu ve Nehar Tüblek gibi usta karikatüristleri barındıran *Çarşaf* dergisinde ise, o dönem kapanmak

¹⁶¹ Kozanoğlu, a.g.e., s. 30

üzere olan *Akbaba*'nın tarzı sürdürülmekteydi. Derginin mizahı seksenlerde zayıflayarak, rutinleşerek varlığını bir süre sonra anlamsızlaştırdı. 80'li yıllarda *Gırgır*, değişen Türkiye'yle birlikte kendi içinde birçok yenilik yaptı ve yaşanan toplumsal değişimi simgeleyen ve yansıtan birçok yeni tip yarattı. Mizah dergilerinde çoğunluğu oluşturan genç çizerler, okuyucuyla güçlü bir iletişim kurmayı başarmıştı.

Gerek yasakların yoğun olduğu dönemde, gerekse genel seçimler yapılp kısmi özgürlüğün geldiği ortamda *Gırgır* yüklendiği misyon itibariyle önemli bir denge unsuru oldu. Fakat değişen Türkiye'nin dinamiklerin yakalamak konusunda *Gırgır* çok başarılı olamadı. Eski kalıplarla mizah yapmak, mizah sektörünün kazandıklarına diğer grupların göz dikmesi, paylaşımın adaletsizliği ve genç çizerlerin kalıpları kırmak istemesi sonucunda *Gırgır* yavaş yavaş güç kaybetti ve Dergi'den büyük kopmalar yaşandı.

Gırgır dergisinden ilk kopuş, *Mikrop* dergisi ile oldu. Engin Ergönültaş, İrfan Sayar, Latif Demirci, Hasan Kaçan ve Sarkis Paçacı'nın hazırladıkları derginin, *Gırgır*'ın aksine daha solda radikal bir tarzı vardı. Derginin mizah yönetmeni Ergönültaş'ın daha sonra çıkardığı *Pişmiş Kelle* dergisinde (1990) olduğu gibi *Mikrop*'ta da cinsellik ön plandaydı. *Gırgır* gibi iktidarın onayladığı bazı olgulara destek çıkmıyordu ya da “öğüt verme”, “doğruyu işaretleme” türünden herhangi bir kaygısı yoktu. Derginin kapanışı da satışların düşüklüğünden çok, dergiyi çıkartanların kendi içindeki ideolojik ayrımları yüzünden oldu.¹⁶³

¹⁶² A.g.e., s. 31

¹⁶³ Levent Cantek, Türkiye'de Çizgi Roman, İletişim Yay., 2002, ss. 221-222

Bir yılı aşkın süre çıkan dergi, yazar ve çizerlerinin “uslanarak” *Gırgır*’a geri dönmeleriyle yayın hayatına nokta koydu. Ancak *Mikrop* dergisi, “nasıl bir mizah yapılmalı?” sorusuna cevap niteliği taşıyan ilk örnek olması açısından önemliydi. Limon dergisi de, bu tür bir mizahın sürdürücüsü niteliğinde olacaktı.

BÖLÜM 3

3. LEMAN DERGİSİ VE MUHALEFET

3.1 Leman Dergisi'nin İlk Modeli: Limon Dergisi

1986 yılında *Gırgır*'dan ayrılan Gani Müjde, Metin Üstündağ, Şükrü Yavuz, Can Barslan, Suat Gönülay, Kemal Aratan, Mehmet Çağçağ ve Tuncay Akgün tarafından çıkarılan *Limon* dergisi, *Güneş* gazetesi bünyesinde yayın hayatına başladı.

Mikrop dergisinin kısa ömürlü oluşu, *Limon*'da, daha önce *Mikrop*'ta yapılmaya çalışılanların daha yetkin şekilde yapılması dergiyi büsbütün ön plana çıkardı. *Limon* her yönden *Gırgır*'dan farklı görünüm sergiliyordu. *Gırgır*'daki şaka ve nüktedan çizgi, rahatsız edici, radikal (ve kendi içinde umutsuz) bir eleştiriye dönüştü. *Gırgır*'ın tertemiz, saf solcu politikacı tiplerini alaşağı edildi.¹⁶⁴ *Limon*'da patronlar ve politikacılar sevilmeyen tipler ilan etmişti ve sistemin her üstün gelişi mizahçıları huzursuz ederek, daha sivri bir dil kullanmalarına yol açıyordu.

Limon çizerleri, başta Oğuz Aral olmak üzere ustalarından öğrendiklerini daha da ileri götürdüler. Örneğin, *Gırgır* dergisinin sokaktaki insanı, daha canlı kullanmasına, dilini anlatım dili benimsemesine karşılık, *Limon* kuşağı, sokaktaki insanın adeta ruh röntgenini çekiyordu.¹⁶⁵ Denilebilir ki, *Limon*'la birlikte, daha

¹⁶⁴ Levent Cantek, "Sarı Sayfalarda Muhalefet", Birikim, Nisan 1994, Sayı: 60, s.80

¹⁶⁵ Vedat Özdemiroğlu, "Sokağın Nabzını Bire Bir Vermek Gerekıyor", Hürriyet Gösteri, 1997 Mart, s. 46

absürd ve tabu tanımaz bir anlayış ortaya çıktı. Eski yazar ve çizerlerin mesaj verme, güldürürken düşündürme kaygılarının yerine, *Limon* toplumun mizahla kurtulmayacağı ön kabulü üzerine kurulmuştu. Bu durumu yaratan anlayışı Gani Müjde şu şekilde açıklıyor:

“Eski dönemlerde mesaj kaygılı bir mizah vardı...Biz biraz kendimize döndük, kendi gördüğümüz şeyleri aktardık. ‘İnsanlar bugün ne yazmamızı istiyor’u değil, ‘Ben bugün ne yazmak istiyorum’u düşündük belki.”¹⁶⁶

Limon dergisindeki görece “serbest” mizahın “sol” kimliği de ağır basıyordu. *Gırgır*’da ustalar yüzünden uygulanamayan anlayış devreye giriyor, toplumsal kurumlar yeri geldiğinde acımasızca eleştiriliyordu, sivri dilli bir alaycılık hakim oluyordu.

Gırgır’ın ‘lumpen’ anlayışına karşılık, *Limon*’un yazar ve çizerleri ile birlikte, okuyucularını da politik görüşü bulunan, güncel meseleler hakkında fikirleri olan, olayların medyadaki boyutlarını değil, perde arkasını, detaylarını merak eden üniversiteli bir gençlik oluşturuyordu. Bir başka deyişle, *Gırgır*’ın kiteselliğinin aksine, *Limon* daha çok bir “gençlik dergisi” niteliği taşıyordu. Daha sonra, *Leman* dergisi için de söylenebilecek bu özellik, mizah dergilerine çirkin politikacılar, geçim sorunları, sermayenin sömürüsü gibi konuların yanı sıra kadın hakları, cinsel özgürlük, düşünce özgürlüğü, savaş karşıtlığı gibi konuların da daha bilinçli bir şekilde girmesini sağlayacaktır.

¹⁶⁶ Gani Müjde, “Mizah Dergileri Yerini Televizyonlara Kaptırıyor”, *Hürriyet Gösteri*, 1997 Mart , s. 43

Limon çizerlerinden Kemal Aratan o dönemi şöyle anlatmaktadır:

Gırgır'da çok şey keskinleşmeye başladığı zaman engellendi. Buna Hasan Kaçan'ın çizdiği Cork'u örnek gösterebiliriz. Tabii, özel etkenler de vardı. Bazı arkadaşlarımız büyük adımlar atmak, sıçramak istiyorlardı. Gırgır tek mizah dergisiydi ve kimse ömrünü orada bitirmek istemiyordu. Pek çok kişi değişik nedenlerle bir araya gelerek Limon'u oluşturdu. Tabii ki kimse tek başına çıkış yapamıyordu ... birbirine tutunuyordu.¹⁶⁷

Limon, *Gırgır*'dan daha farklı bir mizah anlayışını savunduğu için yayınlanma şansı bulamayan pek çok çalışmaya sayfalarında yer açtı. Absürd anlatımlardan, şiddet ve argoya, anarşizmden özgür cinselliğe kadar çok çeşitli konulara dergi sayfalarında yer veriliyordu. Bu farklılık yeni kentli orta sınıf gencini çok iyi yakaladı. Bir üslup haline gelen *Limon* çok geçmeden kendi içinden yıldızlar da yarattı. Çizgi romancı olarak *Limon* çizgisini oluşturan bu karikatüristler zamanla diğer dergiler için de ölçü olmaya başlamıştı.

Limon'da çoğunlukla, güldüren değil sarsma amacı güden ve sisteme karşı seslerin yükseldiği, sert eleştirilere dayalı bir mizah egemendir. Mizah, artık yerleşik düzenle ve onun kurumlarıyla sorunu olmayan ve eleştirel-yine de ılımlı-bir çizgiyi izlemek yerine, onları kökten yadsıyan bir tavrı benimsemektedir.

Mizahın hayatı değiştiremeyeceği ön kabulünü çarpıcı şekilde vurgulayan ilk derginin *Limon* olduğu söylenebilir. *Limon*'da Hiçbir anlayışı idealize etmeyen, tamamen varolanın olumsuzlanması üzerine kurulu bir mizah yapıldı. *Limon* tarafından popülerleştirilmiş yeni tiplerde bu yaklaşımın izlerini bulmak

mümkündür. Tuncay Akgün tarafından çizilen “Bezgin Bekir”, Güneri İçoğlu’nun “Gönül Adamı” tiplerleri, gündelik hayatın yaralayıcı ve acıtan koşullarına ve Türkiye’nin “yükselen değerler” söylemine karşı, mizahçıların bir tepkisi niteliğini taşır.

Limon dergisi özellikle “Orası” sayfası, “İşkence Dizisi” ve “Netekim” köşesiyle siyasete mizahla kitlesel boyutta en ağır eleştirileri getirirken, sistemden duyduğu rahatsızlıkları da gür bir sesle ifade etmiştir.

Gırgır, anlayış olarak merkezde yer alan bir dergiydi. *Limon*’da ise bastırılan bütün duygular bir bakıma yaydan boşaldı ve düzen sert bir mizahla eleştirildi. *Limon* politikacının kendisinden hoşnut değildi. *Limon*’un *Gırgır* ile olan tek ilgisi, dergi üreticilerinin sanatsal yetkinleşme anlamında reşit oldukları ilk yer olmasından kaynaklanıyordu. *Gırgır*’ın şaka ve nüktedan çizgisindeki iktisaden devletçi, muhafazakar ve Kemalist ulusçu olan politik tavrı *Limon*’da gözlemlenemiyordu. Zaman içinde kendini ifade edebilecek anlatım yollarını ve vurgularını keşfeden dergi, satış açısından bir *Gırgır* olmasa bile kendine has yetkin bir üslup oluşturdu.¹⁶⁸

Limon’un kurucularından Mehmet Çağçağ, *Limon*’un hedeflerini şöyle belirtiyor:

Gırgır, alanın boş olduğu bir dönemde, bütün insanların anlayabileceği, zevk alabileceği bir dergiydi. *Limon*’la beraber biz alanı daralttık. *Gırgır* merkezde

¹⁶⁷ Kemal Aratan’la röportaj, *Evrensel Kültür*, 1993 Ocak Sayı: 13, s. 38

¹⁶⁸ Levent Cantek, *Türkiye’de Çizgi Roman*, İletişim Yay., 2002, s. 222

bir dergiydi, biz kenarda, marjinal bir dergiydik. Bunu hedeflemiştik zaten. Daha keskin, daha ince bir zekaya hitap etmek gibi bir kaygımız vardı.¹⁶⁹

Limon'un çıkışı *Gırgır*'ı pek etkilemedi. Çünkü gidenlerin yapacağı mizahın *Gırgır* tarzıyla uyuşmuyordu. *Limon*, *Gırgır* gibi çok satışlı bir, mizah dergisi olmak gibi bir hedef taşımamaktaydı. Ayrıca ayrılanların çoğunluğu derginin önde gelen çizerleri değildi. Nitekim, *Limon* çizerlerinin ayrılmasından sonra *Gırgır* önemli bir okur kaybına uğramadı. *Limon*'dan sonra gelen ikinci dalga olan *Hıbr* ise, *Gırgır*'ı ilkinden daha çok etkiledi. Derginin çıkışıyla *Gırgır*'dan en önemli kopma gerçekleşmiş oldu.

Ayrılanlar, kalanlar, ustalar, çıraqlar basın dünyasında günlerce sürecek tartışmalar başlattı. *Gırgır*, ayrılanların eserlerinin orijinallerini sahiplerine vermedi. Derginin yönetim politikası çeşitli çevrelerce tartışmaya açıldı. Bu tartışmalar sonuç olarak üç şeyi ortaya çıkardı; ilki *Gırgır*'ın -yıllarca Kemalist ulusçuluk ile sosyalist tahayyüller arasında gösterdiği sol tavrıyla ilgili olarak- işçi hakları, sosyal adalet gibi konularda sayısız kapak ve karikatürler yapmış olmasına rağmen çalışanlarını sigortalamadığı, herhangi bir sosyal güvence sağlamadığı anlaşıldı. İkincisi “bizim mahallenin çocuğu” sayılan karikatürcülerin büyük paralar kazandığı ortaya çıktı. Üçüncüsü, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun işlevsiz ve uygulama zorlukları görüldü.¹⁷⁰

Gırgır, *Hıbr* vesilesiyle yaşadığı bu kopmadan sonra 1980'li yılların sonunda, *Fırt* ile birlikte Haldun Simavi tarafından gazeteci Ertuğrul Akbay'a

¹⁶⁹ Mehmet Çağçağ, “Mizah Dergileri Olmasa Gençler Kendi Kültürlerini Unutacaklar”, Hürriyet

satılarak, Aral kardeşlerin kontrolünden çıktı. Yayın hayatına eski telif işlerin basımı ve çömez yazar-çizerlerle devam eden dergi bir süre sonra başarılı olamayarak kapanmıştır. Ancak bu süreçte *Limon* ve *Gırgır* arasındaki tartışmaların bir bölümünü de *Limon* ekibi tarafından oluşturulan karakterlerin başka yazar-çizerlerce *Gırgır*'da devam ettirilmesi olmuştur.

Satışından sonra, Aral'ın *Sabah* grubundan çıkarttığı devam dergisi *Avni*, okuyucu nezdinde “muhalif bir ses olan” *Gırgır*'ın “sermaye”ye satışıyla ilgili oluşan tepkiyi kullanarak yüksek bir satış yakalamışsa da dönemin değişen koşulları ve derginin sürekli eleştirdiği bir başka sermaye grubunun kontrolüne girmesi yüzünden bu başarı da geçici oldu.

Burada *Hıbrır* dergisine de değinmek dönemi anlamamız açısından yararlı olacaktır. *Gırgır* dergisinden ayrılanlar tarafından kurulan yeni dergi *Hıbrır* ise yapı olarak *Gırgır*'la, özellikle politik anlamda neredeyse özdeşti. Bunda *Hıbrır*'ı üretenlerin *Gırgır* çizgisini yaratan, yaşatan ve sürdüren kişilerin olmasının etkisi büyüktür. *Hıbrır* ekibi, yeni dergilerinde geçmişten gelen alışkanlıklarını ve genel geçer kuralları bozmak yerine, biraz da ticari kaygı güderek bu alışkanlıkları tekrarlamayı yeğlemişlerdir.

Hıbrır'ın çıkmasıyla birlikte aynı hedef kitleye yönelik mizah yapan ve aynı ekolü sürdüren iki farklı mizah dergisi piyasaya girdi. *Hıbrır* süreç içerisinde asıl başarısına yeni kentli ve orta sınıf gençliğinin değerlerini yakalayarak ulaştı. En çok satan dergi olan *Hıbrır*'ın satışında düşüş göstermesine ise bağlı

Gösteri, Mart 1997, s. 48

¹⁷⁰ Cantek, a.g.e., s. 223

bulunduğu yayın kuruluşunun sık sık satılması ve nihayetinde hep karşı çıktıkları Özallar'da kalmaları etkili oldu. Okuyucu nezdinde bu rahatsız edici bir gelişmeydi. Gırgır'dan ayrılırken onlar için söylenen “paracı” ithamını pek mühimsemeyen okuyucu bu kez aynı tepkiyi vermedi. Bu onları sevimsiz kıldı.(...) En çok satan Hıbrır sürekli olarak tiraj kaybetmeye başladı.¹⁷¹

Patron zaafının yanı sıra yıllardır süregelen, artık kendini tekrarlamaya başlayan *Gırgır* ekolünü hiç yenilemeden, okur önüne sürmek okuyucunun ilgisini çekmez olmuştu. Meydana gelen toplumsal ve ekonomik değişimler yeni bir mizah anlayışını da gerektiriyordu. *Hıbrır*'cılar bu yeni anlayışı keşfedemedikleri gibi, kendilerini tekrarlamayı sürdürmüşlerdir. Okurlarca ilgi gören tipler hala koşulsuz şekilde ilgi görecektir düşüncesiyle aynı konular ekseninde devam ettirildi. Okur ile aralarında yaşanan kopukluğu bir çare bulunamayınca ve karikatürçülüğü yalnızca mesleki açıdan ele aldıkları için, değişen toplumun yeni mizah ihtiyacını kavrayamadılar. 1989 yılında 300 binlerde seyreden satışı 1991'de 100 binin 1992'de elli binin ve 1995'te 30 bin'in altına hatta çok satmak gibi bir amaç gütmeyen *Limon*'un bile gerisine bile düştü. Mizahın geleceği belirginleşmişti, artık okuyucu bağımsız muhalifleri istemekteydi.

3.2 İncelenen Dönemde Derginin Muhalif Tavrına Temel Oluşturan

Toplumsal ve Siyasal Koşullar

1991 yılında *Güneş* gazetesinin para ödeyemez hale gelmesinin ardından *Limon* çalışanları bir gecede “Leman” ismini alarak bağımsız bir yayına dönüştü. Leman, süreç içerisinde hem yeni gençlerin mizahını yakalama akılcılığı içinde

¹⁷¹ A.g.e., s. 224

kadrosunu gençleştirdi, hem de kapanan Deli, üreticilerin çoğunu kadrosuna dahil ederek satışını yükseltti. Bu durum, patronsuz bir zeminde özgür-muhafif söylem kurma rahatlığını sağlamıştır. Leman bu çizgi içinde yalnız mizah dergileri değil tüm haftalık dergiler içinde en çok satan dergi oldu. Artık yeni yön belirlenmişti. *Hıbir* uzun tereddütlerden sonra (*Deli* ve Leman'ı zorlayan benzer ekonomik sebeplerle) bağılı bulunduğu yayın kuruluşundan ayrılıp (Haftalık-bağımsız-rahatsız) *HBR* *Maymun* adlı yeni bir dergiye dönüşerek aynı yolu tuttu. Böylece en çok satan iki dergi Leman ve *HBR* kendi üreticileri tarafından çıkartılarak yeni şartlara karşı direnebilmenin yolunu belirlediler.

Medya gruplarından bağımsız olmak ve egemen ideolojiyi temsil eden “ana akım”a karşı mizahla savaş açmak hem *Hıbir*'in hem de Leman'ın yayın politikasını oluşturuyordu. Bu süreç bir süre sonra yeni yapılanmaları da beraberinde getirdi. Her iki dergi de, Türk medyasını tek bir vücut olarak değerlendirip, sahibinin sesi ve satılık kalemler olarak sınıflandırdılar.

Bu sınıflandırma mizahın yeni rotasının, bilinip de söylenmeyenlerin, medyanın tahakkümünü istemeyenlerin buldukları yeni ve bağımsız bir mecranın oluşmasının sinyallerini veriyordu. Medya bu dergilerde çoğu zaman da ağır bir biçimde eleştirilecekti. Leman muhalefet etmeyi en çok sevdiği, haberlerini satır aralarına bakarak işlediği medyaya karşı, anti-medya söylemini oluştururken, *HBR* de medyayı eleştiren birçok yazı ve karikatüre sayfalarında yer verdi.

Mizahın özü itibarıyla bağımsız olması gerektiğini, herhangi bir sermaye grubunun çıkarına hizmet etmemesi, eleştirel tavrını sürdürmesi için kendisi ile çıkar

çevreleri arasına mesafe koyması gerektiğini, Leman'ın “muhalif”liği üzerinden Levent Cantek şu şekilde açıklar:

Dönem her şeyi kaotik bir biçimde değiştiriyor, “vitrine çıkan” her ne olursa olsun yıpratarak tüketiyordu. Yaptığını bozmaya pek hevesli medya, zafer çılgınlıkları atarak işini bir çırpıda görüyordu. Bu yüzden Mizahçılar da safları sıklaştırarak dışarıda kalmayı bir zorunluluk olarak görüyor, direniyorlardı. Zira medyatik olmak, bir sürü insanı tanımak ve tanınmak demektir. Bu, eleştirinin, eleştirilenlerin, alayın ve hicvin sınırlanması anlamına geliyordu. Oğuz Aral'ın yetiştirdiklerine mizah için olmazsa olmaz sayarak dikte ettirdiği “kimsenin çayını içmeyeceksin” ilkesi, tam da buna denk düşüyordu. Biraz uzakta biraz kenarda, külliye kuşkuyla kalmak. Mizahın samimiyeti ve tutarlılığı için bir vazgeçilmezdi bu.¹⁷²

Leman, bu cesareti ile okur kitlesinin kalbini kazanmayı başardı. *HBR Maymun*'da ise bu kan değişikliğine rağmen yüksek satış rakamları elde edilemedi. 90'lı yılların ortasında Leman dergisi, sadece mizah dergileri arasında değil bütün dergiler arasında en çok satan dergiler arasında yer alıyordu. Hatta, mizah dergisi denilince sadece Leman anlaşılmalıydı. Belki de, diğer dergilerin satış oranlarının azlığından dolayı, Leman'ın satıştaki bu kısmi başarısı ön plana çıkmasını sağlamış ve onu mizah dergiciliğinde bir tekel haline getirmiştir.

Leman bu popülerliğine, “memleketin değişen şartlarına karşı mizahını gençlerle yenileyerek ulaştı. Bu akılcı tutuma, kapanan *Deli*'yi -çoğunlukla- kadrolarına dahil etmeleri, mizah dergilerinin muhalefet -üçüncü sayfa ve kapak - sayfalarını artırmaları ve nihayet editörlerinin Oğuz Aral örneğinin aksine birlikte

¹⁷² Levent Cantek, “Leman, Anti-Medya ve İç Savaş Manzaraları”, Birikim, Ekim 1997, s. 62

çalıştıkları mizah yıldızlarına kontrollerinde olacak -*LeManyak* ve *Öküz* gibi-mecralar açması eklendi.”¹⁷³ *Öküz* ve *Lemanyak* gibi farklı alanlara seslenen yayınlarla bu satışından oluşan tekeli, başka dergilerle pekiştirerek güçlendirdi.

Leman’da öncelik çizgiden çok işleve verildi. Çizgiler çoğu zaman özensiz ve karmaşık görünmekte, ne çizildiği nasıl çizildiğinin önüne geçmekteydi. Yine de, bu noktada, çitanın *Gırgır* dergisine göre oldukça yükselte olduğu söylenebilir. Bunda Leman çizerlerinin kalıpları zorlamasının yanı sıra toplumsal bilinç düzeyinin yükselmesinin de önemli bir rolü vardı kuşkusuz.

Leman, benzerleri içinde toplumsal bilinç düzeyindeki bu değişimi en iyi yakalayan dergidir. Edebiyatla ve zaman zaman metafizik öğelerle beslenen Leman’ın, aynı zamanda yaşanan yeni hayatın yeni gerçeklerini en iyi aktaran dergi olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Diğer dergiler ise bu değişimi yakalayamayıp, gündemin dışına itilmişlerdir.

Çoğu zaman, muhalif bir tavır sergilemek başlı başına mizahın beğenilmesine yetmemektedir. Durmaksızın tekrarlanan konular ve bildik kalıplar bir süre sonra okur sayısında düşüş yaşanmasına neden olmaktadır. Bu anlamda, Aziz Nesin’in belirttiği gibi mizah, “ciddi bir iş” olmasının yanında aynı zamanda hayli zor bir iştir. Diğer dergilerdeki yazar ve çizerlerin gör(e)mediği değişen Türkiye’yi, okur yapısındaki farklılaşmayı, eski anlayışın bugünlerde yeri olmadığı düşüncesi Leman kadrosu tarafından iyi süzölmüştü. Popüler mizahın, çabuk tüketilme ve eskitilmesi

¹⁷³ A.g.m., s. 61

durumu, aynı ölçüde mizahçı için de geçerlidir. Mizahçı bu neden kendini sürekli olarak yinelime çabasında olmalıdır.

Leman, dergisi tam da, yukarıda altı çizilen değişimlerin ortasında, 90'larda doğdu. Bu yıllar, yeni sağ ideolojisi, neo-liberalizmin oturmaya başladığı zamanlardır. Basının tekelleşme sürecine girdiği, sermayeye bağlandığı, kendi içinde “oto-sansür” uyguladığı böylesi bir ortamda, Leman’ın kendinden taviz vermeyen bağımsız bir yayın olarak ortaya çıkması bu dergiye yeni bir soluk getirdi.

Eskiden maruz kalınan, resmi ideolojinin baskısı, televizyon kanalları ve radyoların çeşitlenmesiyle hafiflemişti. Ancak bu kez de, yeni sağ ideolojisinin sözcüsü durumuna gelen medya, genel yayın yönetmenleri ve yazarların şahsında yeni bir ortamı haber veriyordu. Bu ortamda Leman, özellikle de belli bir eğitilmişlik seviyesine sahip okura varolan “sistem-dışı”nın olanaklılığını sunarak, kitleye-eleştiriye açık pek çok noktası bulunan- bir alternatif sunmuştur. Yeni sağ ideoloji içinde ‘vasıfsız’ olarak nitelenen, gözden çıkarılan alt sınıfların savunuculuğuna girişmek bir yerde Leman dergisinin, “değişmez şiar”ı haline gelmişti. Alt sınıfların, ezilenlerin “hak savunuculuğu”na soyunması, hayatın her alanına nüfuz eden 12 Eylül ideolojisinin tersine bir söylem oluşturma “misyon”u onu marjinal ve radikal bir duruşa itmemiş, aksine ona, adeta ağız birliği etmiş medyanın dışında bir dille konuştuğu için, özellikle şehirli orta sınıf gençler için “ne söylediği merak edilir” bir konum bahşetmişti.

Özellikle 80 sonrasının bastırılmışlığı içinde kendini ifade etmekte zorlanan ya da ifade yolları ve mecraları bulamayan, çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu

“ezilmiş” kitle, Leman’ın kendi adlarına söz söyleyişini alkışlamış ve bu “muhalif” tavra sahip çıkmıştır. Leman’ın sözünü sakınmadan hatta argoya varan bir tavırdaki söylemi, politikacıları sakınmadan bilerek çirkin ve grotesk çizişi, her konuda söyleyecek sözünün olması ülke gündeminde hatırı sayılır bir yere sahip olmasına yol açtı.

Varolan sistemi bol küfürlü bir dille eleştirebilen, cinselliğin özgürce ifade edilmesini, tabu olmaktan çıkarılmasını savunmanın yanında, özgür bir çizgi/yazı diliyle ifşa eden Leman dergisinin okuyucu sayısında meydana gelen kitlesel artış, Leman tarzı espri üretmek, Leman tarzı bir jargonla konuşmak gibi kavramlar günlük konuşma dilinde kendine yer buldu. Hatta denilebilir ki, kendi siyasal duruş ve tavrını Leman Dergisi minvalinde belirleyen bir kitle ortaya çıktı. Bu noktada Leman dergisinin bir grup profesyonel yazar/çizere para kazandıran bir dergi olduğu gerçeğinin göz ardı edilip, “zamane” gençlerinin her konuda başvurulabileceği bir nevi kaynak kitabı halini alması, yeni neslin Leman’la olan birlikteliğinin nihai boyutlarını ortaya çıkardığı söylenebilir.

Medyada yaşanan değişim, enformasyonun işlenişinde belli çıkar çevrelerine hizmet edilmesi medyaya olan güvende ciddi azalmaya neden olmuştur. Can Kozanoğlu, Wright Mills’in *İktidar Seçkinleri* adlı kitabında bir dönemin Amerika’sı için söylediği sözleri Türkiye’ye uyarlayarak şunları söyler:

Tavırsızlığa açık görüşlülük, etliye sütlüye karışmamaya akıllılık, ilkesizliğe hoşgörü denmesi... temsil mekanizmalarının işlevini yitirmesi, iktidarın toplumu güdümlenmesi, kitle iletişim araçlarının iktidar bloğuna hizmet ederek

hayatı yönlendirmeye çalışması... Ve sonuçta, iktidar seçkinlerinin toplumsal alanda 'etkin' olmaları, bu konumu paylaşmaya asla yanaşmamaları... Devletin Devlet artık ne iktidarın büyük ortağı, ne de bütünlüklü ideolojisi olabilecek bir yapı. İktidar bloğu içinde devletin bazı hücreleri de var, hepsi bu. Baskın ideoloji 'asıl iktidar'ın ideolojisi, onun toplumsal etkinlik aracı.¹⁷⁴

Dünyadaki duruşuyla bir iktidar aracı, Türkiye'deki konumuyla iktidar ortağı olan medyanın bilgiyi toplama, işleme ve aktarma yöntemleri daha önceki bölümde de tartıştığımız gibi, medyanın etkinliği de göz önüne getirildiğinde ürkütücü boyutlara varabilmektedir. Böyle bir ortamda Leman'ın ve başka alternatif medyaların önemi daha da fazla ortaya çıkmaktadır. Leman'ı ayrıcalıklı kılan bu "muhalif" tavrı, medyayı iktidarın bir parçası olduğu için eleştirmekte ve 90'lı yıllardaki öncelikli hedefini belirlemektedir.

"Anti-medya" ve "Haftanın Lalesi" gibi köşelerle medyanın o hafta işlediği konuları, daha muhalif bir perspektiften ele alarak veya söylenmeyenleri söyleyip eleştirerek medyayla adeta savaş başlatmış ve daha önceki mizah dergilerinin tartışmadığı konuları tartışmaya açmıştır.

Medyanın iktidarı, uzun süre Leman dergisinin bu tavrını görmezden gelse de, derginin gittikçe güç kazanmasıyla birlikte onu da kendi ortamı içerisine çekip sorgulamaya girişmiştir. Leman'ın tepkisi Mehmet Çağçağ'ın bir yazısında şu şekilde dile getirilmektedir:

Bilinen anlamda bir medya tanımı yapılacak olursa, elbette Leman da bir medyadır. Basılır, çoğaltılır, iki dağıtım tekelinin biri tarafından dağıtılır.

¹⁷⁴ Can Kozanoğlu, Pop Çağı Ateşi, İletişim Yay., 1995, s. 51

Üzerinde yazılı ücret üzerinden okuyucuya ulaştırılır. Ayırıcı özelliği; bağımsız olmasıdır. Yazar, çizerleri patronlarından emir alarak yazıp çizmez. Patronlarının çıkarları doğrultusunda şu veya bu iktidar veya iktidar adayını desteklemez. Nükleer santral sermayesinin medya içindeki kulisi olmaz. Başbakanlara telefon etmez, onlardan telefon, talimat almaz, yargısız infazları alkışlamaz, savaş kışkırtıcılığı yapmaz, kayalıklara bayrak dikmez.¹⁷⁵

Leman içerisinde oldukça kabul gören bir anlayışa göre, derginin sistemin kurumlarına karşı oldukça sert bir tavrı vardır. Hedef kitesinin de üniversite gençliği olması, muhalif seslere duyulan ihtiyacı artırmıştır. Ve bakış açısı zaman zaman çok yüzeysel de olsa Leman'ın bu tavrı demokratik bir medya ortamının oluşması için açısından önemliydi.

Derginin geçerli “ilkelerindeki” ilk kırılmalar ekonomik sebeplerle yaşanmıştır. Özellikle *Deli* dergisi çalışanlarının maddi yetersizlikleri öne sürerek reklam ajansları ve televizyonlara iş yapmaya başlaması, okuyucu nezdinde farklı biçimlerde algılanmıştır. Kızanlar, kırılanlar oldu ama “nereye yaptığın değil de ne yaptığın önemlidir”e ricat eden, bir yanıyla da etmek durumunda kalan bir sonuç/mevzi oluştu.¹⁷⁶ Fakat bu tavırda tutarsızlıklar da yok değildi:

...bir özel televizyon için reklamlara çıktıklarında Mazhar Fuat Özkan'ı ruhunu paraya satmakla suçlayarak, kapak yapan Leman, cep telefonu reklamlarına çıkan Cem Yılmaz'ı unutuyordu. Tiraj başarıyla kurumlaşmaya giren dergi, büyük medya kurumlarından uzaklaştığı ölçüde daha önce dahil olduğu benzer - ya da yakın- üretim alanlarından farklı bir noktada yeniden konumlanıyor. Bu yüzden çıkan tüm gürültünün “büyümenin”, “taşınmanın” getirdiği sancılardan

¹⁷⁵ Mehmet Çağçağ, “İkitelli'nin Nükleer Çekirdeği (Çerezi) Yalçın Kekşen ve Geleceğin Parlak (!) Gazeteci Adayı Hassit-tanı Nevzat Hasım'a Özel Not”, Leman, 4 Şubat 1996

¹⁷⁶ Cantek, a.g.m., s. 63

kaynaklandığını söyleyebilmek mümkün. Bunun getirisi Leman'ı hiç alışık olmadığı bir biçimde yalnızlığa itiyor, düne kadar çoğunluğunu Gırgır ve Hıbrır'ın muhatap aldığı ve aklına dahil getirmediği eleştirilerle hesaplaşmaya zorluyor. Sinirlenmesi, endişelenmesi ya da nasıl davranması gerektiği konusunda tereddütler geçirmesi de bu yüzden olağan.¹⁷⁷

Leman, mizah dünyasına kazandırdığı tüm yeniliklere rağmen özellikle 90'lı yılların ortalarından itibaren düşüşe geçmiştir. Bu düşüşün en belirgin nedenlerinden biri olarak Leman'ın olaylara bakış açısındaki netleşme ve sabitlik gösterilebilir. Dergiden üniversite koridorlarına ve hatta günlük hayatın diline sirayet eden, gençliğin hali hazırdaki muhalif tavrını çoğaltan derginin okuyucuda bir alışkanlık yaratması ancak üniversitelilerde meydana gelen bilinç değişiminin derginin eski popülerliğini kaybettiği söylenebilir. Buna, derginin kendini tekrarlamaya başlaması da eklenince tirajlardaki düşmeler daha açıklanabilir hale gelir. Düşüşün bir diğer nedeni ise, Leman ahalsinin çok para kazanarak samimiyetlerini yitirdikleri fikri etrafında şekillenir.

Derginin cinselliği işleyiş biçimi pek çok kez tartışma konusu yapılmıştır. Mizahçıların bir kısmı, dergilerin eskiye oranla tiraj ve etkinliklerini yitirmelerinden dolayı küfür, argo ve cinselliğe yöneldiklerini, etkililiklerini yeniden kazanabilmek için bu tür yöntemlere başvurulduğunu savunurken, bir diğer kesim ise cinsellik ve argo kullanımının yadırganmaması fikri etrafında toplanmışlardır.

¹⁷⁷ A.g.m., s. 63 - 64

3.3 Leman Dergisi'nde Toplumsal Muhalefet Öğeleri

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle 18 Nisan 1999 genel seçiminden sonra işbaşına gelen, Demokratik Sol Parti (DSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Anavatan Partisi'nin (ANAP) oluşturduğu, ANASOL-M adı verilen 57. Hükümet döneminde gerçekleşen belli başlı olaylara Leman tarafından getirilen eleştirileri dikkate alarak derginin politik tutumu ortaya konmaya çalışılacaktır.

57. Hükümet DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit tarafından 28 Mayıs 1999'da kuruldu. Bu aynı zamanda Türk siyasi yaşamında 17. koalisyon hükümeti idi. 57. Hükümet dönemi, Fazilet Partili Milletvekili Merve Kavakçı'nın TBMM Genel Kurul Salonu'ndaki yemin törenine türbanlı olarak gelmesi ile ilk şokunu yaşar. Bu, dönemin ilk muhalefet uyandıran olayıdır. Yakın bir tarihte patlak veren Telekulak skandalı da uzun bir süre ülke gündemini meşgul eder. Ancak dönemin asıl önemli olayları arasında on binlerce kişinin hayatını kaybettiği Kocaeli, Yalova ve Düzce depremleri, Abdullah Öcalan'ın yargılanma süreci, Özdemir Sabancı suikastı faili Fehriye Erdal'ın yakalanması, Ali Ağca'nın affedilerek salıverilmesi, Ahmet Taner Kışlalı suikastı, "Rahşan Affı" olarak da adlandırılan Genel Af Yasası, AGİT zirvesi, F Tipi Cezaevlerinin yapılması ve ölüm oruçları, MGK krizi olarak da bilinen 28 Şubat 2001 krizi gibi oldukça önemli olaylar yer alır. Bu hareketli dönem yanı sıra pek çok yolsuzluk ve cinayet davalarına da tanıklık eder. Bu dönem muhalif eylemler açısından da oldukça zengindir. Hükümet özellikle F Tipi cezaevlerinin yapımı sırasında pek çok protesto ile karşılaşır. Yanı sıra, 1980 öncesi dönemde cinayet işleyenlerin de MHP'nin baskısı ile Af yasası kapsamına alınması ve bu isimlerden birçoğunun politikaya atılması da tepki çeken olaylar arasındadır. 2001 krizinden

sonra, ekonomide yaşanan büyük sıkıntılar da halkın sokaklara dökülmesine ve hükümet aleyhinde tavır almasına neden olur.

Dönemin mizah dergileri, özellikle de Leman, bu dönem malzeme açısından herhangi bir sıkıntı çekmez. Özellikle koalisyon ortaklarından MHP ile Leman dergisi arasındaki “doğal” karşıtlık, dergi için motivasyon sağlamaktadır. Ağırlıklı olarak egemen ideolojiye karşıt, muhalif özellikler taşıyan söylemin art alanları inceleme konusu yapılacaktır. Bu noktada, mizahçıların kendi zamanlarına ait gerçekliklerden yola çıkarak mizahlarını oluşturdukları ön kabulünden hareketle, dönemin başat özelliklerini tanımlamak faydalı olacaktır.

80 sonrası dönem için politika ve toplumsal ifade biçimlerinin top yekun değişim gösterdiği, siyaset yapmanın dışlandığı, bireysel değerlerin yüceltildiği bir zaman olduğu saptaması yapılabilir. Yükselen neo-liberalizm, sağ-sol ayrımının ortadan kalkması, dünyanın tek kutuplaşması, ‘ideolojilerin sonu’nun geldiği söyleminin sıklıkla telaffuz edilir hale gelmesi, siyasette meydana gelen bir yozlaşmadan çok, gündelik hayat tarafından içselleştirilen genel bir eğilimin ifadesi olarak düşünülmelidir. Geçerlilik kazanmaya başlayan yeni politika içerisinde aktif siyaset yerine, örneğin insani yardımda bulunmak, sosyal politika yerine ise sokak çocuklarına korumacı yaklaşım yüceltilir hale gelmiştir. Bu değişimlerden en çok etkilenen kesim olarak düşünülebilecek alt sınıflar içinse yeni protesto biçimlerinde düzenin değiştirilmesi istekleri değil, tam tersine yaşama koşullarının iyileştirilmesi ücretlerin artırılması, daha çok tüketim yapma olanağına kavuşturulmasının istendiği göze çarpar.¹⁷⁸ Bir başka deyişle toplumsal sorunlar karşısında, getirilen çözüm önerileri ağırlıklı olarak bireysel ve ahlaki bir nitelik taşımaktadır. Tanıl

Bora, bu durumun özellikle sol muhalefette orta sınıf “tabanın” sahip olduğu özgül ağırlığın yüksekliğiyle ve son on-yirmi yılın sınıfsal ayrışma dinamiğinin orta sınıf hayatlarla “ötekiler” arasındaki uçurumu derinleştirmesiyle ilgili olduğunu savunur. Bununla bağlantılı olarak, protestonun/gösterinin beynelmilel ‘moda’ formları daha hızlı alımlanır olmuş, bunlarda ‘kendiliklerinden’ bir asrılık ve etkinlik/verimlilik alameti görülmeye başlanmıştır:

Orta sınıfların sistemin sömürsünden/yabancılaştırmasından azade olmayan durumlarını sorunlaştırmak da solun/sosyalizmin meselesidir. Endişe edilecek şey, “orta sınıf”a özgü tuzukuruluğun, bencilliğin, konformizmin, muhalefet davranışını belirler hale gelmesidir.¹⁷⁹

Öte yandan protestolar artık sınıf çatışmasından çok yaşam biçimleriyle ilgilidir. Herkesin siyasetin bilinçli ve aktif öznesi durumuna gelmesi asli hedefini bir kenara atıp sadece kendi hayatını farklı kurmaya çalışmak, sistemi değiştirebileceğine inanmayıp bilinçli bir tüketici olmakla yetinmek ve temel bir toplumsal değişime ulaşmak yerine kişinin “kendini gerçekleştirme”ne yönelmek, muhalif çevrelerde de gittikçe daha çok yayılan bir temayüldür. Burada, politik eylemin toplumsal ve örgütlü bir şey olmasına yönelik bir tepkinin varlığı göz önüne alınmalıdır. Yeni politikanın sorunları da ekonomik ve sosyal güvenlikten çok yaşam kalitesi, eşit haklar, bireysel özgürlüklerken, aktif katılımcıları da yeni orta sınıflar ve genç nesildir.

¹⁷⁸ Ahmet Oktay, Türkiye’de Popüler Kültür, Yapı Kredi Yay., 1993, s. 14

¹⁷⁹ Tanıl Bora, “Muhalefet, Protesto, Gösteri, Gösteriş”, Birikim, Şubat 2003, s. 11

Leman dergisinin muhalif söyleminin de büyük oranda zamanının politik söylem ve biçimlerinden etkilendiğini ve hatta bu söylemler üzerine kurulduğunu söylemek yanlış olmaz. Medya iktidarının cisimleştirdiği, alt ve orta sınıfların 'kitle' olarak algılandığı temsil siyasetine Leman yazar ve çizerleri de dahildir. Buna direniş göstermenin yolu ise egemen ideolojiyi ve statükoyu korumaya yönelik-başta medya olmak üzere- her türlü kurum ve anlayış tarafından yaygınlaştırılmaya çalışılan imge ve anlatıları, iktidarı olumlama/haklı çıkartma çabalarını tartışmaya açmaları, görünenin art alanlarını sorgulamaları, mümkün olduğunca 'gerçekliğin' anlatıldığı, dile getirilmeye çalışıldığı alternatif anlayış ve duruşlar geliştirmeleri gerekmektedir. Ancak bunu yapmanın başta siyasal partiler, sivil toplum kuruluşları olmak üzere kamusal alanın aktörleri için hayli zorlayıcı ve ütöpik bir çaba olduğunun da altı çizilmelidir.

Bir mizah dergisinin bu şartlar içerisinde takınabileceği belki de en geçerli tavır, tahakküm biçimlerini görünür kılarak, bunun kamusal alanda tartışılmasını sağlamaktır. Egemen sınıfları komik, alaycı ya da grotesk biçimlerde anlatmak, muhalif bir söylemi karikatür ve yazılar yoluyla dillendirmek, Türkiye gibi muhalefet geleneği, yeterince içselleştirilememiş ancak köklü bir mizah geleneğine sahip toplumlar için daha anlamlı bir tavır oluşturur. Böylelikle, tahakküme karşı sürekli olarak diri tutulan, iktidarın etkili saldırılarını ise püskürtmeyi amaçlayan bir alan savunmasından bahsedilebilir. Leman'ın ileriki aşamada daha ayrıntılı işleyeceğimiz, muhalif tavrının önemli bir bölümünü oluşturan anti-medya duruşunun belirleyici ögesini bu anlayışın oluşturduğunu vurgulamak önemlidir.

3.3.1 Karikatürlerde Muhalif Ögeler

Çalışmada, 22 Nisan 1999 - 3 Kasım 2002 tarihleri arasında yayınlanan Lemn dergilerinin (389'uncu sayıdan itibaren 574'üncü sayıya kadar olan) 185 sayı incelenmiştir. İnceleme, politik karikatürlerin en sık görüldüğü derginin kapak, birinci ve ikinci sayfaları ile sınırlı tutulmuştur. Sözü geçen sayfalardaki karikatürler, komiği oluşturan unsurlar olarak düşünülen, çizgisel öge/tipleme ile konuşma balonu ve karikatürün yanında yer alan bilgilendirici metin bir bütün olarak düşünülerek değerlendirilmiştir.

İncelemede içerik kategorileri, en sık tekrarlanan ırkçılık karşıtlığı, insan hakları savunuculuğu, sivil eylemler (gençlik, öğrenci, işçi, memur) ve emperyalizm karşıtlığı, anti-medya tavrı gibi temalardan oluşturulmuştur. Bu kategoriler genel olarak toplumsal muhalefet unsurları ile tekrar eden ve daha fazla öne çıkartılan eleştiriler dikkate alınarak oluşturulmuş, kategorilerle derginin politik tutumu ortaya konmaya çalışılmıştır. İnceleme 185 sayı içerisinde, kapak, ikinci ve üçüncü sayfalarda yer alan 2084 karikatür üzerinden yapılmıştır. Bant karikatürler, yazılar araştırmanın dışında tutulmuştur.

Karikatürler içerisinde, ırkçılık karşıtlığı ile ilgili 438, insan hakları savunuculuğu ile ilgili 659, sivil eylemler ile ilgili 130, emperyalizm karşıtlığı ile ilgili 313, anti-medya ile ilgili 544 olduğu görülmüştür. Bazı karikatürlerde işlenen temanın birden fazla kategoriye girdiği saptanmış, bu durumda, karikatürün ağırlıklı olarak hangi temayı temsil ettiği saptanmış ve o kategoriye dahil edilmiştir.

Görme Biçimleri adlı kitabında, imgenin yeniden yaratılmış ya da üretilmiş görünüm olduğunu belirten John Berger, onun ilk kez ortaya çıktığı yerden ve zamandan –birkaç dakika ya da birkaç yüzyıl için– kopmuş ve saklanmış bir görünüm ya da görünümler düzeni olarak tanımlar ve vurgular: Her imgede bir görme biçimi yatar.¹⁸⁰ Fotoğrafçıların ya da ressamların görme biçimlerinin konuyu seçişine ve işleyişine de yansıdığını söyleyen Berger, her imgede bir görme biçimi yatsa da bir imgeyi algılayışın aynı zamanda görme biçimine de bağlı olduğunu dile getirir. Sanat yapıtındaki imgeye bakan kişilerin sanat konusundaki varsayım dizisinin etkisinden kurtulamayacağını da ifade eden Berger bu varsayımların; güzellik, gerçek, deha, uygarlık, biçim, toplumsal konum, beğeni vb. ile ilgili olduğunu, bugünün dünyasında ise bilinçliliğin de bu varsayımlara katıldığını savunur.

Öte yandan, bir metnin yazarı ve okuru için ne ifade ettiği sorusu her zaman için zorlu bir sorudur. Karikatür çözümlenmesi gibi bir işe kalkışmak, beraberinde mizahın özü olan anlam oyunları ile yüzleşme, daha da önemlisi bunları yanlış yorumlama tehlikesini beraberinde getirir. Bunun yanında, anın sınırlanmış işaretlerine ve şifrelerine, zaman olarak uzakta bulunmak da bu tehdidi artıran bir unsur olarak iş görür. Ancak, çalışma içerisinde karikatürü çizen kişilerin “görme biçimleri” yorumlanarak derginin içerisindeki muhalif tavrın çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır.

Genel olarak karikatür, yüzün veya vücudun tipik özelliklerini abartan, biçimini bozan gülünç çizim veya resim olarak tanımlanabilir. Sanatçı bu çizime

¹⁸⁰ John Berger, *Görme Biçimleri*, Metis Yay., 1999, ss. 7-10

kendi bakış açısını ve duygularını da katarak olayların gülünç ve çelişkili yanlarını mizaha dönüştürür. Karikatürcünün amacı da bu anlamda katı ve ciddi kavramları, gülünç ve yergi duyularıyla yeniden üretmektir. Karikatür, yapısı ve mesajını iletme biçimi açısından 7 sanat arasından resim ve fotoğraf sanatına daha yakındır. İçinde kompozisyon ve simgelerin kullanımını barındırır. Bu kısa tanımlamaların ardından, çalışmada kompozisyondan çok özellikle simge haline getirilen bazı çizimler/tiplerinin değerlendirmeye alınacağı belirtilmelidir. Bu tiplerden yola çıkılarak oluşturulan mizah ve bu mizahın barındırdığı muhaliflik değerlendirilecektir. Bu yapılırken ölçüt olarak, karikatürün haberi yorumlama biçimi göz önünde bulundurulacaktır.

Karikatür, aynı zamanda olaylar arasındaki zıtlıkları gösterir. Mizah dergisinin ya da karikatürcünün anlayışına göre, iyi olduğu düşünülen şeyin destekçisi ya da karşıtı gibi davranılabilir. Bu hedefe ulaşmak için “iyi” ve “kötü”, “güzel” ve “çirkin” arasındaki zıtlıklar vurgulanır. Bunu gerçekleştirmek için ise biçimsel zıtlıklar kullanılır. Yukarıda bahsedilen şekilde bir yorumun oluşturulabilmesi için de, bu zıtlıkların karikatür içerisinde ele alınış biçimi önemlidir. Dergi tarafından “iyi” olarak idealleştirilen bir tiplere, karşısına “kötü” karakterin konulması ile öne çıkartılabilir. Bu çizimlerdeki duruş, mimik, abartı derecesi de oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra, bilgilendirici metinde, gündemde olan ya da gündemde yer verilmeyen haberler ve bunların yorumları yer alırken, karikatür içerisinde bu haberlerin işlenmiş halleri görülmektedir. Haber bir bakıma, -çoğunlukla da groteskleştirilerek- yeniden oluşturulmaktadır.

Adı geçen sayfalarda-özellikle kapak ve üçüncü sayfalar-medyaadaki haberlerden alıntılar yapılarak, bu haberlerin “alternatif” şekilde okunmasıyla oluşturulmuştur. Buna karşın derginin genelinde de çoğu zaman izlenebilen siyasi ağırlıklı, eleştirel bir söylem de göze çarpmaktadır. Birinci ve üçüncü sayfa politik ağırlığı taşımakla birlikte, değişik sayfalarda (genellikle ikinci ve arka sayfa) bant karikatürlerle ve eleştirel yazılarla varolan politik gerçeklik çeşitli biçimlerde eleştirilmektedir.

Leman dergisinin muhalif söylemini, kendilerine yöneltilen “azıcık komünistlik, azıcık Kürtçülük, azıcık marjinallik”¹⁸¹ tarzı, ‘sol eğilimlilik’ imasıyla yapılan eleştirilerin aksine daha genel bir muhalefet çerçevesi içinde düşünmek daha anlamlı olacaktır. Özellikle daha sonra ayrıntılarıyla da değineceğimiz anti-medya söylemini böylesi bir anlayışla ele almak daha aydınlatıcıdır.

3.3.1.1 Belli başlı tipler

İncelenen sayfalardaki karikatürlerde, simgeleştirilen belli başlı tiplerden söz etmek mümkün. Bir başka deyişle, çizimler muhalif ögenin oluşturulmasında yön verici, destekleyicidir. Politika sayfalarındaki başlıca tipler olarak işçiler, memurlar, polisler, işadamları, politikacılar, mafya babaları, Kürtler, Amerikalılar sayılabilir. Karikatürün konusu, çizim özellikleri ve ek unsur olarak yazıları, iyi-kötü, güzel-çirkin, namuslu-dolandırıcı gibi özelliklerin öne çıkarılmasını sağlayarak, muhalif ögeyi oluşturur. Burada mizah ögesi esas itibarıyla, karşı durulan,

¹⁸¹ Engin Ardıç, alt sınıftan insanların o günlerde sıkça gündeme gelen ‘don’la denize girmesi konusu üzerine, Leman çizerlerinin bu insanlara “destek vermek” için gerçekleştirdiği “Don eylemi”ni eleştiren, Akşam Gazetesi’ndeki 28.08.2005 tarihli yazısında Leman’ı bu biçimde tanımlıyor. Leman’ı benzer niteliklemlerle suçlayan bu ve bunun gibi eleştiriler pek çok kez dile getirilmiştir.

sevilmeyen ya da benimsenmeyen kişilerin parodileştirilmesi yoluyla işler. Derginin eril, kabadayı, küfürbaz, “lafı gediğine koyarım” tarzı, sert bir söylemi vardır. Örneğin, işadamları, politikacılar ve mafya babaları her zaman için grotesk, çirkin, şişman görünümlü çizilmiştir. Bu tiplerin konuşmaları da, itici göstermek için özensiz ve argodur. Buna karşın işçiler/memurlar ya kahramanca bir görünüş içinde, ya da merhamet gösterilmesi gereken namuslu kişiler olarak karalanır. Bunun aksine, polis ise hırçın, kaba ve saldırgan olarak resmedilir. Elinde copu ve kafasında kaskı ile dövüşmeye/dövmeye her an hazırdır. İşkencecidir, kimi zaman da manyeto ile dolaşır. Hemen yanı başında işkenceden can çekişen, elleri bağlanmış biri durur. Burada yaratılan zıtlık da parodileştirme açısından önemlidir. Bir bakıma, bu insanların elindeki “güç” parodileştirme yoluyla küçümsenmektedir.

Bu dönemde MHP ile simgeleştirilen tiplere de çok sık rastlanır. Daha sonra da görüleceği gibi bunlar kaba saba, katil ruhlu, korkutucu olarak tasvir edilir. Bu tipin karşıtı olarak ise, siyasi suçluları koyabiliriz. Siyasi suçlular ve işkence gören tutuklular her zaman için masumluğu çağrıştıracak şekilde yumuşak çizgilerle ya da muzaffer bir eda ile resmedilir. Siyasi suçlular çoğunlukla masum gösterilerek aklanırken, polis, politikacı gibi tipler esas suçlu olarak işaret edilmektedir. Aslında bu noktada, toplum ve temsil ettiği genel-geçer değerlere karşı bir söylemden söz etmek de mümkün. Bunun ortaya çıkmasında, dergideki yazar ve çizerlerin politik duruşunun belirleyici olduğunu söylemek erkenci bir tavır olur. Bunu daha çok şehirli alt-kültürlere özgü, özü itibarıyla, hali hazırda polis, politikacı, işadamı ve bunların temsil ettiği ciddiyet, otorite ve sınırlandırıcılıklardan hoşlanmayan kişilerin ürettiği gündelik yapıtlar olarak görmek daha uygundur. Belirtilmesi gereken nokta,

politik unsurların dergide her zaman için bir eklenti ya da bir yan unsur olarak düşünülmesi gerekliliğidir. Egemen sınıfların her türlü tahakkümüne maruz kaldığı düşünülen işçiler, öğrenciler, etnik kökenli kişiler numune seçilerek, sarkazma varan kinik bir mizah tahakküme karşı bir direniş alanı olarak kullanılmaktadır.

3.3.1.2 Irkçılık Karşıtlığı

Dergide incelediğimiz zaman dilimi içerisinde sık rastlanan temalardan biri ırkçılıktır. Genel olarak, bu kavramın pek çok kez özellikle dönemin koalisyon

ortaklarından

Milliyetçi Hareket

Partisi (MHP) ile

sembolleştirildiği

görülse de,

dünyadaki faşist

hareketlerin

karşısında bir tavır

da göze çarpar.

Dergideki yazı ve

karikatürler, bir

yandan MHP

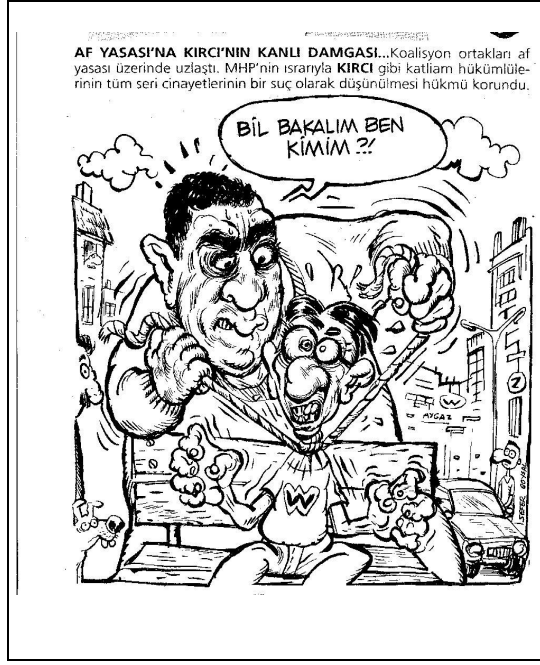

üzerinden ırkçılığı eleştirirken diğer yandan Kürt haklarının savunan bir söyleme rastlamak da mümkün. Ancak, Kürt yanlısı söylemin burada, devletin resmi ideolojisinin karşısında yer aldığı da özellikle vurgulanması gerekir.

Örneğin koalisyon hükümeti kurulduktan hemen sonra 22 Mayıs tarihli Leman'ın 3. sayfasında yer alan yandaki karikatür Milliyetçi Hareket Partisi mensuplarının DSP gibi 'sol' eğilimli bir parti ile koalisyon yapması ile ilgili olarak söylediği, 'Dünya değişti' söylemine esprili bir yaklaşım taşımaktadır. Her ne kadar değişimi vurgulasalar da MHP'nin anlayış olarak değişemeyeceğini öngören bu karikatür Leman'da 57. hükümete getirilecek ırkçı eleştirilere başlangıç niteliği taşımaktadır. Bu karikatürde, MHP'liler dikkat edileceği gibi silahlıdır ve saldırgan görüntüleriyle göze çarpar. Özellikle çirkinleştirilerek çizilmişlerdir ve silahlarını, bu yolla güçlerini, şiddetlerini göstermekten gurur duyar bir halleri vardır.

Bu dönemde sıklıkla işlenecek bir başka konu ise 12 Eylül dönemi öncesi pek çok siyasi cinayete adı karışan milliyetçi görüşlü suçlunun affının gündeme gelmesidir. Bu isimlerden en çok zikredilenlerden biri Haluk Kırcı'dır. Hemen her seferinde Kırcı'nın 1980 öncesi işlediği iddia edilen cinayet(ler) vurgulanır.

23 Ekim 1990 tarihli aşağıdaki karikatürde bunun örneğini görmek mümkün. Çizerlerin çeteci olarak gördüğü Kırcı'nın af yasasından yararlanmasına karşın, sol görüşlü siyasi suçluların af kapsamında düşünülmemesi de Leman dergisinin sıklıkla işlediği konular arasında yer almaktadır.

Yandaki karikatürde , Haluk Kırıcı olduğunu anladığımız kişi, modern görünüşlü bir genci arkadan yaklaşıp elindeki ipe boğmaktadır. Haluk Kırıcı, özellikle çirkin ve itici çizilmiştir. Ağzından salyalar akmaktadır. Kurban olarak gösterilen genç ise çaresizlik içerisinde. Haluk Kırıcı'nın, oyunbaz bir şekilde kullandığı, “Bil Bakalım Ben Kimim?”

ifadesi iki şekilde anlaşılabilir: Bunlardan ilki, John Steinbeck'in, *Fareler ve İnsanlar* kitabındaki “Lennie” karakteri gibi, cüsseli ve akli kıt bir karakterdir. Bu karakter cüssesine rağmen zekası yeterince gelişmediği için çocuk gibi davranmaktadır. Haluk Kırıcı da, “Lennie gibi” güçlü ancak pek de zeki olmayan bir şekilde betimlenmiştir. Yaptığı işte çok bilinçli değildir, belki de bunu bir oyun gibi görmektedir. Bu betimlemenin, aynı zamanda biraz da küçümseme ve hakaret amacıyla yapıldığı düşünülebilir. İkinci yorumda ise, Haluk Kırıcı'nın yaptığı işi bilerek, öldürmekten zevk alacak şekilde yaptığı, hatta bunu bir oyuna çevirdiğini çağrıştırmaktadır. Buna neden, karşısındaki karakterin takındığı çaresizlik ifadesi ve saldırıya karşı herhangi bir direnç göstermemesiyle açıklanabilir.

4 Mart 2000 tarihli derginin kapak konusu ise, Avusturya'da iktidarda bulunan 'faşist' Özgürlük Partisi (FPÖ) lideri Jörg Haider'in istifasıdır. Haberin devamının verildiği 3'üncü sayfada, Türkiye'deki durum ile Avusturya'daki

durumun karşılaştırılmıştır. Faşist lider Haider'in, toplumsal ve siyasal baskılara dayanamayıp istifa ettiği vurgulanırken, aynı zamanda dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in her türlü muhalefete rağmen iktidarda kalma isteği eleştirilmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi ırkçılık karşıtı tutum incelenirken, aynı zamanda devletin resmi ideolojisi de çeşitli biçimlerde eleştiriye uğramaktadır. En çok eleştirilen bir diğer konu ise, devletin azınlıklar-özellikle de Kürtler- üzerinde

yürüttüğü politikadır. Kürtlere dil ve ifade özgürlüğünün icazetli tanınmış olması, azınlıklara hoşgörüsüz yaklaşımın bir sonucu olarak ortaya çıkan durumun eleştirildiği haberler de sık sık gündeme gelecektir. Bunlara bir örnek olarak, 10 Haziran 2000 tarihinde Lemana'nın 3. sayfasında yayınlanan, Diyarbakır'da 15

yaşındaki bir öğrencinin sahneye koyduğu oyunun isminin Kürtçe olması dolayısıyla gözaltına alınmasını işleyen karikatür gösterilebilir (yanda). Bu karikatürde, çocuğun ifadesi şaşkınlık ve çaresizlik anlatmaktadır. Karikatürde, çocuğun görmeyeceği, ancak karikatüre dışarıdan bakan kişinin göreceği şekilde, içeride iki tane gözlüklü polis beklemektedir. Çocuğa yol gösteren kişinin giydiği elbiseden, devlet adına çalışan resmi bir görevli olduğu sonucu çıkartılabilir. İçerideki polisler, çocuğa

işkence yapmak için bekliyor izlenimi uyandırmaktadır. Bunun yanı sıra, çirkin çizilmiş olmaları da dikkat çekicidir. Sonuç olarak, “iyi-kötü” karşıtlığı çizgi dili ile vurgulanmıştır. Burada devlet görevlileri ve polisler olumsuz şekilde resmedilmiştir.

Bir başka örnek ise Diyarbakırlı minibüs şoförü Sulhattin Önen’in, serbestçe satılan Kürtçe kaseti çaldığı için yolcular arasında bulunan bir çavuşun şikayeti üzerine gözaltına alınması, Önen’e örgüte yardım ve yataklıktan dava açılması üzerine olanıdır. 6 Nisan 2002. Örnekleri artırmak mümkün. Bunun yanında, sermayedar medya tarafından neredeyse hiç işlenmeyen DEHAP hakkında olumsuz karikatürlere de Leman sayfalarında sık sık rastlanmaktadır.

İrkçilik karşıtı karikatürlere bir başka örnek ise, MHP’nin iktidar olmasından sonra ülkücü saldırılarda görülen artışı ele alan karikatürlerdir: ÖDP Çankaya Örgütü’nün olağan kongresine, Cebeci Yurdunda kalan bozkurtlar tarafından düzenlenen baskın ya da ülkücülerin Nü Tablo yapan öğrencilere saldırmasını konu alan kapak (4 Kasım 2000), Fındıkzade’de TAYAD’da bulunan hükümlü ve tutuklu ailelerine ülkücülerin taşlı sopalı saldırı düzenlemesi (13 Ocak 2001) gibi. Leman dergisinin gündemdeki konuları ele aldığı, kapak, ikinci ve üçüncü sayfalarda incelediğimiz dönemde bu tür karikatürlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu başlık altında ele alınabilecek karikatürlerin bir bölümünü ise İnsan hakları ihlallerini konu alan karikatürler oluşturur.

3.3.1.3 İnsan Hakları Savunuculuğu

İncelenen sayfalarda sıklıkla gözlenen bir başka konu ise insan hakları ihlalleridir. O dönem içerisinde

sıkça tartışılan işkence konusu, Avrupa Birliği'nin raporları doğrultusunda basına yansıyan haberler, Leman için bolca malzeme oluşturmuştur. Bu konuda çıkan haberlerin, bir yönüyle şiddet ve işkenceyle özdeşleştirilen polisin, karşısında yer aldığı da

belirtilmelidir. Böyle olmasına bir etken de, iktidar ve polis arasındaki temsili ilişki ve yakınlığın yanı sıra, polis örgütünün pek çok üyesinin iktidarda bulunan koalisyon hükümetinin ortaklarından MHP'ye duyduğu sempattir. Verilmek istenen mesaj bir bakıma, polisin insanlara eşit muamele etmediği, devletin şüpheciliğinin masum insanlara bile işkence yapacak denli ileri gidebileceği, polise bu konuda aşırı yetki verildiği ve bu olayların ortaya çıkması halinde bile, polis örgütü mensuplarının devlet tarafından kollandığı yönündedir.

3 Temmuz 1999 tarihli dergide çıkan yukarıdaki karikatür, işkence konusunu işlemektedir. Karikatürde, Uluslararası Af Örgütü'nün Kahramanmaraş Pazarcık'ta bir kişiye gözaltında dışkı yedirildiği, 33 kişiye işkence yapıldığı iddialarını incelemeye aldığını belirtir. Bu karikatür, son derece grotesk bir betimleme

içermesinden dolayı önemli bir örnektir. Grotesk imgeler, dergi içerisinde politik olmayan karikatürlerde de sıklıkla kullanılmaktadır.¹⁸² Bu karikatürde ise tutukluya - kaba görünüşünün aksine- zarafet kuralları öğretmeye çalışan bir polis görevlisi göze çarpar. Bu kişinin, kafası popo şeklinde çizilmiştir. Elindeki çatal ve bıçakla, tutukluya yedirmeye çalıştığı şey ise insan dışkıdır. İnsan dışkısı da Leman'da kullanılan grotesk imgelerden biridir. Tutuklu ise, çıplak bir halde, gözleri ve vücudu bağlanmış olarak, polisin karşısında ayakta durmaktadır. Yüzünde yine, çaresiz bir ifade okunmaktadır.

14 Ağustos tarihli bir başka haberde ise, TBMM Komisyonlarında, işkencecilere ceza indirimi tartışmalarını işler, bazı bürokratların işkenceci polislerden yana çıkarak, ekmelekleriyle oynamamalarını söylemiştir.

Bu başlık altında en çok işlenen bir diğer konu ise cezaevi baskınları ile F Tipi Cezaevlerine karşı mahkumlar tarafından başlatılan açlık grevleridir. Ulucanlar Cezaevi'ne çevik kuvvet tarafından düzenlenen, basında da geniş yer bulan baskın bunlardan biridir.

¹⁸² Bu noktada, Leman dergisinde bolca kullanılan grotesk çizimlere ilişkin olarak Bahtin'in grotesk'e dair açıklaması zihin açıcı olacaktır: "Grotesk hemen her şeyi bedenselleştirir. Yaşamın sonsuz akışının, özlenen bir bütünlüğün dinmeyen bir temsilidir. Yukarıda olanı maddeleştirir; yeryüzüne indirir. Modern anlayışı niteleyen insan-doğa, ruh-beden ikiliklerini havaya uçurur. Dışarıya mesafe koyan, bireyselleşmiş, mahrem, oranlanmış modern bedenlerin aksine, grotesk beden dünyanın geri kalanından ayrılmaz. O, ucu, kapanmış, tamamlanmış bir birim değildir; o, henüz bitmemiş bir şeydir, kendine büyük gelir, kendi sınırlarını ihlal eder. Vurgu, bedeninin dış dünyaya açılan, dış dünyanın bedene girdiği ve oradan fıskırdığı kısımlarıdır; yani bedeninin dışarıyla bağlantı kuran yerleriyle. Başka bir deyişle, deliklerin veya tümseklerin ya da dallanıp budaklanan çeşitli uzantıların altı çizilir: Açık ağız, üreme organları, göğüsler, penis, göbük, burun. Beden özünü, bir büyüme ilkesi olarak ifşa eder; sadece çiftleşme, hamilelik, doğum, ölüm ıstırapları, yeme içme, dışkılama sırasında sınırların ötesine geçer. Bu, her daim tamamlanmamış, her daim yaratma halinde olan bir bedendir" Mihail Bahtin, Rebelais ve Dünyası, Ayrıntı Yay., 2005, ss. 352-353.

Bunun yanı sıra faili meçhul cinayetler de bu başlık altında ele alınabilir. Örneğin, Leman'ın 13 Mayıs 2000 tarihli sayısında Uğur Mumcu Cinayeti'nin aydınlatılması için polis tarafından yürütülen çabalar alaycı bir üslupla işlenmektedir.

Temmuz ayı içerisinde Burdur Hapishanesi'ne düzenlenen operasyon Leman dergisinde iki üç hafta boyunca işlenmiştir. Özellikle, operasyon sırasında kullanılan kepeç nedeniyle bir mahkumun kolunun kopması ve bu kopan kol için gerekli tıbbi müdahalenin yapılmamış olması eleştirilmiştir. Leman'ın 15 Temmuz 2000 tarihli sayısının 3. sayfasında yer alan yukarıdaki karikatürde bu haber ile ilgili ayrıntılar işlenmektedir. Karikatürde, ağzında kopmuş kol duran bir köpek, etrafa hırlayarak yemeğini korumaya çalışmaktadır. Arkada, karanlıkta duran, yüzlerinde alaycı bir ifade bulunan iki kişi ise, birbirlerine gülüp ve malum atasözünü "Bizde kol kırılır, köpeğin ağzında kalır" şeklinde değiştirerek durumla dalga geçmektedir. Ellerindeki telsizler ve takım elbise giymiş olmaları, bu kişilerin sivil polis olduğunu çağrıştırmaktadır.

Bu dönemde ayrıca, 2. ve 3. sayfalarda "İnsan Hakları Şimdi" adlı bir bölüm oluşturularak, İnsan Hakları ihlalleri bu bölüm içerisine yerleştirilmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi, F Tipi cezaevlerine karşı başlatılan ölüm oruçları ve hükümetin F Tipi cezaevlerinde sürdürdüğü ısrar da sıklıkla ele alınan bir

temadır. Özellikle dönemin Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk, bu konudaki demeç ve görüşleriyle Leman sayfalarının değişmez konuklarından olmuştur.

Bakan Türk'ün, başlatılan ölüm oruçlarına karşın, “Koğuş sistemini bitireceğiz” diyerek F tipi cezaevlerinde ısrar etmesi konusunu işleyen yandaki, 16 Aralık 2000 tarihli karikatür İnsan Hakları ihlalleri konusunda Leman’da yer alan bir başka yergiyi oluşturur. Karikatürde, Bakan Türk, F tipi cezaevlerine karşı ölüm orucu tutan kişilerin bulunduğu koğuşa bakar ve koşar halde çizilmiştir. Oruç tutanların bitkin ve hastalıklı durumunu görünce sevinerek, “Az kaldı. Koğuş sistemini bitireceğiz” şeklinde konuşur. Karikatür, Bakan’ın gerçekte de söylediği kendi sözlerini trajik bir duruma monte ederken, Bakan’ı da bu durumdan hoşnut, hatta gelişmeleri dört gözle bekler şekilde göstermektedir.

Bu dönem, yaklaşık 90 kişinin ölüm oruçları ve operasyonlar sonucu öldüğü bilgisi de Leman’ın sonraki haftalarda pek çok kez sayfalarında yer edinecektir. Bu dönem ayrıca, 1 Haziran 2002 yılında yürürlüğü konulan ‘Şartlı Salıverme Yasası’ ile daha önce siyasi cinayetlerin de arasında bulunduğu pek çok suçtan hüküm giyen

40 bin mahkum salıverilmiştir. F Tipi Cezaevleri konusu Lemn sayfalarında uzun süre güncelliğini korumuştur.

3.3.2 Sivil Eylemler

3.3.2.1 Gençlik ve Öğrenci Eylemleri

Dergide gençlik, öğrenci konu alan karikatür ve yazı evreni üniversitelerde uygulanan kılık kıyafet yönetmeliğiyle ilgili haberlerden (9 Ekim 1999), iktidar ile gençler arasındaki her daim gerginleşmeye müsait ilişkilerle ilgili yorumlara dek geniş bir yelpaze içerisinde şekillenir. İktidardan çok, hatta her zaman için gençlik lehine bir tavrın baskınlığı söz konusudur. İşkence davalarının, zorlu eğitim koşullarının ve sınavların nesnesi olarak gösterilen gençlerden belli bir yüceltme ile söz edildiği gözlemlenmektedir.

Bu karikatürler arasında en çarpıcılarından biri, medyada da uzun süre tartışılan ve ses getiren Manisalı çocuklar davasıdır. Manisalı çocukların beraat etme haberini Lemn 2 Aralık 2000 tarihli sayısında: “Ey Türk Gençliği! Birinci Vazifen İşkence Tezgahlarından geçmek, Ömrünün En güzel, Coşkulu Yıllarını Hapishane Dört Duvarı Arasında bırakmak, Tüberküloz Mikrobu kapmak, İntiharla yüz yüze kalmak, psikolojik bozukluklarına çare aramak zorunda kalmaktır. Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki muhalif kanda mevcuttur” şeklinde bir ifadeyle vermiştir.

Aynı zamanda, anti-empyralist söylem başlığı altında incelenebilecek 2 Aralık 2000 tarihli başka bir karikatürde ise (yanda), ODTÜ'lü öğrencilerin, kampuse açılan McDonald's'ın kapanması için başlattıkları kampanyayı konu almaktadır. Karikatür, çokuluslu bir şirketin satışlarını artırmak ve yeni

pazarlar-müşteriler elde edebilmek için her yola başvurabileceği, aynı zamanda - öğrencilerin direnişini kırılabilmek için- onlardan yanaymış gibi davranabileceği kurgusuna dayalıdır. ODTÜ'lü öğrencilere cazip gelmesi için, McDonald's'da çalışanlardan biri Deniz Gezmiş'e benzetilmiştir. Böylelikle gençlerin ilgisi sağlanır. Karikatürde işlenen bu konu, bir öğrenci tarafından da dillendirilmektedir.

Öte yandan, sadece ülke içerisinde değil uluslararası boyutta her türlü gençlik hareketinin desteklendiğine dair izlere de rastlamak mümkün. Örneğin, İran'da Molla ve şeriat düzeninden sıkılan gençlerin eylemlerini konu alan 17 Temmuz 1999 tarihli kapakta, İranlı gençlerin bu tepkileri yüceltilmiştir.

5 Ekim 2002 tarihli bir başka örnekte ise Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde, YÖK'ü susarak protesto eden öğrencilerden beşinin okuldan atılması konu edinilmektedir. Lemn dergisinin daha çok, genç çizerlerden oluştuğu ve gençlere

hitap ettiği düşünülürse, bu ve benzer örneklere dergide sık sık yer verilmesi şaşırtıcı değildir.

3.3.2.2 İşçi-Memur Eylemleri

Derginin muhalif tavrının bir başka köşe taşı ise öğrenci, genç kesim ile birlikte iktidarın icraatlarından nasibini alan işçi-ve biraz da- memur kesimi oluşturur. İşçiler, memurlar, dergide seilmeyen ve politikacılarla birlikte kötüleştirilerek, groteskleştirilerek verilen sanayici/işadamı tipinin karşıtı olarak karşımıza çıkar. Burada başat temayı emek sömüren düzenin ve bunun işbirlikçilerinin cezalandırılması oluşturur.

17 Temmuz 1999 tarihli sayının 3. sayfasında yer alan yandaki karikatürde 24 Temmuz'da yapılması kararlaştırılan eylemi destekleyen bir motif yer alıyor. Karikatürde, işçi ve memurların Jonathan

Swift'in "Gulliver" adlı kahramanıyla özdeşleştirildiği bir kompozisyon oluşturulmuş. Hikayedeki gibi cüceler tarafından bağlanan dev Gulliver'in uyanmasıyla, işadamları, polisler gibi "düzenin devamını sağlayan" kişiler olarak temsil edilen grup kaçışmaya başlıyor. Burada, işçi ve memurlara yönelik bir yüceltmenin olduğu göze çarpmaktadır. Yine 27 Kasım 1999 sayısında kapak

sayfada, “Yılbaşında yürürlüğe girecek 3 yıllık antlaşmayla IMF çatır çatır dayadı” şeklinde bir başlık atılırken, devamında ise halkın, emekçinin, yoksulun daha da zor duruma düşeceği belirtilmektedir.

Emeklilik yaşının 62’ye çıkartılmasının gündeme geldiği dönemde, 3 Temmuz 1999 tarihli kapakta ise Sabancı, Koç ve işadamları sevinçten dans ederken gösteriliyor. UNESCO’nun Türkiye’de 100 kişiden 14’ünün açlık sınırının altında yaşadığını saptayan raporunun işlendiği 29 Nisan 2000 tarihli derginin 3. sayfasında ise, IMF’in Türkiye’de uygulanan istikrar programına övgüler yağdırdığı, “Türkiye’nin başarısı bizim başarımız olacaktır” dediği belirtiliyor.

3 Haziran 2000 tarihli, bir başka karikatürde ise, dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Yaşar Okuyan’ın, işçilere yüzde 60 zam veren Sabancı’ya yüksek zam yapıyor diye sitem ettiği anlatılıyor.

Örneklerde de görüldüğü gibi Leman’ın halktan, güçsüzden, ezilenden, tahakküm altındaki kişilerden yana tavır almak gibi bir ilkesi var görünmektedir. İşçi ve memurlar ise sistem tarafından en çok mağdur edilen sınıflar olarak, biraz da idealize edilerek bu anlayışın nesnesi durumuna getirilmişlerdir. Bu tavrın, dünyanın çeşitli yerlerindeki gençlik alt-kültürlerinin benimsediği tavır ile ilişkisi

Dergide, başka bir takım sivil tepkilerin de desteklendiği, özellikle de polisin müdahalesinin söz konusu olduğu eylemlerin temalaştırıldığı gözlemlenmektedir. Derginin, 9 Aralık tarihinde yayınlanan sayısında 6 Nokta Körler derneğinin, “Dünya Engelliler Günü” nedeniyle İstiklal Caddesi’nde yaptığı yürüyüşe polis tarafından

Kadına uygulanan şiddet temasının da dergi sayfalarında pek çok kez yer bulduğu görülmektedir. Örneğin 5 Ekim 2002 tarihli bir yazıda, “Kötülük rekorlarının alt-üst edildiği ülkemizde, kadın dövmede de birinciliği hiçbir ülkeye kaptırmadık. Her durumda her koşulda erkek dayacağına maruz kalan kadınların sadece dayak yeme nedenleri değişiyor...Şimdi dayak atma gerekçeleri arasında “ekonomik kriz” bir numaraya yerleşti.” ifadesi yer alıyor.

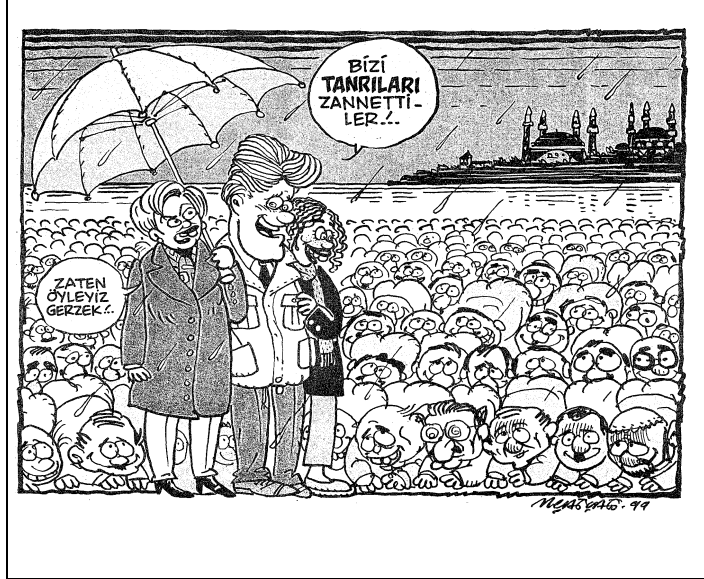
Dergi sayfalarında gündeme gelen bir başka kesim ise çocuklardır. Çocuklar, çoğunlukla uğradıkları haksızlıklar ve olumsuzluklarla gündeme taşınmaktadır. Örneğin, 11 Mayıs 2002 tarihli Leman

dergisinin 3. sayfasında, çöp çaldıkları gerekçesiyle yargılanan çocukları işleyen bir karikatür yer almaktadır (yanda). Çocuklardan, Mehmet Çekiç’in çıkarıldığı mahkemede altı kardeşe baktığını ve yaşamak için çöp toplamaya mecbur olduklarını söylediği belirtilmektedir. Karikatürde, Mehmet Çekiç, önündeki masada “suç aletleri” olarak birkaç yiyecek artığı ve çöple birlikte teşhir edilirken gösterilmektedir. Çocuğun, yüzündeki ifadeden olaylardan dolayı şaşkınlık duyduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra örneğin 15 Eylül 2001 tarihli Leman’ın yine 3. sayfasında okulda olması gereken 768 000 çocuk çalıştığına dair bir araştırmadan notlar aktarılmaktadır.

3.3.2.3 Emperyalizm Karşıtlığı

Leman'ın muhalif söyleminin bir ayağını da Amerikancılık ve Emperyalizm

karşıtı söylemin oluşturduğu gözlemlenmiştir. Örneğin, 13 Kasım 1999 tarihli derginin 3. sayfasında, “Amerika karşısında Milliyetçiliğimiz kıldan ince. Yunanistan’da yoğun protestolar

nedeniyle ziyaretini kısa kesen Clinton, Yunan Anayasası gereği parlamentoda konuşma da yapamayacak... Bizde ise CIA ajanları TBMM’de üs kurdu bile” şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. 20 Kasım 1999 tarihli, bir sonraki sayının kapağı ise yanda görülmektedir. Dönemin Amerika Devlet Başkanı Bill Clinton, yanında eşi ve kızıyla Türkiye’ye ziyarette bulunmaktadır. “I will always love you” gibi alaycı bir başlıkla sunulan kapakta, ön saflarda dönemin siyasetçileri olmak üzere, kalabalık bir topluluğu Clinton ailesine secde ederken göstermektedir. Bill Clinton, Türklerin kendilerini tanrı sandıklarını dile getirirken, eşi Hillary Clinton ise bunu doğrular şekilde, “Biz zaten onların tanrısıyız” ifadesini kullanır. Karikatürde, yerde secde ederken görülen kalabalığın gözlerinde korku dolu ve yaranmacı bir ifade göze çarpar. Clinton ailesinin ise rahat ve kendinden emin, hatta biraz da alaycı bir hali

vardır. Diğer bir deyişle, Türklerin özellikle, siyaset anlayışı olarak Amerikan hayranlığı, alaycı bir üslupla hicvedilmeye çalışılmıştır.

11 Aralık 1999 tarihli sayının kapağında ise, “Yeni Dünya Düzeninin Nükleer Tezgahı” başlıklı bir haberle Türkiye’ye nükleer santral yapılması için firmaların yarışa girdiğı haberine ilişkin bir karikatür yer almaktadır. Yine 29 Nisan 2000 tarihli sayıda Küreselleşme-Kırolaşma haberi kapak olurken, aynı sayının 2. sayfasında “Seattle Ruhü Candır” başlığı ile, küreselleşme karşıtı hareketlerden övgüyle söz edilmektedir. 15 Eylül 2001 tarihli sayı ise, medyada da günlerce yer alan 11 Eylül saldırılarını kapağı taşımıştır. Burada Amerikan ideolojisi ile sembolleştirilen Süperman, Örümcek Adam ve Batman gibi karakterlerin en önde kaçtığı gösterilerek Amerikanlaşma tarzı düşüncenin yara alışının haklı sebepleri olduğı fikri sembolleştirilmiştir. Nitekim aynı sayının 2. sayfasında Vietnam, Filistin, Raunda Eken Terör biçer başlığı ile Amerika’nın daha önce teröre verdiğı desteğinin ürünlerini bu şekilde aldığı düşüncesini işleyen bir söylem inşa edilir.

3.4 Anti-medya Duruşu

Leman’ın muhalif tavrının en belirgin söylemini oluşturan Anti-medya, genel olarak medyada yer alan haberlerin tersinden okunması, farklı yorumlanması veya medyada yer almayan haberlere de dergide yer verilmesi anlamlarını taşır. İncelediğimiz zaman dilimi içerisinde, medyanın yapısına ve medya içerisinde yer alan kişilere yönelik doğrudan eleştirilere de sıkça rastlanmıştır. Örneğinin 25 Eylül 1999 tarihli sayının kapağında, Satanist gençlerin işlediğı iddia edilen bir cinayetin medyada yer alışı biçimi eleştirilmektedir. Aynı şekilde, 15 Nisan 1999 tarihli sayıda,

“İşte Gazete İşte Taraftar, Bulvar gazeteler, Hunhar gazeteler” başlıkları kullanılarak Galatasaray ve Leeds takımları arasında yapılacak maç için Türkiye’ye gelen karşı takımın taraftarı iki İngiliz’in öldürülmesi ile ilgili haber kapakta kullanılmıştır.

21 Ekim 2000 tarihli sayıda ise, “Medyanın kanalizasyon borusu yine Patladı!” başlıklı kapakta medyadaki yozlaşmanın topluma yansıma biçimi bazen küfüre varan ağır bir dille

eleştirilmektedir. Kişilere yönelik saldırılara örnek olarak ise, bir dönem Egebank’ın Murat Demirel tarafından hortumlanması iddialarına adı karışan Hürriyet Gazetesi yazarı Rauf Tamer’in, iddialar üzerine köşesini terk etmesini ironik bir dille ‘Rauf Tamer pek onurlu bir yazar profili çizdi’(yukarıda) şeklinde yansıtmıştır. Grotesk bir dil içeren karikatürde, Rauf Tamer’i önünde duran deste deste banknotları yerken göstermektedir. Yenilen banknotlar, yazar kasa fişi gibi Tamer’in poposundan köşe yazısı olarak çıkarken görülmektedir. Bir başka deyişle karikatür, Tamer’in, yediği paraları köşe yazısına dönüştürdüğü imasını içermektedir.

13 Ocak 2001 tarihli sayının kapağında ise medya patronu Aydın Doğan, medya plazalara tutunan ve elinde bir işçi tutan King Kong olarak sembolize edilmiştir. Yine 3 Mart 2001 tarihli derginin ikinci sayfasında, “İhlas ve Sabah Grubu’ndan sonra Doğan grubu da yüzlerce gazeteciyi işten çıkardı. Binlerle ifade edilen işten çıkarmalar gazetelerde haber değeri taşımadı.” ifadeleri yer almıştır. 24

Ağustos 2002 tarihli derginin 3. sayfasında ise , “Tüylər ürperten iddia” başlığı altında, “Medya patronu Aydın Doğan’ın Rodos’ta DYP Genel Başkanı Tansu Çiller’in kocası Özer Çiller ile bir araya gelerek, medya desteği karşılığında ANAP’la DYP’nin seçimde işbirliği yapmasını istediği öne sürüldü” şeklinde bir habere yer verilmiştir.

24 Ekim 2002 tarihli derginin kapağında ise, “Magazin, Televole Bok Çukuru” şeklinde küfürlü bir üslup kullanılarak İbrahim Tatlıses’in, dansöz Asena’yı mafya ile kurduğu bağlantı sayesinde vurdurması konusu ele alınmıştır. Örnekleri çoğaltmak mümkün.

Leman’ın anti-medya tavrının önemli unsurlarından birini de verilen “lale”ler oluşturur. Bu ödülün bir tür, “olumsuzlama oskar”ı olduğu söylenebilir. Gerçek ve güncel olaylardan yola çıkılarak verilir, ancak tamamen semboliktir. Karikatürlerde olduğu gibi yoruma dayalı bir anlayışı vardır. Lale’yi alan kişiler, genellikle üçüncü sayfanın sol alt köşesinde duyurulur. Haftalık, aylık ve sonunda da yıllık olarak verilen lale’lerde kimlerin seçildiği ve seçilme nedenleri de belirtilmektedir. Lale’ler, dergi yazar ve çizerlerinin, genel olarak derginin güncel olaylara tepkisini dile getirmesinin bir yolu olarak görülebilir. Lale’lerin verildiği kişiler büyük oranda politikacılar, işadamları, medya patronları, yolsuzluklara adı karışan kişiler vb. oluşmaktadır. Politik karikatürlerdeki tipler resmedilme biçimi ile lale’lerin verildiği insanlar arasında paralellik bulunur. Buna göre, lale’leri aldığı işaret edilen kişilerle, karikatürlerde çirkin, itici ve genellikle grotesk bir tarzda resmedilen politikacı, işadamı, polis gibi karakterler birbirini bütünler niteliktedir. Bu karakterler

karikatürlerde “kötü” ile sembolleştirilirken, lale’ler de bunların adeta hayata geçirilmiş hali gibi, karikatürlerde betimlenen durumları taçlandırır niteliktedir.

Bu noktada, Leman’ın söyleminin genel niteliğini belirleyen anti-medya duruşun özüne dair birkaç noktayı belirginleştirmek ve bu konuda saptamalarda bulunmak yararlı olacaktır. Dergideki anti-medya söyleminin başta biz ve ötekiler ayırımının oluşturduğu söylenmelidir. Burada, kendisini farklı, daha üstün ve olaylara dışarıdan bakan kişi/özne durumuna koyan Leman’ın anti-medyacılığını besleyen en önemli unsur kendisinin temiz kaldığı, bütün bu keşmekeşe ve kirlenmeye bulaşmadığı vurgusudur.

Daha önce değinilen politika ve toplumsal ifade biçimlerindeki değişimin anti-medya tavrının bir başka belirleyicisi olduğunu da söylemek gerekir. Ortaya çıkan yeni politikanın, toplumsal sorunlara karşı, çözüm önerilerini örgütlülük anlayışından çok bireysel kurtuluş ve inançların alması bu durumun en etkili nedenleri arasında yer almaktadır.

Anti-medya’nın bireyselleşen, örgütsüz bir muhalifliğin sesi olduğu bu tavırda Tanıl Bora’nın, kinizm veya “iyi sizizm” nitelemesinin örneklerini bulmak da mümkün. Bora, sizizmi müstehzilik olarak düşünür ve Peter Sloterdijk’in sinik-”umumiyetle geçiştirilen, görmezden gelinen ‘çıplak gerçeği’, bir rezilliği açığa vuran tutum, ‘kötü’ veya daha iyisi ‘pis’ gerçekçilik. O gerçeğin, onu var eden gücün karşısında bir şey yapılamayacağı duygusuyla, bir şey yapılabileceğine sahiden inanmadan, yapmak”- tanımlamasını benimser. Sloterdijk’i izleyerek sizizm ile “iyi

sinizm” veya kinizm arasında da bir ayrıma giden Bora, kinizmin ‘özgürleştirici’, ‘hücumcu’ doğasına değinir.¹⁸³

Ölçüp tartan ağırbaşlı entelektüalizmin, ‘ciddi’ politikanın tutukluğuna ve massedilmişliğine karşı kinik tavrın çok daha aydınlatıcı-uyarıcı olabileceği, daha verimli bir muhalefete zemin oluşturabileceği fikri, Sloterdijk’e has da değildir. Örneğin argonun, alt sınıfların, egemenlere karşı ‘gizli direniş’ stratejisinin bir unsuru olduğuna dikkat çeken pek çok yazar olduğu gibi, “post-” zamanlarda ancak kinik bir muhalefetin tesirli olabileceği fikri de yaygındır.

Türkiye’de, bitmeyen 12 Eylül ortamında nüve veren bir ‘iyi’ sinizm, kinik bir muhalefet söyleminin işaretlerini ise Leman’da bulmak mümkündür.

“Argoya ve groteske kapılarını ardına kadar açan” Leman aynı zamanda “Egemen olana kapılmıyorum, düzenin hakim mutabakatın dışında kalıyorum, otoriteyi takmıyorum; kimin eli kimin cebinde, kim kimi düzüyor, açıkça söylüyorum” tavrıyla küfretmenin itibarını taşımaktadır:

Fakat gözden kaçırılmaması gereken bir nokta var: Argo, küfür, grotesk bizatihi muhalefet delili veya ‘teminatı’ değildir! Leman, şehirli (İstanbul) orta sınıf gençlik ortamında üreyen argoyu estetize ediyor - elbette alt sınıfların ‘kendiliğinden’ argosu olsaydı da bu ‘sahih’ muhalefetin teminatı değildi! Bu gençlik ortamının hazcı kültürünü besliyor - o kültürün temel gıdalarından biri olduğu söylenebilir. Küfretmenin itibar ve cazibesi, o zeminde, kinik bir muhalefete angajmandan ziyade şen şatır bir nihilizmi teşvik ediyor. Küfrün ve groteskin itibar ve cazibesinin, istisnai olmayan kimi örneklerde-, somut hede-

¹⁸³ Tanıl Bora, “12 Eylül Bozgununu Sürekliliği: Sol ve Sinizm”, Birikim, Ekim 2005, Sayı: 198, s. 43

finden, ‘vesilesinden’ hayli özerkleşmiş bir ‘anlam’ kazanması, bunun bir yansıması.¹⁸⁴

Anti-medya tavrı, kinizm bağlamında değerlendirmek onun saldırganlığını anlamlandırmak açısından da önemlidir. Bir başka önemli nokta ise, toplumsal yaşamın esasına ilişkin konuların siyasal değerlendirmeler ışığında yapılmaması, kamusal eleştirilerden çok kişisel hoşnutsuzluklar ve husumetler üzerinde durulmasıdır. Bunların sonucu olarak da, siyasal bir temelden yoksun olan tartışmalar insanların gündelik siyasal aktivitelerden uzaklaşarak, siyaseti bakar-okurlar olarak izleyebildikleri medyatik bir gösteriye eklemlenmektedir.

Levent Cantek’in de işaret ettiği gibi anti-medyanın bir başka handikabı karşı tarafın belirleyiciliğine mahkum olması, söylemini ancak karşı tarafın konuşması üzerine inşa edebilmesidir. Böylesi bir anlayış ise, söyleyecek yeni bir şeyi olmamak ve başkalarının “kusur”ları üzerinden prim yapmak anlamına gelir. Bir başka önemli nokta ise, muhalif bir hareketin sürekliliği için gereken söylemsel direnişin arkasında yer alması beklenen/gereken eylemsel bir hareket/düşünce/inancın anti-medyanın yanında ya da arkasında bulunmaması, eylemsel bir birlikteliğin olmaması durumudur.¹⁸⁵

İktidarla veya sermaye destekli medyaya karşı mücadele sol cenahtan olmayı gerektirmemektedir. Bir sonraki bölümde de irdeleneceği gibi *Leman*’ın, örneğin sosyal demokrasiyi temsil eden *Cumhuriyet* gazetesinin ya da daha sağdaki bir başka yayının anti-medya tavırları arasında önemli farklar bulunmamaktadır. Bu durum ise

¹⁸⁴ A.g.m. ss. 44-45

demokratik bir kamusal alan için iktidara karşı verilen mücadelede birbirinden temelde çok farklı olan düşünce, hareket ya da inançların aynı cephede yer almasından kaynaklanması ile ilişkilendirilebilir. Başlıca ayrım noktası ise, o yayın ya da birimin muhalif olmasının ötesinde alternatif olabilmeyi başarmasıdır. Alternatif olabilmenin yolu ise mevcut koşullardan farklı bir toplumsal özgürleşme/dönüştürme esasına dayalı ekonomik-sosyal çözüm önerileri üretebilmek olduğu söylenebilir. Hali hazırda varolan muhalif kesimlerin alternatif oluşturmamaları da bu nedene bağlanabilir. Bu Anti-medya bir alternatif oluşturmaktan çok, egemen ideoloji tarafından dışlanan ya da bilinçli bir tercihle dışarıda kalmayı seçen muhalif grupların direnişlerini ayakta tutmak için bir aracı olarak düşünülmelidir. Birilerine “lafı koyup geçmek”, “küçük düşürmek”, “rezil etmek”ten öte bir anlam için kanal yaratmaz. Her ne kadar bu tavırlar, muhalefet adına herhangi bir direnişin olmamasından daha iyi görülse de-ki öyledirler- daha sonrası için, gerçekliğe dair daha kalıcı ve dönüştürücü bir yansımaları yoktur. Ayrıca şu noktanın da gözden kaçırılmamasında fayda var: Leman’ın söylemi için tek-vücut olmuş bir muhalefetten bahsetmek, dergide çalışan herkesin her konuda aynı duyarlılığı paylaştığını tasavvur etmek mümkün değil. Dergi, bünyesinde pek çok farklı görüşte insanı barındırmaktadır. Leman’ın özellikle genç çizerler için bir mecra olması, genç çizerlerin dinamizminden faydalanılmasına da yardımcı olmuştur. Çizerlerin çoğu herhangi bir siyasi görüşün takipçisi olmasalar da genellikle kendiliklerinden varolan otoriteye karşı görüşte ve inançtırlar. Leman’ın çok okunmasının nedeninin politik konulara verdiği ağırlık mı, yoksa genç çizerler tarafından çoğunlukla herhangi bir siyasi amaç güdülmeyen egemen ideoloji söyleminin dışında-neredeyse insiyaki olarak- bazı ihtimalleri dillendirmeleri mi bu

¹⁸⁵ Levent Cantek, a.g.e, ss. 69-70

tartışmalıdır. Çizerlerin, yazarların belden aşağı ve grotesk yaklaşımları (işadamları ve politikacılar gibi egemen sistemi temsil edenleri çirkin çizmek gibi) derginin özellikli yönlerinden birini oluşturur.

Leman öncelikle, sayfalarında politikaya da yer veren bir mizah dergisidir. Başlı başına bir politika dergisi değildir. Politik duruşunu zamane mizahı ile harmanlamış ve ortaya “kendine özgü” olarak nitelendirilebilecek bir dil çıkarmıştır. İncelenen politik karikatürler de bu dilin örneklerini taşımaktadır.

Daha önce de üzerinde durulduğu gibi, derginin genel bir konsepti olduğundan bahsedilemez. Daha çok, birçok yazar ve çizeri kendi bünyesinde barındırdığı için değişik görüşleri içerisinde toplayan bir dergi olduğundan söz edilebilir. Ayşe Öncü, genel olarak mizah dergilerindeki çizerler hakkında saptamalarda bulunurken, Leman’ın da içinde bulunduğu bu dergilerin dünya görüşleri hakkında da ipuçları vermektedir:

Dergiler, yaratıcılık kariyerleri yirmili yaşlarının sonlarında doruk noktasına ulaşan ve evlenmeleriyle birlikte “sona eren” genç yetenekler için bir eğitim zemini işlevi görmektedir. Evlilik, aynı zamanda, en sadık izleyicinin bile ilgisini yitirdiği ve koptuğu anı işaret eder. Böylelikle, mizah ortamının toplumsal sunulan, “evli” ile “bekar” arasındaki kültürel-deneyimsel ayrımı ile tanımlanır. Çağdaş İstanbul’un kültürel evreninde yaşanan bekarlık deneyimi okurlar ve çizerlerin arasındaki cinsiyet ve yaş farklarının yanı sıra, sosyal köken ve zevk farkını da aşan bir ortak bağ oluşturur. Bu, dergilerin mizah içeriğinin dayandığı ortak kültürel “evli-yetişkin-ana akım” imajını da belirler.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Öncü, a.g.e., s. 186

Piyasadaki diğer başka dergilerin sayfalarını ya da günlük gazetelerin eğlence bölümlerini süsleyen “ana akım” mizahı ile mizah dergilerindeki, sokak dili ve pornografi ile süslenen mizah dergilerini birbirinden ayırmak gerekir. Buna neden, daha önce de belirtildiği gibi, mizah dergilerini popüler birer ürün olmaktan çıkartarak “kültürel alan” haline getiren kendilerini alternatif ve muhalif olarak görmeleriyle ilgilidir. Bu dergilerin genel özellikleri olarak açıklayabileceğimiz; bağımsız olmak, reklam almamak, ucuz kağıda basılmak, kuşe kağıda basılmış popüler yayınlar karşısında, gerçekten de alternatif olduklarını çağırıştırır. Bunun aynı zamanda, okurlar, çizerler ve yayıncılar arasında kabul görmüş bir durum olduğundan da söz edilebilir. Bu tür dergilerin sürekli okuyucu olmak, bir bakıma, farklı karikatürcülerin üsluplarını ve çizdikleri karakterleri, kullandıkları “özel” dile aşina olmak anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle “aynı mizah anlayışını paylaşmak” olarak tanımlanan bir kültürel alandır.¹⁸⁷

Leman dergisinin içerik açısından, spot karikatür, çizgi dizi, okur mektupları, popüler yazarların köşelerinde oluşan bir karışım olduğu söylenebilir. Yine Ayşe Öncü, 1990’ların ortalarında görülen mizah dergileri üzerine yaptığı bir saptamada şöyle diyor:

“Alternatif” ve “saygısız” olmalarına rağmen, siyasi anlamda muhalif değillerdir. Gençliğin sınırlı deneyimlerine ve kurallarına dayanarak yetişkinlerin dünyası ile alay ederler ve böylelikle ana akıma bağlı olan yetişkinlerin oluşturduğu “dışarıdakiler” için erişim dışı kalırlar. Dünyaya “beyanda bulunmak” gibi bir dertleri yoktur. Savaş, sefalet, çevre kirliliği gibi küresel sorunlar üzerine pek derin imalarda bulunmazlar. Ortaya koydukları

¹⁸⁷ A.g.m., s. 187

durumlar ve tipler günlük hayatın içinde saklı olan uyumsuzluklar ile iç içedir ve kendilerine yön veren adetlerin estetik duyarlılıkları ve olguları ile alay ederek gelişirler. Mizahlarının içerdiği “pislik”, çizerler ile okurların paylaştığı eğlence ve bayağılık hissinin bir parçası, onları birbirlerine bağlayan kimyanın en büyük unsurlarından biridir.¹⁸⁸

Genel bir bakışla, haftalık mizah dergilerinin temel nitelikleri olarak göze çarpan niteliklerin, muhtelif gençlik alt-kültürleri ile bağdaştığı görülmektedir. Müzikten giyim modalarına kadar uzanan geniş bir yelpaze içinde gençlik alt-kültürleri üzerine yapılmış çalışmalar, bu kültürlerin, ana akımın ticari kültürünün güçlerine karşı yeni tarzlar oluşturma arayışında olduğunu ortaya koyar. Daha önce de değinildiği gibi, dünyanın çeşitli yerlerinde gençlik alt-kültürleri çoğu kez özellikle 1970’lerde Birmingham’daki Kültürel Çalışmalar Merkezi’nin yaptığı çalışmalarda- işçi sınıfı kökenleriyle bir tutulmuş direnişin ya da siyasi radikalliğin bir çeşidi olarak yorumlanmıştır. Bir başka deyişle, gençlik alt-kültürleri, işçi sınıfı gençlerini tanımlar hale gelmiştir. Ancak, *Leman* dergisinin kültürel alanını alt sınıf kökenli olarak tanımlamak mümkün değildir. Söz konusu kültür, daha ziyade, İstanbul’un küresel tüketim evreninde genç insanların -ergenlik ile evlilik çağı arasında- kültürel deneyimsel dünyasına dayanmakta ve bu dünyayı yansıtmaktadır; ayrıca, farklı kökenlerden gençlerin çizgili mizah aracılığıyla diyalog kurduğu bir sosyalleşme alanı oluşturmaktadır. Buna karşın, alt-sınıflara karşı duyarlılık gösterdiği saptaması yapılabilir.

Ergenlik çağındaki gençlerin kendi muhalif kişiliklerini oluşturdukları noktada, yükselen değer ve tüketim savunucularına başta da medyaya “sövdüğü”

¹⁸⁸ A.g.m, s. 186

sıkça rastlanan bir olgudur. Bu gibi an'a dayalı ve gelip geçici bir muhalif tavrın zaman içerisinde kendine has dilini ve hareketini yaratacağını düşünmek, iyimser bir yaklaşım olsa da, uzak bir ihtimal olmayabilir. Ancak, abartarak ve kendi temelsiz muhalefetini olabilecek en kaba ve yüksek tonlarda dile getiren, başkalarının, "düzen yanlısı" söylemlerinden yola çıkarak, çarpıtılmış düşüncelerin "doğrularını" kendi bünyesinde barındırdığı, bunların koruyucusu olduğu iddiasını savunan, kendi doğrularını oluşturamamış bir anti-medyacılık anlayışın egemen olduğunu, iktidar ile benzer söylemleri kullanarak, kendini başka bir kulvarda iktidarlaştırdığı üzerinde durmak gerekir.

SONUÇ

Leman dergisi, bugün itibarıyla eski popülarlığıne sahip değildir. Daha önce de belirtildiği gibi, bunun en önemli nedenlerinden biri tavrını süreklileştirerek, kendini tekrarlaması ve bünyesindeki çizerler tarafından kurulan *LeManyak*, *Penguen*, *Lombok* vb. dergilerin okuyucuyu kendi saflarına çekmeyi başarmış olmasıdır. Leman, bugün eski popülaritesinden bir hayli uzaklaşmış olmasına rağmen, kendi dönemi içerisinde varolan muhalif tepkileri sayfalarına taşımayı başarabilmiş, bu muhalefeti zaman zaman küfre varan sözler ve grotesk çizimlerle dile getirmiştir.

Derginin geneline hakim olan, güncel muhalifliklerden beslenen “sol” ağırlıklı bir görüşten söz edilebilir. Leman’ın popülarlaşmasındaki başlıca etken, egemen ideolojiyi savunan her türlü görüş ve eyleme, “sokak dili” pervasızlığında, hatta bazen küfürlü bir üslupla saldırabilmesidir. Bu saldırılar kamusal dili tahakkümü altına alan hegemonik söylemlerde bir gedik açmayı kısmen de olsa başarabilmiştir. Ancak, her türlü sivri eleştirisine karşın, toplumu özgürleştirme ve dönüştürme amaçlı alternatif bir muhalefet politikası sunma konusunda başarısız olmuştur.

Bu başarısızlığın önemli sebeplerinden biri “biz ne söylersek söyleyelim hiçbir şey değişmeyecek” ifadesinde kendini belli eden sinik tavrın derginin söylemine egemen olmasıdır. Ayrıca bu tavra “kimsenin yapamadığını yapar, lafımızı söylemekten çekinmeyiz” kibri de eklenmiştir. Bu durum, bir bütün olarak derginin kendini ayrıcalıklı ve üstün görmesini sağlamıştır.

Leman dergisinin mizahının merkezi eğilimleri radikal bir şekilde değiştirme/dönüştürme niyeti gütmemektedir. Leman aslı itibarıyla kamusal alanda hakim olan mevcut değer ve anlayışlarından farklı değerler taşımaz. Aksine, eleştiri ve beğenilerini kamusal alandaki değer yargıları, düşünce ve kanaatlerden çıkarır. Dolayısıyla bu durum Leman dergisini egemen değer ve anlayışlara mahkum kılar. Bünyesinde, alt-kültürel öğelere sıklıkla yer vermesine karşın, bahsi geçen alt-kültürel öğeler alternatif bir söylem içerisinde eleştirel bir ilginin konusunu oluşturmaz. Bu anlamda alt-kültürel öğeleri alternatif bir söylem içerisinde ele alabilecek bir bütünlükten de söz etmek mümkün değildir.

Eril bir söyleme sahip olan derginin yapısını belirleyen popüler öğelerdir. Dergi içerisinde argo, cinsellik ve politika bir arada varolmaktadır. Aslında politikanın *Limon* döneminden, 1994 yılından sonra bir eklentiye¹⁸⁹ ve vitrine dönüştüğünü söylemek yanlış olmaz. Dergide, yazıdan çok karikatür ağır basmakta, ancak bu karikatürlerin içerisinde uzun konuşma balonlarına da sıkça rastlanmaktadır. Bant karikatür ve çizgi roman dışında kalan alanlarında gündelik politikaya yer ayrılmaktadır.

Derginin, alt-kültür ve mizahla olan bağlantısı aynı zamanda muhalif kimliğinin de belirleyicisidir. Alt-kültür ya da bir alt-kültür alanı olarak mizah, toplumu dönüştürme amaçlı alternatif bir muhalefet değildir. Alt-kültür, alternatif muhalif eylemleri hazırlayan, besleyen, sınırları zorlayan gündelik direniş biçimidir. Alt Kültür, karşı ya da alternatif kültürler gibi, tek başına merkezi radikal bir şekilde değiştirmeyi amaçlayan yaşama biçimi ve uygulamaları değildir. Muhalefeti saldırı

değildir; saldırı olarak algılansa ya da kendini kimi zaman saldırı anlamında tanımlasa da, yaptığı direniştir. Alt-kültürün muhalefeti tek başına hakim değer yargılarına karşı girişilen pozitif bir inşanın mecrası olamaz. İktidar söylemlerini alaşağı etmeyi, hiyerarşiyi tersyüz etmeyi amaçlamaz. Egemen sınıflara karşı bir protesto, çatışma, isyan ya da kargaşa gerçekleşirse, bu mizah ya da herhangi bir mizahi ürün nedeniyle gerçekleşmemektedir. Mizah bu hareketin özünü oluşturmaz., ancak onu besleyen kanallardan biri durumundadır. Ayrıcalıklı bir statüye sahip değildir. Mizahın işlevi, sorunları görünür ve konuşulur kılmaktır.

Leman, aynı dönemdeki mizah yayınları arasından, “politik” kimliği ile öne çıkmıştır. Kamusal alanda dile getirilmeyen, egemen ideolojinin örtbas ettiği ve medya kanallarında ifşa edilmeyenleri açığa çıkarma, bunlara ortak olan kişi ve kurumlara “haddini bildirme” gibi anlayıştan beslenmektedir. Derginin içeriğini belirleyen, egemen sınıflara karşı “muhalefetini dillendirme” anlayışı, aynı zamanda ona en çok satan dergi olma özelliğini de sağlamıştır. Leman’ın, sorunları ele alış biçimi yukarıda da dile getirildiği gibi popüler dil öğelerinden beslenir. Bundan kasıt, herkesin anlayabileceği ve paylaşabileceği bir dil ve eleştiri düzeyini içermektir.

Leman’ın daha önceki mizah dergilerinden ayrışan, “her şeyi tüm çıplaklığıyla gösterme, lafını esirgemedi söyleme” tavrı aynı zamanda toplumsal anlayıştaki dönüşümlerle de bağlantılıdır. 80’lerde ortaya çıkan ve 90’larda baskınlığı artan “yükselen değerler” anlayışı içerisinde, imalar ve göndermeler yerlerini doğrudan söyleme ve gösterme tavrına bırakmıştır. 90’larda yayınlanan kadınlara ve gençlere yönelik pek çok derginin de tavrında belirleyici olan bu

¹⁸⁹ Ali Şimşek, Yeni Orta Sınıf, Epokhe Yay., 2005, s. 92

“yükselen dalga”, tabuların yıkılışına, her şeyin açıkça konuşulabilmesine ortam yaratır görünmektedir.

Leman’ın “sol” kimliğinde romantikleştirilmiş ve ikonlaştırılmış bir geçmişe ve onun kahramanlarına özlem de göze çarpar. Bu özelliklerin çoğunu mizahçıların kendine has karakteri ile birlikte ele almak doğru olacaktır. Leman özeli için konuşursak, kendini doğrudan “solcu” olarak tanımlamayan mizahçı üst kişiliği, bir “dava” adamı olamama durumunu da beraberinde getirmektedir. Mizahçının söylemi günün koşullarına göre belirlenirken, bu söylemin içinde oluşturulan romantik sol düşüncesi de aslında eylemle dönüştürme fikri ve idealinden çok , “Hey gidi 68’liler” gibi geçmişi idealize eden bir söyleme dönüşmektedir. Bu tavra eşlik eden “Elimizden artık bu kadarı geliyor” düşüncesi de radikal bir dönüşümün sinyallerini vermekten oldukça uzaktır. Tüm bunlara rağmen, mizahçı her ne koşulla olursa olsun, günün şartlarını da göz önünde bulundurarak eleştirilerinde çizgi ve yazı anlamında sınır tanımaz bir anlayışı devam ettirebilmiştir.

Mizah dergilerinin başlı başına toplumsal muhalefet oluşturma gibi bir niteliği olmadığını belirtmeliyiz. Ancak, egemen ideolojiye karşıt, muhalif görüşleri de sayfalarında dile getirerek toplumsal muhalefetin oluşmasına katkıda bulunurlar. Türkiye gibi, muhalefet olgusunun yeterince gelişemediği ülkelerde mizah dergileri muhalefetten yükselen sesleri dillendirmekte daha etkin rol oynar. Leman, incelenen dönemde-hatta kurulduğu günden bu yana- bu muhalif tavrın eksikliğini doldurur görünmektedir. Buna karşın, bu muhalefet biçiminin üslup olarak zamanın koşullarından etkilendiği, alt-kültürel bir yaklaşıma daha yakın durduğu saptaması yapılabilir. Karikatürlerle simgeleştirilen iyi-kötü ayrımları, kötü olarak gösterilen ve

egemen ideolojiyi temsil eden kişilere karşı bol küfürlü ve alaycı bir söylemin benimsenmesi bu alt-kültürel tavrın öne çıkan özellikleridir. Leman'ın, daha önceki mizah dergilerinde de olduğu gibi toplumu dönüştürme gibi bir amacı yoktur. Ancak, 'söylenmemiş olanı söyleme' anlayışı, politikleştirilmiş bir dil de kullanılarak sayfalarında yer bulunca, dergiyi göze çarpar duruma getirmiştir.

Mizah, Türkiye'de yüzyıllar boyu muhalefetin bayraktarlığını yapmış, bu muhalefet sözcülüğü dönemin koşullarına göre belirlenmiş, can bulmuştur. Her dönem, aykırı sesleriyle, ayırksı duruşlarıyla ortalığı velveleye veren kendi mizah dergilerini yaratmıştır. Değişen koşullarla birlikte bu işlevi yerine getirecek yeni mizah dergileri ve yeni mizah üslupları ortaya çıkacaktır. Değişmeyen ise mizahın muhalif karakteri olacaktır.

Kaynakça

- Akçam Taner, *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence*, İletişim Yayıncılık, 1992.
- Akşin Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayınları, 1996.
- Albayrak Nurettin, "İncili Çavuş", *İslâm Ansiklopedisi. C. 22.*, TDV, 2000.
- Alemdar Korkmaz Erdoğan İrfan, *Popüler Kültür ve İletişim*, Ümit Yayıncılık, 1994.
- Aratan Kemal ile Röportaj, *Evensel Kültür*, Ocak 1993.
- Ardıç Engin, "Ey Türk lumpeni! Titre ve donunu giy!", *Akşam*, 28.08.2005
- Arendt Hannah, *Şiddet Üzerine*, İletişim Yayıncılık, 2003.
- Arslan Abdurrahman. "Değişim, Haz, Özgürlüğü Tüketimin Dünyasında Aramak", *Birikim*, Aralık 2001, Ocak 2002.
- Bahtin Mihail, *Rebelais ve Dünyası*, Ayrıntı Yayınları., 2005.
- Barker Rodney(Ed.), "Introduction", *Studies in Opposition*, St. Martin's Press, 1971.
- Baudelaire Charles, *Gülmenin Özü*, İris Yayıncılık, 1997.
- Bayrak Mehmet, *Halk Gülmecesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Berger John, *Görme Biçimleri*, Metis Yayınları, 1999.
- Bergson Henri, *Gülme*, Ayrıntı Yayınları, 1996.

Bora Tanıl, “Muhalefet, Protesto, Gösteri, Gösteriş”, *Birikim*, Şubat 2003.

Bora Tanıl, “Bir Toplumsal Muhalefet Bilançosu”, *Birikim*, Ekim 1997.

Bora Tanıl, “12 Eylül Bozgununu Sürekliliği: Sol ve Sinizm”, *Birikim*, Ekim 2005

Boratav Pertev Naili, *Nasreddin Hoca*, Edebiyatçılar Derneği Yayınları, 1996.

Cantek Levent, *Türkiye’de Çizgi Roman*, İletişim Yayıncılık, 2002.

Cantek Levent, “Alt kültür, Popüler Direniş Yöntemleri”, *Birikim*, 1998 Ocak/Şubat.

Cantek Levent, “Bastırılanın Kahkaha Olarak Geri Dönüşü”, *Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi*, Kış 1999.

Cantek Levent, “Leman, Anti-Medya ve İç Savaş Manzaraları”, *Birikim*, Ekim 1997.

Cantek Levent, “Sarı Sayfalarda Muhalefet”, *Birikim*, Nisan 1994.

Cantek Levent, “Bir alt kültür alanı olarak mizah medyası: Markopaşa örneği”,
Yüksek Lisans Tezi

Cantek Levent, “Gırgır Efsanesine Dışarıdan Bakmak,” *Toplumsal Tarih*, Sayı: 129
Eylül 2004.

Çağçağ Mehmet, “İkitelli’nin Nükleer Çekirdeği (Çerezi) Yalçın Kekşen ve
Geleceğin Parlak (!) Gazeteci Adayı Hassit-tanı Nevzat Hasım’a
Özel Not”, *Leman*, 4 Şubat 1996.

Çağçağ Mehmet, “Mizah Dergileri Olmasa Gençler Kendi Kültürlerini Unutacaklar”,
Hürriyet Gösteri, Mart 1997.

Çalışlar Aziz, *Ansiklopedik Kültür Sözlüğü*, Altın Kitaplar Yayıncılık, 1983.

Çeviker Turgut, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Karikatürü”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi C-4*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Çeviker Turgut, “Karikatürün Dokundukları, Dokunmadıkları”, *Hürriyet Gösteri*, Nisan 1989.

Çeviker Turgut, *Karikatür Üzerine Yazılar*, İris Yayınları, 1997.

Çubukçu Aydın, Albayrak Sadık, Gündoğdu Meral, Taş Tevfik, “Mizah Dergileri”,
Evrensel Kültür, Ocak 1993.

Çubukçu Aydın, Taş Tevfik, Özgüley Ali, Önal Şebnem, “12 Eylül Sonrasında Roman”, *Evrensel Kültür*, Temmuz 1993.

Dahl Robert, *Polyarchy Participation And Opposition*, Yale University Press 1971.

Duverger Maurice, *Batının İki Yüzü*, Doğan Yayıncılık 1977.

Eagleton Terry, *İdeoloji*, Ayrıntı Yayınları, 1996.

Genalmaz Mehmet Semih, “12 Eylül Rejimi”, *CDTA*, İletişim Yayıncılık, Cilt 14.

Gramsci Antonio, *Hapishane Defterleri*, Onur Yayıncılık, 1986.

Gürbilek Nurdan, *Vitrinde Yaşamak*, Metis Yayıncılık, 1992.

Hall Stuart, Lumley Bob, Mc Lennan Gregor, *Siyaset ve İdeoloji: Gramsci, Birey ve Toplum* Yayıncılık, 1985.

Hall Stuart, “Kültür, Medya ve İdeolojik Etki”, *Medya İktidar İdeoloji*, Ark Yayınları, 1995.

Hall Stuart, “Notes on Deconstructing the Popular”, *Cultural Theory and Popular Culture : A Reader*, London : Prentice Hall, 1998.

Hebdige Dick, *Alt-kültür*, Babil Yayınları, 2004.

İnsel Ahmet, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayınları, 1995.

Ionescu Ghita – Madriaga de Isabel, *Muhalefet*, Boğaziçi Yayıncılık, 1988.

Kasaba Reşat, “Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayıncılık, 1999.

Kılıçbay Mehmet Ali, *Doğunun Devleti Batının Cumhuriyeti*, Gece Yayıncılık, 1992.

Kışlalı Ahmet Taner, *Öğrenci Ayaklanmaları*, Bilgi Yayıncılık, 1974.

Koçak Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1939-1945)*. Yurt Yayınları, 1986

Koestler Arthur, *Mizah Yaratma Eylemi*, İris Yayıncılık, 1997.

Kozanoğlu Can, *Cilalı İmaj Devri*, İletişim Yayıncılık, 1992.

Kozanoğlu Can, *Pop Çağı Ateşi*, İletişim Yayıncılık, 1995.

Kudret Cevdet, *Abdülhamit Devrinde Sansür*, Milliyet Yayıncılık, 1977.

Kurtuluş Akif, “12 Eylül Sonrasında şiir” konulu söyleşi, *Evrensel Kültür*, Temmuz 1993.

Kutay Cemal, *Ağlamamak için Nelere Gülerlerdi*, şile Matbaası.

Laçiner Ömer, “1980’ler: Kapan(may)an bir parantez mi?”, *Birikim*, Aralık 2001, Ocak 2002.

Lefebvre Henri, *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, Metis Yayıncılık, 1998.

Mahçupyan Etyen, *Türkiye’de Merkezîyetçi Zihniyet, Devlet ve Din*, Yol Yayıncılık, 1998.

Mardin şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayıncılık, 2002.

Müjde Gani, “Mizah Dergileri Yerini Televizyonlara Kaptırıyor”, *Hürriyet Gösteri*, Mart 1997.

Nebiler Halil, *Medyanın Ekonomi Politiği, Türk Basınında Tekelleşme ve Basın Ahlakının Çöküşü*, Sarmal Yayıncılık 1995.

Nesin Aziz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*, Akbaba Yayıncılık, 1973.

Nişancı şükrü, *Sivil İtaatsizlik*, Okumuş Adam Yayıncılık, 2005.

Oktay Ahmet, *Toplumsal Değişme ve Basın*, B/F/S Yayıncılık, 1991.

Oktay Ahmet, *Türkiye’de Popüler Kültür*, Yapı Kredi Yayıncılık, 1994.

Oral Tan, *Yaza Çize*, İris Yayıncılık, 1998.

Oral Tan, “Turhan Selçuk’la Kırk Yılda Bir Yapılan Söyleşi”, *Milliyet Sanat Dergisi*, Mayıs 1985.

Oral Tan, “Türk Mizah ve Karikatürü (1980-1995)”, *CDTA*, İletişim Yayıncılık, Cilt 14.

Öncü Ayşe, “1990’larda Küresel Tüketim, Cinselliğin Sergilenmesi ve İstanbul’un Kültürel Haritasının Yeniden Biçimlendirilmesi”, *Kültür Fragmanları: Türkiye’de Gündelik Hayat*, Metis Yayınları, 2005

Öngören Ferit, *Cumhuriyet’in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, İş Bankası Yayınları, 1998.

Öngören Ferit, “Türk Mizah ve Karikatürü”, *CDTA*, İletişim Yayıncılık, Cilt 5 – 6.

Öngören Ferit, “Gırgır Olayı”, *CDTA*, İletişim Yayıncılık Cilt 6.

Özbek Meral, *Orhan Gencebay Arabeski*, İletişim Yayıncılık, 1996,

Özcan Ahmet, *Derin Devlet ve Muhalefet Geleneği*, Bakış Yayıncılık, 1996

Özdemiroğlu Vedat, “Sokağın Nabzını Bire Bir Vermek Gerekıyor”, *Hürriyet Gösteri*, Mart 1997.

Rowe David, *Popüler Kültürler*, Ayrıntı Yayınları, 1996.

Sartori Giovanni, "Opposition and Control", *Studies in Opposition*, St. Martin's Press, 1971.

Sanlı Leyla, *Politik Kültür ve Toplumsal Hareketler*, Alan Yayıncılık, 2005.

Saybaşı Kemali, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Birey ve Toplum Yayıncılık, 1999.

Scott J. C., *Tahakküm ve Direniş Sanatları*, Ayrıntı Yayıncılık, 1995.

Sipahioğlu Ahmet, *Türk Grafik Mizahı 1923-1980*, Dokuz Eylül Yayınları, 1999.

Storey John, *Popüler Kültür Çalışmaları*, Babil Yayıncılık 2000.

Swingewood Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayıncılık , 1998.

Şen Bayram, "Yeni Toplumsal Hareketler", *Birikim*, Eylül 2005.

Şimşek Ali, *Yeni Orta Sınıf*, Epokhe Yayınları, 2005

Tanör Bülent, *Siyasal Tarih (1980-1995)*, Türkiye Tarihi 5 içinde, Cem Yayıncılık, 1997.

Toker Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayıncılık, 1990.

Topuz Hıfzı, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayıncılık, 1973.

Touraine Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, Yapı Kredi Yayıncılık, 1995.

Turan Oğuz, *Basında Çizgi Sanatı*, Nüve Matbaası, 1975.

Turgut Nühket, *Siyasal Muhalefet*, Birey ve Toplum Yayıncılık, 1984.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, C.1, 1998.

Türkeş Ömer, “12 Eylül ve edebiyat: Değersizleşen yazar mı, roman mı?”, *Birikim*, Ekim 2005.

Üşür Serpil Sancar, *İdeolojinin Serüveni*, İmge Kitabevi, 1997.

Varlık Bülent. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Mizah”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayıncılık, 1985. C. 4.

Williams Raymond, *Kültür*, İletişim Yayınları, 1993

Williams Raymond, *Marksizm ve Edebiyat*, Adam Yayınları, 1990.

Yücebaş Hilmi, *Hiciv ve Mizah Antolojisi*, Leyla ile Mecnun Yayıncılık, 2004.

Yücel Can, “Gülmece, Güldürmece, Dil Üstünde Kaydırmaca”, *Güldiken*, Sayı 2, 1993.

Zürcher Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 1995.

ÖZET

Bu çalışma, haftalık mizah dergisi Leman'ın muhalif tavrının niteliğini incelemeyi, toplumsal muhalefetin, dergide dile getirilme biçimlerini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, öncelikle genel hatlarıyla muhalefet kavramı ele alınmış, yanı sıra Türkiye'de muhalefet ve mizahın tarihsel gelişimi incelenmiştir. Leman dergisinin muhalefet anlayışına ışık tutmak amacıyla, Anadol-M hükümeti dönemi boyunca çıkan 185 sayı araştırılmıştır. Sözü geçen sayıların kapak, ikinci ve üçüncü sayfalarında yer alan siyasal içerikli karikatürler ele alınmıştır. Üç bölümden oluşan tezin ilk bölümünde, muhalefet ve muhalefet türleri üzerine kuramsal bilgilere yer verilmiştir. Tезin ikinci bölümünde Türkiye'de muhalefet ve mizahın tarihsel gelişimi ele alınmıştır. 80'lerden sonra değişen gündelik hayat ve toplumsal sorunlar da bu bölümde aydınlatılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise, incelenen karikatürlerle birlikte Leman dergisinin muhalefet anlayışı çözümlenmiştir. Ayrıca yararlanılan kaynaklarla ilgili bibliyografya da çalışmanın sonunda verilmiştir. Tезin sonunda, Leman'ın muhalefetinin büyük oranda gençlik alt-kültürlerinden türediğı, bu tür muhalefetin ise sağlam bir temelden yoksun olduğı sonucuna varılmıştır. Bu çalışma, daha önce hakkında herhangi bir çalışma yapılmayan Leman dergisini bilimsel olarak ele almaktır. Bu yönüyle, alandaki çalışmalara katkı sağlayacağını umarım.

ABSTRACT

As a master thesis, this study looks for the ways of stating social opposition in Leman, which is a weekly humour magazine. In this respect, firstly the theories about opposition, besides the historical development of opposition and humor in Turkey is studied. Aiming to shed a light on the journal's understanding of opposition, the 185 issues which publish in the period of Anadol-M Cabinet are searched. The caricatures about the politics on the cover, the second and the third pages were analysed in the mentioned issues. The first chapter of the thesis, which consists of three chapters, provides theoretical knowlegde on the opposition and the kinds of opposition. The second chapter provides information about the historical development of opposition and humour in Turkey. The changing daily life and social issues after 80's are also enlightened and criticized in this chapter. The last and third chapter includes the analysis of the caricatures to examine Leman's understanding of opposition in detail. In addition to the above chapters, I have completed my study with a list of cited works as a short bibliography. At the end of the thesis, it's seemed that Leman's opposition strongly derives from youth subcultures and lack of a certain political base. This study makes Leman which has not been studied up until now, familiar with the scholarly world. I hope, thus it makes asistance to the studies in this field.